

SVART PÅ

*Norske reaksjoner
på flyktninger, asylsøkere
og innvandrere*

**GUDMUND HERNES
KNUD KNUDSEN**

FAFO

Svart på hvitt

Norske reaksjoner
på flyktninger, asylsøkere
og innvandrere

Gudmund Hernes
Knud Knudsen

FAFO-rapport nr. 109

Kapittel 5 Forskjeller i fordommer	97
Samvariasjon mellom individuelle ressurser og holdninger til innvandrere	99
Utdanning	99
Alder	102
Kjønn	104
Arbeid, inntekt og yrkesstatus	106
Religiøsitet	111
Politisk orientering	113
Kilder til holdningsforskjeller.	116
Sammenfatning	128
Kapittel 6 Flagg, tro og blod?	130
En ikke-rasistisk befolkning	132
Framtidsbilder og lærere	133
Pluralisme	134
Polarisering	138
Konflikt	139
Individualisme	141
Frontlinjer	144
Velferdsmodell eller markedsmodell	145
Kulturrelativisme eller etnosentrisme	147
Nærhet eller effektivitet	149
Opplysning og diskriminering	150
Avslutning	151
Appendiks 1 Intervjuundersøkelsen om holdninger til innvandrere, høsten 1988	152
Appendiks 2 Tilleggstabeller og figurer	172
Appendiks 3 Detaljerte resultater: diskriminantanalyse	176
Litteratur	179
Indeks	189

Forord

I 1980-årene kom en ny sak på dagsordenen i Norge: som stridstema for partiene, som stoff for media og som emne for samtaler mann og mann i mellom. Den nye saken var innvandrere, asylsøkere og flyktninger - og særlig dem som kommer til landet fra den tredje verden.

Fra å være et spørsmål som nordmenn flest hadde på lang avstand - og derfor kunne tillate seg å ha et nokså moralistisk forhold til - ble det akutt nærværende selv i lokalpolitikken. Fra å være en sak som man kunne se reportasjer om i media, sprang den i øynene rett fra gatebildet. Dermed ble nordmenns forhold til ikke bare innvandrere, men til andre etniske grupper i det hele, tematisert på en påtrengende måte.

Mer enn det: Nordmenn måtte også på nytt se på seg selv og på en av sine kjæreste selvoppfatninger: Som en nasjon med åpenhet og offervilje. For den politikken som ble trukket opp, kom mange til å se som både uheldig og urettferdig. Og mange som murret i krokene, var engstlige for offentlig å begrunne sitt syn av frykt for å bli kalt rasistiske.

I denne boken tar vi opp spørsmålet om hvordan nordmenn reagerte på innvanderere og asylsøkere, hvem som reagerte på hvilken måte og hvorfor de reagerte som de gjorde.

Analysen er for en stor del basert på et materiale som ble innsamlet av Statistisk Sentralbyrå i 1988 og som var organisert av Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste. Vi har gjort tidligere spadestik i den samme materie, med data stilt til disposisjon av A/S Opinion.

Økonomisk støtte til analysene og utarbeidelse av rapporten er gitt av Kommunal- og Arbeidsdepartementet og NORAS.

Bjarne Kristiansens opprinnelige initiativ ga støtet til en mer langsiktig innsats. Bjørn Henrichsen sørget for oversikt og sammenheng i tilretteleggingen av hovedmaterialet, og hjalp med interesse til ved oppfølgingsundersøkelsene. Utlendingsdirektoratet har gjentatte ganger sendt oss relevant bakgrunnsstoff, mens Forskningsbiblioteket ved Høgskolesenteret i Rogaland med iver har skaffet nødvendig litteratur.

Uten at Nasjonal komité for intervjuundersøkelser - finansiert av NAVF og NORAS - hadde satt temaet på dagsorden, ville boken neppe blitt til. Støtten fra Kommunaldepartementet var også avgjørende for at undersøkelsen kunne nedfelle seg i en bok.

Under arbeidets gang har vi hatt god nytte av kontakt med fagkolleger i inn- og utland, bl.a. Anders Todal Jenssen i Trondheim, Per Arnt Pettersen og Arne Kolstad i Bodø, samt Göran Rystad og andre ved Center for the Study of International Conflicts i Lund. Vi takker også Elisabeth Sem Christensen for gode råd under arbeidet.

Vi takker Bente Bakken og Jon S. Lahlum for på en profesjonell måte å ha brakt det opprinnelige manus over i bokform. Våre nærmeste har stadig stilt spørsmål og gitt kommentarer: en særlig takk til Sofie, Gro, Stein Kyrre og Dyveke. Hadde de stilt enda flere spørsmål, ville det vært vanskelig å slutføre arbeidet.

Analyser, vurderinger og konklusjoner er forfatterne alene ansvarlige for.

Oslo og Stavanger, oktober 1990

Gudmund Hernes

Knud Knudsen

Kapittel 1 Kontrastfarger

Nyhetsoppslagene ved inngangen til 90-årene bar bud om at den sosiale struktur i landet var under endring. Som vanlig slo massemedia mest opp negative nyheter - om konflikter og menneskelige drama. Noer eksempler på slike nyheter fra Sommer-Norge 1989 var:

* 5. juli: To pakistanere, 20 og 21 år gamle medlemmer av gjengen "Young Guns", dømmes til fengsel i henholdsvis 10 og 11 år for forsettlig drap på et medlem av den rivaliserende gjengen "Killers".

* 22. juli: Politiske motsetninger mellom to forskjellige fraksjoner av sikher fører til sammenstøt under en gudstjeneste i Sikh Center i Oslo.

* 23. juli: En 23-årig polakk knivdreper to pakistanske menn i Oslo sentrum.

* 4. august: En 22-årig mann fra Arendal varetektsfengsles, siktet for forsøk på forsettlig drap etter dagen i forveien å ha skutt mot et hus i Arendal hvor det bodde libanesere.

Året etter - sommeren 1990 - var oppslagene igjen preget av motsetninger og sammenstøt:

* 19. mai: Naboene til et statlig asylmottak på Tromøy føler seg truet. Nå skal det settes opp en "støyskjerm" mellom mottaket og naboene, og asylmottaket får fast nattevakt.

* 14. juni: Kjempeslagsmål på asylmottak på Hove utenfor Arendal. Politiet angrepet av jugoslaver da de skulle hente to utviste Kosovo-albanere.

* 17. juni: Politiet mener at rasister kan ha satt fyr på de åtte innflyttingsklare asylsøkerboligene på Dalane ved Kristiansand.

* 18. juni: Rundt 200 rasende demonstranter i Tønsberg kaster seg over lederen for FMI, Arne Myrdal, og nærmest kjeppjager han rett i armene på kampkledd politistyrker.

Men det heteste debatttema var kulturkollisjon i forholdet mellom norske kvinner og innvandrermenn:

* 14. juli: Anette Thommessen i Norsk Organisasjon for Asylsøkere (NOAS) hevder at utlendinger må sendes på kjønnskurs: "Hvis en muslimsk mann tar seg en tur på badestranden og ser 200 jenter ligge med puppene i været, behøver ikke voldtekt å være så veldig langt unna. Kvinner slik han kjenner dem, er dekket til med slør."

* 18. juli: Innvandrersorganisasjonen Pakistan Workers' Welfare Union bryter ethvert samarbeid med Norsk Organisasjon for Asylsøkere, etter NOAS-leder Anette Thommessens uttalelser om utlendinger, voldtekt og behovet for kjønnskurs.

* 19. juli: "Anette Thommessen har helt rett, men jeg synes ikke hun går langt nok," sier forfatteren og journalisten Bitten Modal til Dagbladet. Hun har lenge tatt til orde for at nordmenn uten frykt for å bli kalt rasister, må begynne å stille krav til innvandrere fra andre kulturer.

Men ikke bare det som kunne skape angst og uro rapporteres i media. Tvert imot får man også reportasjer som viser norsk åpenhet overfor fremmede og vilje til å slå ring rundt dem som var blitt innlemmet i et norsk lokalsamfunn:

* 24. september 1989: Et par hundre mennesker omringer et hus i Sunndalsøra for å støtte to chilenske asylsøkerfamilier som er vedtatt pågrepet og sendt ut av landet. (Ble senere pågrepet og tilbakesendt.)

* 8. februar 1990: Skoledirektør og biskop sender ut brev til alle skoler og kirker i Rogaland. Brevet er en sterk oppfordring til å skape positive holdninger overfor våre nye landsmenn.

* 17. mai 1990: Internasjonal dag i Bjergsted, Stavanger. Flere tusen mennesker var med på feiringen, minst like mange "innfødte" som "nye nordmenn". Det ble presentert et to timer langt program med sang, musikk og danseoppvisninger fra ni forskjellige land, fra Sør-Amerika, Afrika, Asia og Europa. Feiringen går inn i en tradisjon som Stavangers mange innvandrere selv startet i 1984.

* 27. juli 1990: Biskopen i Borg, Even Fougner, nekter å kaste ut en kosovo-albansk familie som hadde søkt tilflukt i Domkirken i Fredrikstad, etter at den var utvist.

Fellestrekket for mange av de dramatiske historiene - og de kunne overlages med flere - var at personlige, sosiale og politiske konflikter bygget seg opp langs etniske eller rasemessige skillelinjer og at en rekke tiltak, både politisk og privat initiert, iverksettes for å skape samhold og dempe spenninger. Felles både for de positive og negative reaksjoner er at de omhandler

- * innvandregrupperes reaksjoner på hverandre,
- * nordmenns reaksjoner på innvandregrupper,
- * eller nordmenns reaksjoner mot norske myndigheters tiltak.

Reaksjonene avspeilte også en annen utvikling. For fra å være et overveiende ensartet - noen ville si ensformig - land, satte fra 1980-årene nye etniske grupper andre farger på Norge. Og ikke bare ble fargene andre - de førte til at politiske, sosiale og personlige stridigheter antok nye konturer.

Her fløt Norge i en internasjonal strøm. Fra USA kom det ved slutten av tiåret stadig flere rapporter om tiltakende gnisninger mellom rasegrupper - dels forsterket av sammenstøt i tilknytning til omsetning

av narkotiske stoffer. I Jugoslavia skjøt spenningene mellom ulike nasjonale og etniske grupper opp til å bli en trussel mot nasjonen og statsdannelsen. I Bulgaria kom protester mot at tyrkerne skulle få tilbake retten til å bruke eget språk og egne navn. Og fra Sovjet kom det i januar 1990 meldinger om borgerkrigsliknende tilstander i Aserbajdsjan, der muslimske aktivister myrdet flere titalls kristne armeniere. I løpet av året ble det for øvrig klart at de mange alvorlige etniske og nasjonale konflikter kanskje var den sterkeste trussel mot Sovjet-Samveldets fortsatte eksistens. I mars 1990 kom rapportene om bitre sammenstøt mellom ungarere og bulgarere i Transilvania. I juli kom det meldinger fra Canada om en spent situasjon mellom Mohawk-indianerne og regjeringen i en konflikt om landrettigheter.

Kort sagt: Mens radikalere i Norge fra 1968 gjentok den gamle formel om at "All historie er historien om klassekamp", fikk gamle identitetsmerker - rase, religion og nasjonalitet - ny motiverende kraft. Gjennom 1900-tallet hadde samfunnsforskerne alt mer utviklet begrep som var knyttet til samfunnets formelle organisering: stat, byråkrati, marked, status. Ved slutten av det 20. århundre så det ut til at gamle gruppemerker igjen markerte både opphavet til og løsningene for deres livsproblemer. Begrep for rase, religion og nasjon måtte tas i bruk både for å forklare folkeflyttinger, sammenstøt og politiske bevegelser - rett og slett fordi de ble mer styrende for folks liv.

For eksempel ble trostilknytning tydeliggjort som et skille i den vestlige verden gjennom Rushdie-saken. Og skillet mellom en stats fullborgere og innvandrere ble markert ved båtflyttinger og asylsøkere, av folkegrupper som var jaget på flukt eller som søkte et nytt liv i et annet land. Praktisk talt alle stater måtte ta opp sin innvandringspolitikk på nytt, enten det var Hong Kong-kinesernes status som britiske statsborgere etter at Kina overtar den gamle kronkoloni i 1997, eller det var Norges syn på kvoteflyttinger.

Ikke bare det: I møtet med nye grupper måtte mange også ta sitt politiske grunnsyn og egen selvoppfatning til revisjon: Hva ville det si å ha et åpent samfunn? Hvor går grensen for toleranse? Hvor mye skal man ofre for folk i andre land som lider nød i forhold til borgere som

har det vanskelig i eget land? Hvordan skal man reagere overfor egne landsmenn som diskriminerer fremmede? Hvilke unntak skal man gjøre i enkelttilfeller uten å velte grunnleggende prinsipper om likebehandling og rettssikkerhet? Hvilken vekt skal man legge på Vingårdsprinsippet: Bibelens ord om at de sist ankomne bør få samme lønn som de som hadde arbeidet hele dagen? For i Norge så man det samme som i Matteus' 20-11: Arbeiderne "knurret" da flyktninger og asylsøkere fikk bolig og utdanning på linje med dem som hadde bygget opp den norske velferdsstaten.

Dermed måtte også nordmenns selvbilde opp til revisjon. Er nordmenn en nasjon av gavmilde og hjelpsomme verdensborgere? Eller er de en nasjon av rasister - en rasisme som før hadde fått liten anledning til å spille seg ut fordi landet hadde bestått av et folk fra samme flokk, der selv ensartetheten ga trygghet? Bestod landet prøven når en Nansens raushet og nasjonal offervilje skulle prøves ikke utenfor egne grensemerker, men innenfor egen dør?

"Verdens samvittighet"

Nordmenn oppdras til å se på seg selv som vidsynte og tolerante, med sosial bevissthet og ansvarsfølelse. Vi hjelper og støtter når ulykken rammer andre, også folkeslag i fremmede deler av verden. Innsamlingsaksjonene er mange og de er resultatrike. Går det galt, trår vi til.

Norge har lange misjonstradisjoner, og misjonærene brakte med seg mer enn budskapet: De bygde skoler og hospitaler, innførte bedre dyrkingsmetoder og nye driftsformer. Med Ordet fulgte opplysning. Også i vår tid er innsatsen betydelig, og offerviljen blant misjonsvennene er stor.

I internasjonalt hjelpearbeid har vi også stolte tradisjoner. Fridtjof Nansen vant ikke bare ry som oppdager og vitenskapsmann. Hans navn er også knyttet til innsatsen i 1920-årene for millioner av statsløse, sultende og flyktninger. Nansen løftes opp som et ideal: I ham ser vi det vi liker å se i oss selv. Og han satte en tradisjon vi trekker opp til

vår tid ved sterk støtte til internasjonale organisasjoner, røslig legemliggjort gjennom Trygve Lie som FNs første generalsekretær, deltakelse i fredsbevarende aksjoner ved norske FN-soldater, eller ved en u-hjelp i verdenstoppen støttet av skippertak og innsamlinger ved akutte ulykker. Ringen ble på en måte sluttet da Thorvald Stoltenberg tiltrådte som FNs Høykommissær for flyktninger i 1990. Når nordmenn var ute, kunne de gå med rett rygg og freidig blikk. Å være norsk var å være prektig.

Historien gir likevel et noe mer broket bilde av holdningene til fremmede, både utenfor og innenfor landets grenser. Mer enn det. For nordmenn har også selv vært utflyttere og flyktninger. I dette kapitlet skal vi gi et kort riss av enkelte sentrale erfaringer nordmenn har som fremmede og i forhold til fremmede. Hovedpoenget er å få fram noen viktige hendelser og nasjonale opplevelser som en bakgrunn for dagens situasjon og klima, for oppførsel og opplevelser.

Jødeparagrafen

I 1989 feiret Norge 175-års jubileum for Grunnloven. I media konkurrerte festivitaten og feiringen ofte om plass med bildet av overgrep mot innvandrere, rasehets og en skarp debatt om håndteringen av flyktninger og asylsøkere.

Man kan ane en historisk linje fra deler av Eidsvollsmennenes drøftinger til vår tids rasedebatt. Innsatsen til den ellers så vidsynte og demokratiske innstilte Eidsvoldsforsamling har enkelte pletter som ikke framheves når den besynges og berømmes.

Et viktig spørsmål for Eidsvoldsforsamlingen, ble om alle skulle få adgang til riket, et spørsmål som toppet seg i striden om *Jødeparagrafen*¹. Debatten sto om Grunnlovens paragraf 2 skulle utelukke jøder og jesuitter fra landet. Etter en del diskusjon, der flertallet klart

---

¹ En detaljert fremstilling av behandlingen av jødespørsmålet er gitt i Mendelsohn (1987), og sitater og deler av framstillingen i dette kapitlet baserer seg på hans arbeid. Se for øvrig også Ustvedt (1989). Det er for øvrig et poeng i denne sammenheng, at det også kan rettes betydelig kritikk mot den norske holdningen i forhold til sigøynere (Jfr. Johansen, 1989).

var for et slikt forslag, ble paragrafen vedtatt etter et benkeforslag fra Lista-bonden Teis Lundegård. Han reiste seg etter sigende plutselig og ropte ut over forsamlingen: "Statt opp alle som ikkje vil ha jødar i landet!" Og dermed var jødeparagrafen et faktum og diskriminering ikke bare et sosialt fenomen, men institusjonalisert i lovverket.

Jødeparagrafen ble først opphevet i 1851, etter stor innsats av Henrik Wergeland². I debattene før opphevelsen av paragraf 2 framkom mange interessante argumenter. Heller ikke den gang ville aktverdige borgere framstå som motstandere av rettferdighet og toleranse. Ingen ville vedstå seg jødehat. Pierre Pumeau Flor fra Drammen sa det slik:

Jeg har personlig kjent flere jøder uten å være blitt såret av deres fornærmende påtrengning, og uten å være blitt forurettet av dem. Det kan altså ikke være p.g.a. fordommer jeg vil stemme mot forslaget. Jeg har gode grunner for min mening, og dem skal jeg nå fremsette. - Jeg nærer ikke religionshat. Jeg anser det for vakkert om man lytter til humaniteten og religionens stemme. *Men:* det oppstår ofte skadelige virkninger av dette...."³

Også den gang ble hensyn til landets egne innbyggere framhevet som viktig. I debatten i 1845 begynte f.eks. Carl Dahl fra Halden sitt innlegg med å lese et utdrag fra et skriv fra 99 næringsdrivende i byen. I betenkningen som Dahl hadde innhentet fra formannskapet ble det riktignok innrømmet at det var sårende å nekte folk adgang bare fordi de bekjente seg til den jødiske religion, og man måtte vedgå at jødene var like aktverdige som kristne:

Men det hendte at fornuften misbilliget hva følelsen tilsa, og det var tilfelle her. Ett av argumentene var det gamle at Norge ikke hadde noen plikt til å legge landet åpent for folk som ikke kunne ernære seg der de nå bodde. Det norske næringsliv var så lite utviklet at det ville falle enda vanskeligere å by en slik

---

² Den kom inn igjen i 1942, med katastrofale konsekvenser for norske jøder. Etter frigjøringen ble den tatt ut.

³ Sitatet er hentet fra Ustvedts artikkel i Dagbladet (1989).

"overbefolkning" tilfredsstillende vilkår her. Man måtte ha så mye aktelse for de menn som hadde gitt Norge grunnloven i 1814, at man burde foreta endringer bare når det var absolutt påkrevd. (Mendelsohn, 1987:226)

Enkelte kommentatorer har understreket at vår tid må ta Jødeparagrafens historie alvorlig. I en avisartikkel sommeren 1989 spør Yngvar Ustvedt om vi kan lære litt av de mørke sider ved vår historie også. Frihetsverket på Eidsvoll var visst en bragd, og alle de vakre ordene som faller om det på nasjonaldagen er så sanne og riktige som de kan få blitt.

Men Eidsvollsverket innebar også en form for rasisme som var meget tydelig og typisk norsk. Det vitnet om et syn på visse raser og religioner - og en måte å målbære dette synet på - som er vel verd et studium. Det lever nemlig i beste velgående den dag i dag. Det gjør kanskje ikke så meget skade - en kolonialsjapp i luften her, en sårende bemerkning der. Men det kan fort bli farlig. (*Dagbladet* 5. juni 1989)

Mye er forskjellig fra 1814, og sammenlikningen mellom Jødeparagrafen og dagens rasedebatt har brister. Likevel er det en påminnelse om at diskriminering og rasistiske tendenser ikke er et nytt fenomen, selv ikke i det tradisjonelt demokratiske og liberale Norge. De sosiale mekanismer som kan utløse slike psykologiske prosesser synes å ligge latente og ha en viss allmenn karakter, som under gitte historiske og sosiale vilkår kan aktiveres.

Utvandringen til Amerika

Sommeren 1825 dro den første norske utvandrergruppe, i alt 52 personer, med sluppen "Restauration" fra Stavanger til Nord-Amerika - begynnelsen på en lang utvandningsperiode og en stor strøm: Mer enn 800.000 mennesker kom siden til å reise ut. I forhold til innbyggertallet var Norge blant de europeiske land som hadde størst emigrasjon. Det sies

at man kan finne flere av norsk avstamning i USA enn i Norge: slektsbåndene til delstater som Minnesota, Wisconsin, Nord Dakota og Michigan er mange.

Utvandringens årsaker var mange og sammensatte: Presset fra karrige kår og slit, utsiktene til å gjøre lykken i "God's own Country". Typisk var det at utvandringen ble sett på med ublide øye fra de nasjonalt bevisste og etablerte. Men deler av den tidlige utvandringen hadde også religiøse motiver. Utvandrerne dro fra trangsyn og trostvang. Kvekerne ble f.eks. forfulgt for sin tro - nok en årsak til innslaget av dem fra starten av. Alfred Hauge, bl.a. kjent for sine store arbeider om utvandringens far Cleng Peerson, gir triste eksempler på vanskene annerledes tenkende kunne møte i mørke bygdesamfunn (Hauge, 1983:15). En skribent i Wergelands "Statsborgeren" skrev at

vi kunne ikke fordølge den bitre Smerte, hvormed vi beklage den formeentlig Aarsag til denne Udvandring, den Religions- og Samvittighetstvang, som Forvandlingen av en av Statens offentlige Religion til herskende - med despotisk Vælde Religion medfører. (Haugen, 1975:17)

For mange utvandrere ble opplevelsen av frihet stor i det forjettede land. Bondelederen Hans Barlien, som satt som eneste bonde på Stortinget i 1815-16, var blant de første utvandrerne. Han skrev hjem fra Amerika:

Nu først kan jeg aande frit; her forfølges ingen for sin religiøse Tro; enhver kan dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med egen Overbevisning; Lommetyve eller Prokuratorer, samvittighedsløse Inkassatorer, moralsk fordærvede Embedsmænd og Dagdrivere er her betagne al Magt til at kunne skade Folket. (Haugen, 1975:17)

Den norskøttete amerikaneren Einar Haugen (1975) understreker i sine analyser at utvandringen satte inn på en tid da bøndene nettopp var begynt å føle sin styrke; våknende klassebevissthet ga stigende utilfredshet med levekårene, særlig når disse ble holdt opp mot forholdene i Amerika. Og for den tidlige arbeiderklasse opplevdes utvandringen

som en mulighet for å komme vekk fra innskrenkninger i næringsfrihet og kongelige privilegier. Historien om Thranebevegelsen og dens leder forteller også om at de som fremmet politiske krav vi i dag ville kalle både demokratiske, rettferdige og fornuftige, kunne dømmes og fengsles som oppviglere.

Mens Jødeparagrafen vitner om norsk institusjonell diskriminering mot *innvandrere* med fremmed tro, vitner motivene til norske *utvandrere* om at sanksjonene både formelt og uformelt også var sterke overfor norske avvikere, både religiøst og politisk. Emigrasjon var altså for mange nordmenn en mulighet til å komme vekk fra ufrihet, nød og undertrykking. Rett nok var det for mange tungt å dra fra gamlelandet, og hjemlengselen satt lenge i sinnet, ikke minst når de møtte skuffelser. Men for dem som følte tvangen eller nøden sterk hjemme, var utvandring et valg, en åpning for en frisk start, et annet sted, i et nytt land.

Slik sett har tusener nordmenn de siste 150 år hatt samme utgangspunkt som mange innvandrere til Norge fra den tredje verden nå har. De norske utvandrerne levde i en tid og en verden som ennå hadde plass og rom for dem som ville begynne å bygge på annen grunn. Å reise som turist til fremmede nasjoner og kulturer er blitt lettere i vår tid. Men de nasjonale grenser er en hard realitet for dem som vil inn og slå røtter i nytt land. Verden var kanskje åpnere for norske emigranter enn for mange av dem som i dag drar fra den tredje verden.

Flyktninger i Sverige

Under den andre verdenskrig unnslopp mange nordmenn trusler og redsler, tortur og død ved å flykte til Sverige. Ved krigens slutt oppholdt det seg over 42.000 norske flyktninger i nabolandet⁴.

---

⁴ En kompakt framstilling av historien til de norske flyktninger i Sverige er gitt av Grimnes (1989), og dette avsnittet bygger mye på hans utlegninger.

De fleste som flyktet i 1940, dro for å komme bort fra krigshandlingene. Senere var et viktig motiv å unnfly fare i det okkuperte Norge ved å komme ut av landet. Men å slippe vekk fra de gradvis forverrete levekårene i Norge, ble også etter hvert en beveggrunn - å "bedre sin levestandard ved Sveriges kjøttgryter" (Grimnes, 1989).

Det er vel kjent at mottakerlandet Sverige hadde en positiv grunnholdning til de norske borgerne som kom, og til den norske eksilregjering. Likevel la tysk innflytelse de første årene begrensninger på svenskenes handlingsfrihet, bl.a. i forhold til flyktningene. Etter hvert som den svenske nøytralitetspolitikken snudde, fordampet også mange av disse begrensningene, noe som ble avgjørende for de norske flyktnings lodd. De første årene var de fleste flyktningene unge arbeidsføre menn, som ofte håpet på å reise videre for å slutte seg til de norske styrkene i utlandet. I Sverige var det knapphet på arbeidskraft i primærnæringene som følge av beredskapsinnkallelser. Svenske myndigheter satset derfor de første årene særlig på å få plassert nordmennene i skogbruket. Dette gjorde det mulig å trygge brenselforsyningene, samtidig som det holdt flyktningene unna byene, særlig Stockholm. Dermed ble de mindre synlige i de årene da det tyske presset mot den svenske nøytralitetspolitikken var på sitt sterkeste.

Etter hvert omorganiserte Arbetsmarknadskommissionen sin virksomhet, og litt etter litt ble det bygd ut et offentlig apparat med lokale kontorer for å ta seg av arbeidsformidling for norske flyktninger. Det var mange vansker i denne tiden, knyttet til både mottak og formidling. I løpet av 1943 forandret situasjonen seg klart til det bedre etter at de svenske myndighetene liberaliserte sin flyktningepolitikk. Endringen skyldtes bl.a. svingningen i den svenske nøytralitetspolitikken i alliert favør, og at behovet for arbeidskraft i skogen sank betydelig i 1943-44. Flyktningeformidlingen ble også på denne tiden sterkere integrert i det regulære arbeidsformidlingsapparatet.

De norske flyktningenes erfaringer er interessante sammenliknet med den norske organiseringen av mottak, utplassering og sysselsetting av flyktninger i dag. En kjenner av de norske flyktnings historie gjør seg følgende betraktninger:

En parallell kan være at man i begge tilfeller plutselig har stått overfor et antall flyktninger som mottakerlandet har vært lite forberedt på å ta i mot. Antallet den gang som slapp inn, var likevel langt større enn nå fordi mottakerlandet lå rett ved siden av avgiverlandet, kanskje også fordi grensen mellom dem var så lang og vanskelig å kontrollere, fordi mottakerlandet ut fra en nordisk broderfolksideologi vanskelig kunne stenge grensen for flyktningene, og fordi de risikerte forfølgelse i det okkuperte hjemlandet om de ble avvist (Grimnes, 1989:74).

Grimnes understreker også at utplassering og sysselsetting av de norske flyktningene var enklere enn flyktningebehandlingen er i dag, bl.a. fordi det dreide seg om flyktninger som sto mottakerlandet nær i språk og kultur. Det var likevel mange problemer med integrering av dem som kom inn i vertslandet. Nødvendigheten av en viss tvang synes ikke å ha vært mindre den gang, og trussel om disiplinærforlegning eller interneringsleir ble brukt for å få flyktningene til å akseptere et tungt, isolert og lavtlønnet arbeid i skogen. Behov for klare styringsmidler var det også den gang:

Det er ikke uvanlig at flyktninger har motforestillinger mot å ta et for permanent arbeid og la seg integrere for sterkt i mottakerlandet fordi de har i tankene at de - kanskje snart - skal vende tilbake til hjemlandet. Hos de norske flyktningene i de første krigsårene var slike forestillinger usedvanlig kraftige, ikke fordi flyktningene ville hjem, men fordi de ville videre. Derfor måtte det et ekstra element av tvang for å få dem sysselsatt... (Grimnes, 1989:75)

I svært nær historie har nordmenn altså erfaringer som politiske flyktninger av betydelig omfang. Nordmenn ble reddet fra fare og nød ved flukt til Sverige. Det fulgte mange vansker med flyktningestrømmen, både for dem som dro og for vertslandet de kom til. Svenskene gjorde en stor innsats for både å ta i mot nordmennene og la dem være nyttige både for seg selv og den svenske nasjonen. Integreringsprosessen hadde nok sine særlige vansker, men nærhet i språk og kultur gjorde

oppgaven lettere enn ellers. De stakk seg ikke ut ved utseende eller framtoning, og språket ble forstått uten spesiell opplæring.

Nordmenn og samer

Høsten 1979 ble en lavvo reist foran Stortinget som ledd i protesten mot planene om kraftutbyggingen i Alta. Mange så i denne og liknende aksjoner begynnelsen til at samene i større grad ville løfte sin status og hevde sin livsform i det norske storsamfunnet. Alta-sakens store mediedekning og debatten som senere fulgte, gjorde nordmenn mer oppmerksomme på den samiske befolkningens eksistens, livsform og levekår. I tiåret som har gått siden, er "Det samiske spørsmål" på en mer konstruktiv måte blitt en sak på linje med de mer tradisjonelle spørsmål i norsk politisk opinion. Dette toppet seg med etableringen av Sametinget, åpnet av Kong Olav i 1989.

Historisk har imidlertid forholdet mellom samene og det norske storsamfunn vært problematisk, og nordmenn har her en tradisjon som ikke alltid har vært like stolt.

Fra 1850-årene fram til omkring 1960 fulgte norske myndigheter en bevisst linje overfor den samiske befolkningen: minoriteten skulle assimileres eller innforlives med den norske kultur. Trykket var kanskje særlig sterkt før 1905, og i flukt med anstrengelse for å gjøre den norske stat til én nasjon. I dette arbeidet hadde samenes behov liten plass:

At det innenfor denne nasjonalstatens grenser også fantes *en annen nasjon*, et folk med en annen kultur og en annen etnisk identitet som ble uttrykt i språk, tilpasningsformer, verdisystem og sosial organisasjon, kunne ikke anerkjennes som grunnlag for plural organisering av ulike, men sideordnete, etniske grupper innen den norske nasjonalstat. Samene og kvenene fikk statsborgerlige rettigheter som norske borgere, men den offisielle holdningen overfor urbefolkningen gikk ut på at deres kulturelle særpreg var uttrykk for tilbakeliggenhet eller endog underlegenhet i forhold til den norske majoritetsbefolkningen (Thuen, 1980:14).

Fornorskingen - både den tidlige aktive, og den senere mer passive tilpasning - medførte at samhandling med nordmenn fikk foregå på den norske kulturens premisser. For å nå fram måtte man beherske norsk språk og væremåte, og det førte lett til en nedvurdering av samisk identitet og sed - og av samene selv. En slik nedvurdering slår også gjerne innover hos den gruppen som blir kuert, og uttrykker seg som selvtvil og passivisering. Dominansen ble kanskje særlig formidlet gjennom en skole som lenge ga undervisning bare på norsk, og som ofte ikke hadde samisktalende lærere⁵. Og den norske befolkning hadde fordommer fram til våre dager. Med erfaringer som lege i Finnmark på slutten av 70-tallet, beskriver Per Fugelli forholdene, slik han så dem⁶:

Det er bekymringsfullt mange norske i Finnmark som har rasefordommer i den forstand at de på forhånd dømmer alle samer til å være utstyrt med et arvelig eller evig sett av dårlige egenskaper: Late, kravstore, dumme, upålitelige, tyvaktige, urenlige, drikkfeldige. Slike holdninger gir ikke godtfolk uttrykk for i galluper, kommunestyredebatter eller offentlige innstillinger. Men holdningene *er* der og forgifter samværet og skader medmennesker. Rasefordommer hører ikke til i den offisielle mediafortegnede virkelighet. Likevel er de virkelige nok til å gjøre hverdagen til en smerte for mange av samene i fornorskete områder (Fugelli, 1981:84).

Det har nok skjedd forbedringer siden den gang. Blant annet er samenes interesseorganisasjoner utbygget og politisk representasjon forbedret (som ved valget av det første Sametinget). Dette har også klarere fått fram ulike motsetninger innen den samiske befolkning.

Når en vil forstå nordmenns forhold til nye innvandrergupper, er det likevel nyttig å ha i mente de historiske erfaringer fra forholdet mellom

---

⁵ Som et eksempel på en engasjert beskrivelse av nedvurderingens og undertrykkingens redskaper og følger, slik de kan oppleves også av en som kommer utenfra, se Fugelli (1981).

⁶ Det bør nok her sies at Fugelli - som senere ble professor i Bergen - selv understreker at dette innlegget ikke er en objektiv framstilling i streng vitenskapelig forstand. Det er i første rekke hans usminkede vurderinger av forholdet mellom folkegruppene i Finnmark som han den gang hadde på bakgrunn av sine tre år som lege der.

den norske befolkningen og landets egen etniske minoritet. Det har tatt lang tid å komme nær en situasjon der samene ses på som likeverdige borgere av alle nordmenn. De sosiale og psykologiske mekanismer som opprettholder historisk etablerte bilder og mellomværender mellom etniske grupper er seige og vanskelige å forandre uten målrettet tøyning og trekking over lang tid.

Nordmenn og fremmede

Nordmenn har svært ulike og sammensatte erfaringer, både som fremmede i andre kulturer og med fremmede som innslag i norsk kultur. Til dette kommer at Norge har en uvanlig ensartet befolkning som lever i tette lokalmiljøer. Litt karikert kan landet beskrives som en nasjon av hvite, lett prektige, og noe selvbehagelige (halv)kristne sosialdemokrater. Nordmenn foretrekker harmoni og orden, og skyr åpen konflikt. De kontroverser som finnes virker ofte små for utenforstående. Den amerikanske sosiolog Arthur Stinchcombe har spøkefullt sagt at typiske norske konflikter, som målstriden - må være "oppfunnet" fordi det sosiale system "trenger" et visst innslag av rivninger. Og, kan man legge til: Målstriden illustrerer en konflikt der de reelle forskjellene er små (sammenliknet med f.eks. finsk og svensk, keltisk og britisk, rumensk og ungarsk, etc.), og den fører ikke til større skade på motstanderen enn at han tvinges til å bøye verb.

Til tross for strømmen fra landsbygda mot byer og tettsteder de siste generasjonene, er nordmenn lite mobile selv innen egne grenser. Nasjonen bruker store summer - noen vil si for store - til overføringer for å bevare det spredte bosetningsmønsteret. Det norske ideal er å vokse opp, arbeide og bli gammel på sitt fødested. Nordmenn er alltid "fra" et sted, og selv voksne nordmenn er gjerne "hjemme" der foreldrene bor og de selv gikk på skole.

Nordmenn har liten erfaring med mangfold i språk, hudfarge, tro og framturen. En fremmed skiller seg lett ut blant "egentlige" nordmenn. De færreste er selv omplantete nykommere, og har liten trening i å møte

og innlemme fremmede som flytter inn nabolaget. Det er de langvarige vennskap som dyrkes - ikke evnen til raskt å vinne nye venner. Tvert imot: Raske vennskap blir gjerne tolket som "overfladiske". Selv for "innfødte" nordmenn tar det tid "komme innpå" familien i etasjen under eller i huset ved siden av.

Og da kan det være lettere å stille seg solidarisk med fremmede folkeslag og nasjoner på andre siden av kloden, enn å komme for tett innpå en trengende nabo i samme oppgang⁷. Enda vanskeligere kan det bli om naboen snakker dårlig norsk, er mørkhudet, tilber fremmede guder og spiser merkelig mat. Folk fra den tredje verden, som nordmenn flest før møtte i billedverker av typen *Verdens land og folk*, står plutselig på trammen eller i kolonialen og utfordrer på en ekstraordinær måte vår evne til innsikt, åpenhet og toleranse⁸.

Mer enn det: Møtene og de nye erfaringer blir også en utfordring til trygt og åpent å kunne *snakke* om rasespørsmål på en konstruktiv måte. For sier du at du ikke liker en bestemt person av en annen rase, kan jo det tas som et tegn på at du ikke uttrykker personlig antipati mot en ubehagelig fisk, men at du egentlig er rasist. Kritiserer du innvandrings*politiikken*, tas det som et uttrykk for at du ikke tåler innvandrene. Formulert på en annen måte: Dersom en mann blir mobbet for å være homo om han sier "Jeg liker rødhårete menn", eller en kvinne kan bli anklaget for å være anti-kommunist hvis hun avviser tilnærmelser fra en tilfeldig AKP-er, er det klart at fornuftig samtale lett går i stå.

Kort sagt: Møtet med fremmede kan føre til at man holder tann for tunge og brenner inne med i og for seg rimelig samfunnskritikk - eller det kan også slå ut på den måte at man bøyer seg bakover for ikke å skulle framtre som rasistisk. Standpunkter som ikke kan uttrykkes likeframt eller drøftes åpent, men som undertrykkes og dermed privatiseres, kan skape sosiale understrømninger som i gitte situasjoner kan

---

⁷ De mange barrierer som møter en fremmed som vil oppnå nærkontakt i et typisk norsk lokalsamfunn er godt beskrevet av Anne Kathrine Larsen (1986).

⁸ Leo Eitinger (1981) har gitt en grundig psykologisk drøfting av de ulike vansker flyktninger og innvandrere må hanskens med. Jfr. særlig kapittel 7 i boken *Fremmed i Norge*.

krystalliseres på måter som overrumpler alle. For å tro at Norge skulle kunne innlemme mange lett gjenkjennelige fremmede uten gnisninger, ville være overoptimistisk.

Sammenfatning

1980-årene brakte en rekke nye mennesker til Norge som ikke var født der, og hvis fremmedhet var synbar for alle. Møtet med disse fremmede tvang nordmenn til å konfrontere seg selv og sine egne oppfatninger: Hvordan skulle man te seg overfor dem som ville inn? Og hvis strømmen øket - eller sammensetningen av den ble en annen - skulle politikken endres for å motvirke en utvikling utenfor norsk rekkevidde: båtflyktninger, hungerkatastrofer, politisk terror? Andre land - som f.eks. USA - var tidlig blitt stilt overfor samme problemer og valgte ulike svar - f.eks. å favorisere hvit innvandring - i ulike epoker. Ved inngangen til 1990-årene var det mer påtrengende å drøfte sammenstøt i Arendal enn Ku Klux Klan i Alabama. Det ble like presserende å finne fram til en politikk man kunne samle seg om i Norge, som innsamlinger til fattige i andre land. Mens Selbuvotter før var blitt strikket for å finansiere hjelp til de innfødte på andre kontinenter, kom nå innvandrere fra disse kontinenter til Selbu.

Og likevel var den norske erfaringen med fremmede folk og kulturer ingenlunde ny. Norge stengte i sin første Grunnlov bærere av bestemte religiøse oppfatninger ute - selv om også økonomiske motiver lå bak. Senere i samme hundreår strømmet nordmenn ut fordi trykket i Norge ble for stort - de var drevet av nød her hjemme og trukket av muligheter der borte. Og mens nordmenn da Grunnloven først ble skrevet ikke ville slippe alle inn, søkte nordmenn under den annen verdenskrig å slippe unna for å forsvare Grunnloven - nå uten jødeparagrafen.

Da en ny innvandringsbølge kom i 1980-årene, og flere fremmede og fremmedartete ble sluppet inn, slapp nordmenn ikke unna å prøve sine standpunkter. De som kom inn over våre nasjonale grenser, nødsaget oss til å prøve våre private grenser: Hvem vil vi ha hvor nært?

Hvordan skulle vi bruke våre knappe goder: På våre egne nødstilte eller på dem som var enda verre stilt og banket på vår dør? Hvilke retter skulle de som kom få til å forandre oss til noe annet?

Kort sagt: I 1980-årene ble et av verdens mest ensartete og enstonige land utsatt for et enestående eksperiment: Nye folk og nye farger endret bildet - og kanskje selvbildet.

Kapittel 2 Teorier om etniske relasjoner

Norge har hatt et av de mest generøse hjelpeprogrammer for nasjoner i den tredje verden. Og landet har hatt åpninger for flyktninger fra nød og lidelse og for personer som har søkt tilflukt fra politisk terror og tortur.

Men som det ble vist i første kapittel, har strømmen av folk fra fjerne land også ført til konflikter mellom den gamle norske befolkningen og nye innvandrere. Motsetningene har slått ut i fordommer og forskjellsbehandling - reaksjoner som, må en legge til, går begge veier. For det er selvsagt ikke alle norske ordninger eller alle skikker som utlendinger finner like prisverdige.

Det er flere måter å forstå slike gnisninger mellom folkegrupper på. Det er derfor nyttig å gi et riss av noen slike oppfatninger før vi i senere kapitler tolker nordmenns holdninger til innvandrere.

Man kan skille mellom to hovedgrep i forståelsen spenninger mellom etniske grupper: de som tar utgangspunkt i samfunnets oppbygning og struktur og de som tar utgangspunkt i individets personlighet og karakter. De første kalles gjerne *strukturelle* teorier, de andre *individuelle* teorier (jfr. Lange og Westin, 1981). Dette skillet har også en parallell i analyser på det som kalles makro- og mikronivå (Blalock, 1967). Den første retningen legger hovedvekten på de sosiale institusjoner og forhold samfunnsmedlemmene er innestøpt i. Den andre fokuserer på psykologiske særtrekk, individuelle tilbøyeligheter og personlige erfaringer.

For begge retninger er to spørsmål av særlig interesse. For det første: Hvilke trekk ved samfunnet eller personligheten får spenninger mellom etniske grupper til å *gro* fram? For det andre: Hvilke *uttrykk* gir disse spenningene seg?

I strukturelle teorier søkes drivkreftene bak motsetningene i forskjeller i ressurser eller verdensbilder, som f.eks. klassetilhørighet eller ideologi. I individorienterte teorier søkes drivmaktene i menneskelige grunnbehov eller i utviklingen av karaktertrekk, som trangen til

tilhørighet eller avleiring av fiendtlighet. Strukturelle uttrykk for motsetninger kan variere fra diskriminering i arbeidslivet der grupper stenges ute eller lønnes dårlig, til kollektiv brennemerking av fremmede raser, slik det f.eks. kommer til uttrykk i felles forståelser og betegnelser, som "Degos". Psykologiske uttrykk for motsetninger kan spenne fra slengbemerkinger mot utgrupper til overbevisninger om at de er mindreverdige eller særlig slø og sleipe. Begge teoritypene kan også an vise under hvilke betingelser reaksjonene utløses, f.eks. når en gruppe er truet av arbeidsledighet eller når en person er redd for å tape aktelse eller ansikt.

Teoriene behandler de to hovedspørsmålene ulikt, og det er mangfoldet i grep vi vil skissere, både de strukturelt og individuelt orienterte. Siden skal vi trekke vekslers på dem begge i en kombinert strategi.¹

Strukturelt orienterte teorier

Grupper retter mer og mindre klare og faste forventninger mot sine medlemmer. Disse er sanksjonert: Brytes forventningene, blir det påtalt; følges de, blir det påskjønet. De andre kvitterer så å si for den enkeltes atferd. Grupper knytter ikke bare den enkelte til seg - de framkaller og forsterker eller stagger og skrur ned bestemte væremåter. Kanter slipes og uoter fjernes gjennom sosial omgang, og atferden blir mer standardisert. Hva "vi" er (identitet), hva "vi" gjør (atferdsmønster) og hva "vi" tenker (virkelighetsoppfatning) formes av de sosiale omgivelser. Alle grupper med noe stabilitet gjør dette, fra familier og skoler til arbeidsplasser og nasjoner. Gruppen setter sin farge på den

---

¹ Mange teoretiske retninger har både strukturelle og individuelle elementer. Det er derfor ikke alltid like klart i hvilken kategori en gitt forfatter eller teori hører hjemme. Slik sett kan en enkel inndeling i strukturelt og individuelt orienterte teorier i noen tilfeller virke kunstig, og plasseringen vil avhenge av faglig skjønn. De temmelig grove inndelinger som gjøres i dette kapitlet er for øvrig sånn noenlunde i overensstemmelse med hovedlinjene i den store svenske innvanderutredningen (SOU 1984:55:Kap. 5).

enkelte (jfr. Newman, 1973; Fendrick 1967). Medlemmene legger seg etter gruppens normer, som jernfilspan langs magnetens kraftlinjer.

Men i motsetning til jernfilspan, kan individer innrette seg også mot grupper de ikke tilhører, men ønsker å bli del av. Da vil slike grupper få en formende virkning på aspirantene. En gruppe med en slik innvirkning - enten de faller sammen med om man faktisk er medlem av eller ikke - kalles gjerne *referansegrupper* (jfr. Merton, 1950). Referansegruppen blir en slags forsyningssentral for anskuelser, holdninger og handlinger. Hvis normene i en referansegruppe foreskriver mistenksomhet, avstand eller avvísning av en annen gruppe, vil de avsette seg i oppfatninger, holdninger og handlinger til dem som søker mot den. Er gruppens rettesnor åpenhet og nærhet, vil medlemmene invitere andre inn. Spisst uttrykt: Adgangsbilletten til det gode selskap, er å akseptere referansegruppens bilde av virkeligheten og dens syn på hva som er god vandel. Dens verdensanskuelser er så å si en overenskomst mellom medlemmene, der prøven både på hva som *er situasjonen* og hva som *er ønskelig*, er de andres sammenfelte oppfatninger. Derfor kan slike anskuelser ikke lett endres av noen enkelt - de må jenkes til ved gjensidige tilpasninger. Referansegruppeteori kan dermed brukes til å forstå hvordan medlemmene innordner seg dens regime, enten det innebærer toleranse eller fordomsfullhet. Og den kan brukes til å forstå hvordan den enkeltes holdninger læres av og festes til gruppen som enhet.

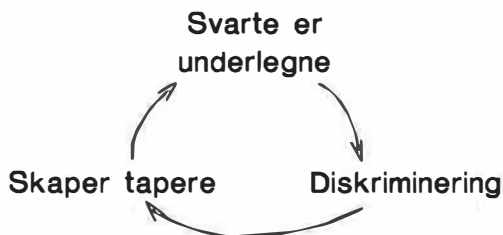
Referansegruppeteori kan dermed også brukes til forstå hvordan etniske grupper eller raser kan bli eller forblir forutinntatt - både i positiv og negativ retning - i forhold til hverandre. Med utgangspunkt i denne teorien kan man både gripe hvordan motsetninger skjerpes eller holdes ved like, eller hvordan grupper kan samarbeide og forbrødres.

Et av de mest kjente arbeider om etniske relasjoner er Gunnar Myrdals studie av de hvite amerikaneres fordommer og diskriminering av negre. Boken *An American Dilemma* (1944, 1964), kombinerer historisk, sosiologisk og økonomisk innsikt, og betoner særlig virkningene

av *ideologi*, det vil si grunnleggende verdisystemer og tenkemåter - oppfatninger av hvordan verden er og av hvordan den bør være.

Utgangspunktet er majoritetsgruppens, de hvites bilde eller forståelse av seg selv og de svarte. Historisk har de hvite ansett de svarte som underlegne. Og *når* de hvite er overlegne, er det rimelig og naturlig å diskriminere de svarte. Følgelig får de svarte et handikap i kampen om samfunnsgodene. De når derfor heller ikke opp, og taper i konkurransen med de hvite. Siden de ikke når opp, *bekreftes* det bilde man hadde i utgangspunktet: Fordi de svarte *behandles* som underlegne, *blir* de tapere. Det skapes en sirkel der premissene (svarte er underlegne) utløser handlinger (diskriminering) som verifiserer premissene (svarte taper og blir underlegne). Virkelighetsforståelsen utløser handlinger som gir resultater som underbygger virkelighetsforståelsen (figur 2.1).

Figur 2.1 Selvbekreftende sirkel der forestillinger utløser handlinger som underbygger forestillingene

Grunnlaget for rasisme i denne forstand er altså forestillinger om de hvites overlegenhet. Men de har også en ideologisk motpol til kjernen i det såkalte amerikanske credo: at alle er født like og har rett til de samme utviklingsmuligheter. I det amerikanske samfunn står disse to ulike ideologiene mot hverandre, og amerikanerne rives mellom dem. Dette er - eller i alle fall var - det amerikanske dilemma. Myrdal legger vekt på å forstå hvordan diskriminering som holdninger og handlinger springer ut av historiske prosesser og utviklingsforløp i sosiale og økonomiske *institusjoner*. Likevel uttrykkes fordommer og diskriminering i *mellom-menneskelige relasjoner*, og framstår også som resultatet av komplekse *psykologiske* prosesser:

The American negro is a problem in the heart of the American. It is there that the interracial tension has its focus. It is there that the decisive struggle goes on. This is the central viewpoint of this treatise. Though our study includes economic, social and political race relations, at bottom our problem is the moral dilemma of the American - the conflict between his moral valuations on various levels of consciousness and generality .... the ever-raging conflict between, on the one hand, the valuations preserved on the general plane which we shall call the "American Creed", where the American thinks, talks and acts under the influence of high national and Christian precepts, and, on the other hand, the valuations on specific planes of individual and group living, where personal and local interests; economic, social, and sexual jealousies; considerations of community prestige and conformity; group prejudice against particular persons or types of people; and all sorts of miscellaneous wants, impulses, and habits dominates his outlook. ....The moral struggle goes on within people and not only between them. As people's valuations are conflicting, behavior normally becomes a moral compromise. There are no homogeneous "attitudes" behind human behavior but a mesh of struggling inclinations, interests, and ideals, some held conscious and some suppressed for long intervals but all active in bending behavior in their direction. (Myrdal 1964, Volume I:lxxi-lxxii)

Forholdet mellom hvite og negre i USA er av ulikt historisk utspring og av en annen sosial karakter enn forholdet mellom nordmenn og innvandrere. Likevel har Myrdals analyse relevans for å nå innsikt i den norske befolkningens raseholdninger. Dette gjelder særlig hans betoning av etniske relasjoner som resultatet av historiske, institusjonelle og økonomiske forhold. Det er i lys av slike makrososiologiske utviklings-trekk at den enkeltes innstilling må forstås. Individens holdninger og handlinger framtrer umiddelbart som resultat av psykologiske og sosialpsykologiske prosesser, men de framdrives innen strukturelle og historisk bestemte rammer. Disse gir de grunnleggende betingelsene for dynamikken i rasereasjonene.

I et annet viktig arbeid har den amerikanske økonomen Gary Becker utviklet en allmenn økonomisk teori om *diskriminering* i markedet (1957), med særlig fokus på amerikanske negre og etniske minoriteter i USA. Becker forutsetter at det eksisterer et bestemt fordelingsmønster i befolkningen når det gjelder innstillingen til diskriminering². Gitt at dette mønsteret finnes, har det også følger for den *faktiske* diskriminering i markedet. Når en arbeidsgiver diskriminerer ansatte, legger han på dem ikke-økonomiske, psykiske kostnader ved ansettelsen. Det samme gjelder når en ansatt diskriminerer andre ansatte. Og selv handler han som om han pådrar seg en ekstra kostnad ved å arbeide sammen med dem. Becker utvikler en indeks for graden av diskriminering av en part mot en annen, og denne uttrykker verdien av de antatte ekstrakostnadene. Økonomisk teori sammen med indeksen gir et apparat for å studere diskriminering i det amerikanske arbeidsmarked, og Beckers analyser gir en rekke interessante resultater³. Beckers arbeid er viktig fordi det viser hvordan diskriminering som "rasjonell" handling under visse forutsetninger fører til etnisk bestemte ulikheter i arbeids- og boligmarkedet, og hvordan disse mekanismene over tid virker for sin egen gjendanning.

En annen amerikansk økonom, Lester C. Thurow (1975) har siden utviklet begrepet *statistisk diskriminering*. Poenget er at den enkelte jobbsøker ikke vurderes individuelt, men behandles som en *representant* for en gruppe, og tildeles antatte (gjennomsnittlige) *gruppeegenskaper* uansett om vedkommende selv har dem eller ikke. Det som er "rett" for gruppen sett under ett, kan likevel være "galt" for hvert enkelt medlem. Men dermed skaper også statistisk diskriminering en handlingslogikk som opprettholder rasjonalet for den: Fordi individer fra grupper (f.eks. negre) med antatt gjennomsnittlig svakere ressurser systematisk gis færre muligheter, kommer de også gjennomgående dårligere ut på arbeids-

---

² Becker bruker uttrykket "taste for", som det kanskje ikke er så lett å gi en presis oversettelse av i denne sammenheng. Det norske ordet "smak" synes neppe å være helt dekkende.

³ Blant annet viser han at det skjer relativ sterk diskriminering av eldre, velutdannede ikke-hvite.

markedet og "beviser" forforståelsen. Thurows bidrag er derfor viktig også fordi han viser at diskriminering er del av en svært allmenn og "fornuftig" båtstenking (kategoriseringsprosesser). Vurderingene kan være riktige objektivt sett, i den forstand at gruppen faktisk har de gjennomsnittsegenskaper som den tillegges. Men bedømmelsen er feil når det gjelder mange av individene innen gruppen. Resultatet av feiloppfatningen er imidlertid at forskjellsbehandlingen fortsetter og feiloppfatningen underbygges av forskjellsbehandlingsens resultater.

I marxistisk teoritenkning ses gjerne utspringet til etniske konflikter i sosiale klasser. Enten kan inndelingen av etniske grupper falle sammen med sosiale klasser. Eller borgerskapet kan spille ulike etniske grupper innen arbeiderklassen ut mot hverandre. På denne måten forblir klassen splittet og undertrykt, og arbeidsgiverne kan fortsatt holde lønningene nede. Rasisme utvikles til et sammenhengende system av regler og sanksjoner som er funksjonelle for det kapitalistiske system (jfr. f.eks. Nikolinakos, 1973). Slike teorier suppleres også ved de nevnte teorier om *etnisk lagdeling*, og utvider og differensierer dermed de historiske analysene av motsetningene i samfunnet.

I en del nyere marxistisk orienterte arbeider ses imidlertid ikke all etnisk konflikt som klassekonflikt. Etniske konflikter har sine særegenheter uavhengig av den historiske motsetningen mellom arbeid og kapital. Et begrep som kan lette forståelsen av disse mekanismene er det som kalles *intern kolonialisme* (se Hechter 1976, 1978; Blauner, 1975). Dette betegner en annen type kolonialisme enn den tradisjonelle og eksterne, slik vi kjenner den fra Afrika og Asia. Ved intern kolonialisme dreier det seg om en tilsvarende prosess innen det enkelte land, og den innebærer at en etnisk gruppe kontrolleres økonomisk, politisk og kulturelt av en annen og dominerende befolkningsgruppe. Minoritetsgrupper er på ulike vis presset vekk fra sitt opprinnelige territorium og er blitt tvunget til å innvandre. I denne prosessen avspeiles samfunnets sosiale lagdeling gjennom forholdet mellom etniske grupperinger. Resultatet er gjerne en etnisk kløving der gruppene plasserer seg systematisk ulikt i den sosiale lagdeling. Denne differensieringen kan

understøttes og forsterkes gjennom "kulturell arbeidsdeling" (jfr. Lange og Westin, 1981:Kap. 15), der de ulike rasene så å si spesialiserer seg på hvilke oppgaver som gjøres og hvordan disse utføres (jøder i handel og frie yrker, polakker i håndverk, etc.). Innvandrerne danner da klart avgrensede kulturelle grupperinger, de bor i bestemte områder og går inn i et begrenset antall typiske yrker. Disse faller i mange tilfeller i den nedre delen av den sosiale rangstige.

Slike prosesser kan forsterkes og vedlikeholdes gjennom et *todelt arbeidsmarked* (Bonacich, 1972; jfr. også Colbjørnsen, 1984). Enkelt sagt har arbeidsmarkedet etter denne teorien i hovedsak to typer jobber. Den ene typen består av jobber som er interessante, utviklende og gir mulighet for karriere. Den andre utgjøres av enkle og rutinepregete jobber, og som ikke leder til videre opprykk. Arbeidsmarkedet er dermed ikke bare todelt - det er lagdelt. De ressurssterke, utdannede og velkvalifiserte rekrutteres til den første type av jobber, de øvrige havner i den andre typen. Strukturen på arbeidsmarkedet framdriver et A-lag og et B-lag. Poenget her er at ulike etniske grupper gjennom arbeidsmarkedets ulikhetsskapende prosesser rekrutteres til hver sin jobbtype og dermed hvert sitt lag. Innvandrere og minoritetsgruppene ender i første rekke opp i de dårlige jobbene i en til dels beinhard konkurranse med hverandre. Dette gir i sin tur arbeidsgiverne anledning til å sette dem opp mot hverandre.

I disse analyseretningene finner man paralleller til Ottar Brox' teori om *strukturfascismen* (1972). Brox vil forklare hvorfor fordomsfulle holdninger mot innvandrere tilsynelatende har stor utbredelse i arbeiderklassen, og hvorfor deler av fascistisk tankegods i enkelte land har fått innpass blant arbeidsfolk. Brox' tese er at denne klassen egentlig er maktesløs i forhold til kapitalkreftene, og søker økonomisk trygghet ved å bekjempe andre deler av samme klasse, der rasistisk diskriminering mot konkurrenter av annen hudfarge reduserer konkurransen.

Dermed dreier det seg om en strukturelt innebygget fascisme, som vedlikeholdes gjennom en liberal ideologi om konkurransefrihet. Denne

ideologien støtter opp om en kapitalistisk markedsøkonomi og beskriver fordommer og diskriminering i første rekke gjennom individuelle og psykologisk bestemte termer: Det er offeret for prosessene som får skylda for rasismen.

Den amerikanske sosiologen Hubert Blalock har i et arbeid (1967) søkt å utvikle en systematisk og kvantitativt orientert teori om forholdet mellom etniske grupperinger. Han fokuserer særlig på status-faktorer, konkurranse og maktrelasjoner. Utfallet av raserelasjoner ses som resultatet av *maktkamp* eller *makt-konkurranse* mellom gruppene. Utgangspunktet er den historisk etablerte skjevhet i ressursfordelingen mellom hvite og svarte i det amerikanske samfunn. Blalock utvikler hypoteser om hvordan mobilisering av svarte befolkningsgrupper i kampen for større likhet mobiliserer motkrefter blant hvite i lokal-samfunnet. Diskriminering og negative holdninger blir en del av den hvite befolkningens strategi for å bevare sin stilling, særlig i etablerte boområder.

Studien er også relevant ved dens grundige metodologiske drøfting. Blalock legger vekt på å integrere teoretiske ansatser på mikro- og makronivå, og understreker betydningen av å kombinere innsikt fra begge nivåer for å forstå de krefter som driver utviklingen mellom etniske grupper. I makro-analyser trengs antakelser om individuelle beveggrunner for å kunne utvikle hypoteser om hvordan grupper reagerer som sosiale enheter. Det faglige problem består bl.a. i å avgjøre hvor detaljerte slike antakelser bør være, og hvor systematisk de må inkorporeres i det samlede teoretiske byggverk. Blalock hevder at man i konkrete analyser lett blir fanget i for omfattende vurderinger av hvilke prosesser som er utslagsgivende på individnivå, og risikerer å miste skogen av syne for bare trær. Slike vurderinger er nok viktige for en fullstendig forståelse, men

as a *practical* question, one wonders how this can in fact be achieved without becoming immobilized by questions concerning basic motivations, underlying values, and other issues that would be more properly studied by psychologists (Blalock, 1967:27).

Blalocks anvisning er fornuftig. I analysen av sosiale prosesser og problemer må man gå inn på kompliserte sammenhenger - ofte mellom et stort antall variable som også kan være vanskelige å måle. Men for å kunne håndtere teoretisk drøfting og empirisk analyse på en gjennomførbar måte, blir det nødvendig med forenkling antakelser. Blalocks egen strategi er å være tilbakeholden med å innføre mange nye og kompliserende elementer i teoribyggingen, før en har rimelig tak på de begrepsmessige og analytiske problemer som allerede ligger innebygd i de mer enkle teoriansatser (Blalock, 1967:35).

Felles for de strukturelle teoriene er at de ser negative holdninger, fordommer og diskriminering som skapt av krefter utenfra, altså av sosiale forløp som river samfunnsmedlemmene med seg. Kreftenes opphav er de institusjoner samfunnsmedlemmene er innestøpt i og de prosesser institusjonene framdriver. Ved *referansegruppeteori* bestemmer så å si den gruppen man vil være med i hvilke andre man skal være mot som inngangsbillett - man tuter med de ulver man vil være inne med. Ved *ideologiteorier* som Myrdals betones det at en gruppes felles virkelighetsoppfatning utløser handlinger som gir virkninger som bekrefter oppfatningene: det er et særkjenne ved menneskesamfunn at oppfatninger av hvordan verden *er* framdriver atferd som bestemmer hvordan verden *blir*. *Statistisk diskriminering* har samme virkning: De som har samme uniform - enten det er ved klær, hudfarge, kjønn eller utdanning - blir behandlet på samme måte og holdes dermed i denne uniformen. Ved å reagere på andre som typer med felles trekk, åpner man ikke for individuelle utbrudd fra typifiseringen, og dermed ikke for nok avvik til at selve typebildet må forandres. I *marxistiske* teorier koples to sorteringssystemer - rase og klasse - sammen. Da kan man sorteres på samme måte etter begge systemer, slik at underklassen også får annen hudfarge. Eller overklassen av en farge kan opptre strategisk og spille underklassen av samme farge ut mot underklassen av en annen farge. I teorien om *todelte arbeidsmarkeder* rekrutteres en etnisk gruppe til A-laget og en annen til B-laget. I teorien om *strukturascisme* er det en del av underklassen selv som opptre strategisk og forsøker å beskytte

seg mot markedet ved å redusere konkurransen gjennom rasediskriminering. I teorien om *maktkonkurranse* er det selve omfordelingen av ressursene som utløser reaksjonene.

Tabell 2.1 Teorier om diskriminering og negative holdninger til etniske minoritetsgrupper

TEORIER MED UTGANGSPUNKT I SOSIAL STRUKTUR		
Teoritype	Grunnleggende drivkraft	Prosesser/ mekanismer
Referansegruppeteori (Newman, Fendrick)	Etablerte normer i ulike befolkningsgrupper	Medlemmene tilpasser seg gruppepress
Teorien om dominerende ideologier (Myrdal)	Historisk bestemt økonomisk ulikhet, majoritetsoppfatninger	Rådende ideologi om bestemte gruppers (de hvites) overlegenhet forsvares og utfordres
Teorier om statistisk/ økonomisk diskriminering (Becker, Thurow)	Antatte kostnader ved kontakt/ansettelse av medlemmer i minoritetsgruppe	Kalkulering av "ekstrakostnader" fører til forskjellsbehandling
Intern kolonialisme teorien (Hechter)	Motsetning mellom arbeid og kapital	Den dominerende klasse kontrollerer minoritetsgruppen økonomisk og kulturelt
Teorien om det todelt arbeidsmarked (Bonachich)	Arbeidsmarkedet delt i A- og B-lag	Etniske minoriteter holdes utenfor arbeidslivets A-lag
Strukturfascismeteori (Brox)	Arbeiderklassens maktesløshet kombinert med liberal ideologi	Én etnisk gruppe i arbeiderklassen forsvaret trussel i arbeidsmarkedet gjennom sosial degradering av en annen
Maktkonkurranseteori (Blalock)	Skjev ressursfordeling mellom ulike etniske grupper	Diskriminering og fordomsfullhet er et middel for å bevare (de hvites) posisjon, særlig i boområdene

I de strukturelle teoriene er det med andre ord de sosiale omgivelser som utløser de individuelle reaksjoner, enten det er ønsker om medlemskap, forståelser som blir selvoppyllende, fordelingsprosesser som koples

sammen, eller omfordelinger som vekker motstand mot endring av relative forskjeller. Men mekanismene kan være ulike: de kan ta utgangspunkt enten i verdensanskuelse eller i klassestruktur eller i godefordeling. Hvem som opptrer som strategiske aktører kan også variere, fra den vanlige mann til kakser og overklasse. Felles for dem er at individene så å si blir trukket inn i spill der utfallet er gitt ved plassering og spilleregler, ikke ved personlighetstrekk og individuelle kjennetegn. De strukturelle teoriene vi har presentert, er sammenfattet i tabell 2.1.

Individuelt orienterte teorier

Mens det strategiske grep i de strukturelt orienterte teorier er å søke drivmaktene i de sosiale rammer rundt menneskenes handlinger, flytter de individuelt orienterte teorier tyngdepunktet over til personlighetstrekk og psykologiske prosesser.

Den enkeltes personlighet skapes i et samspill med omgivelsene, som hekter individet på andre i sosiale nettverk. Gjennom denne utviklingsgangen formes også individets særtrekk, som har betydelig fasthet og stabilitet over livsløpet (Miller, 1963; Gergen, 1971; De Levita, 1965; Sampson, 1976; Erikson, 1968; Wrightsman, 1977).

Den *sosiale identitet* som bygges opp på denne måten, spiller seg ut i forhold til ulike grupper - også etniske. Noen gruppetilhørigheter er som kinesiske esker, der en omslutes av en annen, som når heiling på lokallaget ikke står i motstrid til å juble for landslaget, eller å være trønder vil si å være europeer eller hvit mann. Men identifisering med én gruppe kan også innebære markering av avstand til andre: Egen tilhørighet til inn-gruppen understrekes med det som skiller individet fra ut-gruppen, og dets sosiale forankring vedlikeholdes og trygges gjennom å opprettholde distansen og skillet til den andre. Flagg og faner, sanger og språk, manerer og bolig - alt kan brukes til å identifisere hvem som hører til og hvem som står utenfor (jfr. Bourdieu, 1984). Samfunnet er så å si som en settekasse, og det første mennesker gjør når de møter

andre, er så søke å plassere dem i rett boks: mann eller kvinne, gammel eller ung, nordmann eller utlending, osv.

Slik kategorisering *binder* hver enkelt til bestemte grupper, og ved utvikling av *identitet* og *tilhørighet* , farger også gruppens normer det enkelte medlem - gruppemedlemmet blir *bærer* av dens sed, skikk og bruk. Disse sosialpsykologiske prosessene gjør også gruppemedlemmene til "gruppepatrioter", der idéer om egen gruppes fortreffelighet framheves, mens avstand - og gjerne høydeforskjell i form av overlegenhet - til andre markeres og forsterkes. Ved gjensidig plassering av seg selv og andre oppnår individet noe alle (ifølge teorien) streber etter: en positiv vurdering av seg selv, og en mulighet til å betrakte egen stilling i fortjenstfull sammenheng (jfr. f.eks. Miller, 1963; Tajfel, 1974). Sagt på en annen måte: Ens egen selv oppfatning er som en heis: Den heves eller faller sammen med de andre passasjerenes. Men heismotoren er passasjerenes egen vurdering av seg selv og medpassasjerene - om de fungerer som et såkalt "mutual admiration society".

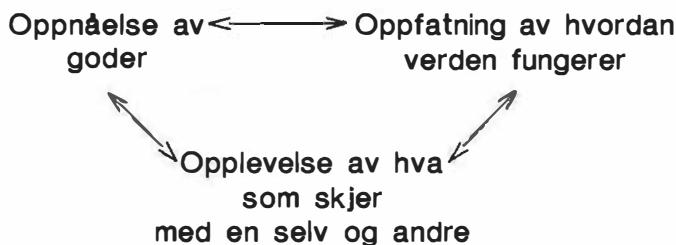
Det interessante er at *alle* grupper kan *velge* et inndelingskriterium som hever dem selv til topps i egne øyne, samtidig som de andre blir nedvurdert. For å opprettholde selvbildet blir derfor utvalget av prestasjoner, historier og helter hver av dem gjør selektivt. Sortimentet av myter og legender gir ærefulle sagaer som fostrer stolthet: I Norge lærer vi at nordmannen Leiv Erikson oppdaget Amerika, på Island at islendingen Leiv Erikson gjorde det.

Men å opprettholde selvbildet og overbevisningen om egen gruppes posisjon kan være problematisk når det skjer forskyvninger eller forkastninger i fordelingen av makt og ressurser gruppene i mellom. Bli ens egen stilling truet ved at andre grupper enten vinner fram *innen* de gamle spilleregler eller krever *forandring* av spillereglene, utvikles gjerne en konflikt ikke bare om delingen av godene. Det blir også lett en forståelseskonflikt der bildet av de andre tegnes som et fiendebilde, der oppfatninger av hvordan de andre egentlig "er" og oppfatninger om hva de ulike gruppene "bør få" eller "fortjener" smeltes sammen. F.eks. "De svarte er dumme" og "De fortjener ikke mer enn de har fått".

Det gjelder f.eks. når etniske grupper som står svakt krever mer av samfunnskaken og forsøker å øke sin stilling. Da kan to etniske grupperinger lett komme i konflikt, den ene for å forsvare sin etablerte posisjon mot den andre som vil forbedre stillingen. *Begge vil knytte godefordelingen til selvoppfatningen og rettferdighetssyn.* Gruppen som ønsker å slå seg opp søker ved det også å erobre en høyere selvoppfatning og få anerkjennelse for den ("Black is beautiful"), mens de etablerte kan motsette seg å tape relativt, bli deklassert, bli infisert av oppkomlinger, parvenyer eller nyrike.

For de nye som når opp, kan også endre hele verdensbildet for de allerede etablerte: *Hva* som skal være lødig, hva som skal være kvalitet, hva som skal være nobelt, hva som skal være normalt - kort sagt, hva slags atferd som skal sette mønster og standard. Og når slike standarder for det gode, det fornuftige og det rette utfordres, utfordres hver enkelts identitet - eller som det heter i det folkelige uttrykket: "i dypet av sin sjel".

Figur 2.2 Sammenhengen mellom virkelighetsoppfatning (forståelse), rettferdighetsopplevelse (formening) og godeoppnåelse (fordeling).

Derfor kan teorien om sosial identitet gi et inntak til forståelse av begge parter i etniske motsetninger, der konkurranse om goder slår ut i konflikter mellom gruppene også om gruppenes verdensanskuelser slik at hver enkelts selvoppfatning trues. Kort sagt: Fordelingen av materielle goder knyttes både til erkjennelse og syn på hva som er fornuftig og til følelser om hva en er, hva en får og hva som er rimelig. Dermed etableres en potent trekant mellom hva en oppnår her i verden, hvordan man oppfatter verden, og hvordan man opplever det som skjer med en

selv og andre her i verden. Dette kan illustreres som i figur 2.2. I dette generelle sosialpsykologiske perspektivet kan man også se utviklingen av etniske relasjoner, dannelse av fordommer og diskriminering.

En retning som bygger videre på idéen sosial identitet benevnes *etnosentrismeteorien* (se f.eks. Parming, 1977; Glazer & Moynihan, 1975; Cohen 1978; jfr. også Gans 1974, 1979). Her starter argumentasjonsrekken med *virkelighetsoppfatningen*, der hovedsynet er at alle hever seg selv og egen gruppe opp i egne øyne. Videre oppleves dens idéer og levemåte som det eneste riktige eller mest høyverdige - "Det er Norge som er best!" Det ens egen gruppe gjør, er det alle egentlig bør etterstrebe. Og dens standarder er alle tings mål, det "normale" og "fornuftige", som andres atferd er rare eller mindreverdige avvik i forhold til. Det er selvsagt at menn tar av seg hatten i kirken - det er "snodig" at jødiske menn har en liten kalott på hodet hele tiden for å vise Gud respekt. Det naturlige for menn er å gå i bukser - det er løyerlig at skotter går i skjørt.

En annen tilnærming kalles *attribusjonsteorien* (Harvey og Smith, 1977; Wegner og Vallacher, 1977; Ickes og Kidd, 1976), selv om den egentlig ikke er noen helhetlig teori. Den analyserer hvordan individet opplever andre personer og grupper, med vekt på hvordan den enkelte trekker slutninger på basis av andres ytre framferd og vandel. Fra politiuniformen deduseres barskhets og brynde; miniskjørt og nettingstrømper kan tas som et tegn på at bæreren er lett på tråden.

Andres handlinger oppfattes altså typisk som resultat av *iboende grunntrekk* eller av bestemte forhold i omgivelsene. Men så vel hva man typisk ser og betoner hos dem, som de konklusjoner man trekker om hvordan de er og hvorfor de turer fram som de gjør, følger også *gruppelinjer*: Gamle ser normalt de unge som skrålende, røffe og uoppdragne, mens de unge normalt ser på eldre som passé, mosegrodde og fastlåste. Ytre trekk og framferd gir premissene for slutningene.

Men slike stereotype konklusjoner kan også bygge på oppfatninger om indre, nedarvete og uforanderlige karaktertrekk - noe de gjerne gjør

i etniske relasjoner. F.eks. kan man fra premisset "Negre er uoppvakte" trekke slutninger om og tolke en latter som en "dum latter". Og tilordningene av egenskaper kan *knippe seg sammen*, f.eks. ved å mene at negre er mindre oppvakte *og* meget gode dansere.

Forenklingene gjør verden mer oversiktlig - særlig når mange ulike trekk knippes sammen: intelligens og moral, hudfarge, væremåte og klesdrakt - selv om forenklingene har brister og feil. For virkeligheten er en sosial konstruksjon, og som det heter i Thomas' klassiske tese: "If men define situations as real, they are real in their consequences". Og attribusjonsteori betoner at mennesker ser på hverandre som pakker, der man fra pakkens ytre kan slutte seg til det som er inni.

Men det er også psykologiske og psykoanalytiske skoleretninger som nettopp legger vekt på hva mennesker er inni. Her dreies kikkerten fra betrakterne som bedømmer og tillegger andre egenskaper, til personene selv og hva de er blitt.

Hovedgrepet er å skille mellom grunnleggende *forskjellige personlighetstyper*, der måten ens sinn og gemytt er bygget opp på gir en legning, altså en fast tilbøyelighet til å reagere på bestemte måter.

Mest kjent er kanskje teorien om den *autoritære personlighet* (Adorno et al, 1950). Ledemotivet er at det voksne menneskets personlighetstrekk er formet av opplevelser i tidlige livsfaser: blir grunnleggende behov ikke tilfredsstilt i barneårene kan undertrykte følelser og savn prege karakterdannelsen. Hvordan en krøkes som barn, bestemmer hva slags krok en blir. Og de grunnleggende ulike personligheter som utvikles, avspeiles også i individets samlede vurderings-system og holdninger til andre.

Hovedtanken er at den autoritære oppdragelse også skaper autoritære personlighetstrekk, som blant annet innebærer underkastelse for autoriteter, aggresjon mot dem som står lavere i hierarkiet, og forakt for dem som er svake eller avvikende. De skraper oppover og sparker nedover.

Dermed kan også holdninger til andre raser forstås gjennom individets personlighetstruktur. Fordommer og diskriminering er resultatet av

individets forakt for minoriteter som stikker seg ut eller er svake og betraktes som ynkelige.

Det kan rettes flere innvendinger mot denne teoriens grunnteser, blant annet beskrivelsen av de prosesser som framdriver den autoritære personlighet, uten at vi skal gå inn på dette her. Men det viktige poeng at holdninger til etniske minoriteter kan knyttes til bestemte personlighetstrekk, skal vi ta med oss.

Dette poenget finnes også bl.a. i Allports omfattende studie (1954) av rasefordommer. Han understreker (Kap. 27) at oppdragelse i hjem med en åpen, aksepterende atmosfære beforder utvikling av *den tolerante personligheten*. Toleranse knyttes til innpoding av demokratiske verdier, følelsesmessig trygghet og selvinnsikt. Slike trekk har en tendens til å knippe seg sammen, slik at en fordomsfri og åpen legning utgjør ett element i individets samlede verdensanskuelse og livsstil. Også andre forfattere (f.eks. Erlich, 1973:Kap 5.) understreker betydningen av sosialisering og et trygt selvilde for utviklingen av toleranse i forhold til andre raser. Personligheten er så å si det prisme som bildet av andre brytes gjennom.

En annen sentral psykologisk teori dreier seg om feilplassert eller *forskjøvet (misplaced) aggresjon* (Dollard et al. 1939; Le Vine og Campell, 1972)⁴. Utgangspunktet her er antakelsen om at individet i underbevisstheden har ulike forsvarsmekanismer mot bestemte truende tendenser i egen personlighet. Å vise aggresjon er en slik trussel, fordi den i mange forhold anses som et lite heldig eller forbudt trekk. For å mestre slike impulser er en utvei å rette aggresjonen mot utenforstående objekter som er lett synlige og ufarlige å gå løs på. Logikken i denne teorien er at mennesket normalt opplever ulike hindre i å nå sine mål. Det skaper frustrasjoner som slår over i aggressivitet som må få utløp om individet skal kunne opprettholde mental likevekt. Å rette aggresjonen direkte mot hindringen kan imidlertid ha sin pris, mens det gir færre problemer om irritasjon og sinne slippes ut over mennesker

---

⁴ Eitinger bruker her uttrykket "omplassert" aggresjon for å beskrive det samme på norsk (1981:Kap. 6).

som er mindre farlige og som ikke så lett kan slå tilbake. Slik blir utgrupper og de som er annerledes gjort til syndebukker, fordi de er lett identifiserbare og ikke kan ta igjen. Man slår på sjekene, men mener merra. Det er derfor man kan si at aggresjonen er forskjøvet: den rettes ikke mot den umiddelbare kilde til frustrasjonen, men mot annet eller andre. Og disse andre kan være en annen rasegruppe.

I en variant av teorien forutsetter man at aggresjonen hos de angjeldende personer så å si er frittflytende, og at denne beredskapen kan utløses på bestemte signaler: Er man forbannet på sjefen, provoserer synet av bikkja et spark. Utfallets årsaker kan altså ligge helt andre steder enn hos dem man "ikke tåler synet på".

Gjennomgangen av noen psykologisk orienterte teorier har for det første søkt å vise at det er nær kopling mellom den faktiske *fordeling* av materielle og andre goder, *forståelsen* av hvordan den er kommet i stand og *formeningen* om fordelingen er fortjent og prosessen som har frambrakt den er rettferdig. *Identitet* kan defineres som et menneskes evne til å mestre de problemer det møter. Mennesket har en fast identitet når det kan skaffe seg et arbeid, skape seg et utkomme, finne en partner, vinne venner. Og identiteten angripes når et menneske føler at grepet glipper og styringen av eget liv løsner - når det ikke mestrer hverdagen, skaper det en taperfølelse. Men ens egen identitet er også knyttet til dem som er i samme båt - selvoppfatningen er sosialt forankret til dem som står i samme stilling eller tilhører samme gruppe. Da er en måte å forholde seg til fordelingen av goder og egenskaper å holde fast ved at "vi er best" og "vi er normale" - altså er den gruppe som setter standarden som andre holdes opp mot og kan veies og finnes for lett i forhold til - enten det er de "fisefine" eller "bunnfallet".

Etnosentrisme kan rettes mot grupper som kler seg annerledes og derfor rart, enten det betyr å gjemme seg bak slør, gå med turban eller å ha ring i øret, - eller det er å spise annen mat, froskelår eller hundekjøtt, - eller det er å tro på andre guder enn vår.

Attribusjonsteoriens tese er at "det kommer an på øynene som ser", i den forstand at man på grunnlag av ytre kjennetegn tillegger andre egenskaper som gruppe eller personer - enten de måtte være ubarberte eller ulastelige, uvirksomme eller utrettelige.

Teoriene om *personlighetstyper* forutsetter imidlertid at individene blir programmert gjennom oppveksten til bestemte reaksjonsmåter, og at disse reaksjonsmåter faller i hovedklasser, f.eks. som autoritære eller tolerante personligheter.

Og endelig sier teorien om *forskjøvet aggresjon* at de som svinger vredens sverd, ofte lar det falle mot dem som står lagelig for hogg, snarere enn mot dem som er vredens opphav.

De individuelt orienterte teoriene vi har skissert her, er sammenfattet i tabell 2.2.

Tabell 2.2 Teorier om diskriminering og negative holdninger til etniske minoritetsgrupper.

TEORIER MED UTGANGSPUKT I INDIVID OG PERSONLIGHET		
Teoritype	Grunnleggende drivkraft	Prosesser/ mekanismer
Teorier om sosial identitet og etnosentrisme (Miller, Parming)	Individets behov for tilhørighet og selvaktelse	Opprettholdelse av positivt selvbylde gjennom kategorisering av egen og andres grupper
Attribusjonsteorien (Harvey og Smith)	Antatte sammenhenger mellom ytre kjennetegn og kompetanse/moral	Fordomsfull stempeling av etniske minoritetsgrupper
Teorier om den autoritære og tolerante personlighet (Adorno, Allport)	Sosialisering til bestemte personlighetstyper gjennom tidlig oppdragelse	Forakt for/akseptering av etniske grupperinger
Teorien om forskjøvet aggresjon (Dollard et al., Le Vine og Campell)	Ubevisste forsvarsreaksjoner mot truende aggressivitet i personligheten	Aggresjon rettes mot utenforstående objekter, bl.a. andre raser og fremmede grupper

Utsyn

Gjennomgangen foran gir ingen fullstendig oversikt over teoritilfanget. Hensikten har i første rekke vært å gi en kompakt presentasjon av viktige innfallsvinkler til studiet av holdninger til andre grupper og raser.

De peker på en viktig utfordring i analysen av befolkningens reaksjonsmønstre. Både i utviklingen av teori og modeller, og i analyser av faktiske forhold, må holdninger betraktes som resultat av faktorer både på struktur- og individnivå.

Dette betyr for det første at reaksjonene må ses i lys av posisjon i den sosiale struktur. Stillingen i samfunnshierarkiet og lokaliseringen i gruppestrukturen avgjør individets ressurser og goder, syn på hvordan verden fungerer og bedømmelsen av dette på grunnlag av verdier og interesser. Ståplassen bestemmer både synspunkt og standpunkt. Individets sosiale plassering fastlegger hvilke interesser og verdier som fremmes eller trues ved samfunnsmessige endringer eller politiske tiltak. Derfor vil holdninger til innvandrere styres av forhold som status i lokalsamfunnet, yrkesrolle, økonomiske stilling, kunnskaper og ideologisk orientering. Sett under ett er det slike forhold som forankrer en person sosialt. Det er også disse ankerfestene som kan komme under strekk og stress ved sosiale endringer. Og da kan graden av press slå ut i negative reaksjoner og holdninger mot andre grupper.

På den annen side må en rimelig dekkende modell om holdningsvariasjoner i befolkningen også - i alle fall et stykke på vei - spesifisere subjektive prosesser som dels oversetter strukturelle forhold til individuelle reaksjoner, og som dels har sin egen forklaringskraft. Individets holdninger og handlinger bestemmes ikke bare av plassering i samfunnsstrukturen og de belønninger og belastninger den gir, men også av hvordan godefordelingen *oppfattes* og hvordan forrykninger i den opplevs. Da er det avgjørende i hvilken grad man med kraft og kunnskap makter å ta hånd om eget liv og dermed kan ha overskudd, generøsitet og solidaritet med andre, og i hvilken grad krefter utenfor egen rekkevidde truer ens stilling, slår beina under selvpoppfatningen og får grunnen under en til å gynges, slik at man blir usikker, avhengig og rådløs.

Men det er i sin tur bestemt av hvor man er plassert, hvem man står sammen med, hva som skjer med dem og hva de mestrer. Og det er bestemt av hva som skjer med dem som er i en annen stilling - om de klarer seg bra, får mer og vinner fram. For reaksjonen på egen situasjon beror samtidig på bedømmelsen av andres og på det som kan skape forrykninger i forholdet. For å møte truslene og forsvare seg selv, kan det i omskiftelser fortone seg som fornuftig å gå løs på både endringskreftene og på resultatfordeling, på dem som framstår som utviklingens herrer og dem som forekommer som vinnere, seierherrer eller profittører. Som det heter: "Egen vinning er best, men andres tap er heller ikke å forakte."

At slike holdninger kan betraktes som "rasjonelle" forsvarsmekanismer, betyr ikke at de er moralsk akseptable. Men vil man forstå de krefter som driver fram strømninger og stemninger mellom gruppene i befolkningen, må en klarlegge hvilke individuelle interesser og erkjennelser som berøres av endringer på systemnivå. Bare ved å gå inn i hvordan gruppenes stilling forandres i forhold til hverandre, og hvilke justeringer det krever i synet på hva som skjer og hva som er rett og rimelig, får man kunnskap som kan brukes om en ønsker å bedre forholdet mellom ulike etniske grupper. Og da må en ta med i analysen både samfunnsstrukturen som danner rammen for individenes utfoldelse, endringer i denne som forandrer deres situasjon og de forstandsmessige (kognitive) og følelsesmessige (emosjonelle) reaksjoner på hvordan verden er og hvordan den burde være.

Å få en fullstendig beskrivelse av historiske og sosiale betingelser i analysen er umulig. Tema må avgrenses og analysen må baseres på de opplysninger som faktisk er tilgjengelige. Drøftingen i de følgende kapitler baserer seg i hovedsak på opplysninger samlet inn om et utvalg individer, som under ett også er et miniatyr av befolkningen. Individer blir derfor den sentrale analyseenhet. Vi vil likevel legge an et sosiologisk og strukturelt perspektiv dels ved bruk av de opplysninger som beskriver den enkeltes sosiale plassering og gruppetilhørighet, og ved de fortolkninger de gir grunnlag for. Individenes holdningsdannelse vurderes under en strukturell synsvinkel.

Kapittel 3 Holdningsmønsteret

Reises problemet: "Hvordan reagerer grupper på hverandre?", splittes det øyeblikkelig i fire spørsmål:

- 1) Hvor *utbredt* er ulike reaksjoner?
- 2) Hvilke felles *tema*, om noen, ligger under ulike reaksjoner?
- 3) Hvilke *forskjeller* er det i reaksjonsmåtene?
- 4) Hva er *årsakene* til disse forskjellene?

I dette kapitlet tar vi opp de første to, i det neste følger vi opp med de andre.

Utgangspunktet for drøftingen er omfanget av kontakt med innvandrere, siden studier fra mange land viser hvordan *direkte omgang* med andre former synet på dem, selv om resultatene ikke er helt entydige (jfr. f.eks. Jackman & Crane, 1986; Fishbein & Ajzen, 1975).

Men kunnskapen om innvandrere har også andre kilder, kanskje særlig *massemedia*. De former vårt bilde av fremmede - og av oss selv. Mange av reportasjene har tegnet et bilde av nordmenn som heller fordomsfulle¹.

Vår undersøkelse kan si en del om grunnlaget for slike beskrivelser, og eventuelt nyansere dem. Blant annet er det viktig å registrere *om holdningene har endret seg* de senere år - f.eks. under erfaringen med flere innvandrere, trykket fra trangere tider og kulturkonflikter som Rushdie-saken i 1988-89. Endelig vil vi spørre om de holdninger som uttrykkes om dette og hint når det gjelder innvandrere, i virkeligheten er uttrykk for *underliggende tema*, altså mer grunnleggende livssyn som kan tilkjennegis på ulike måter.

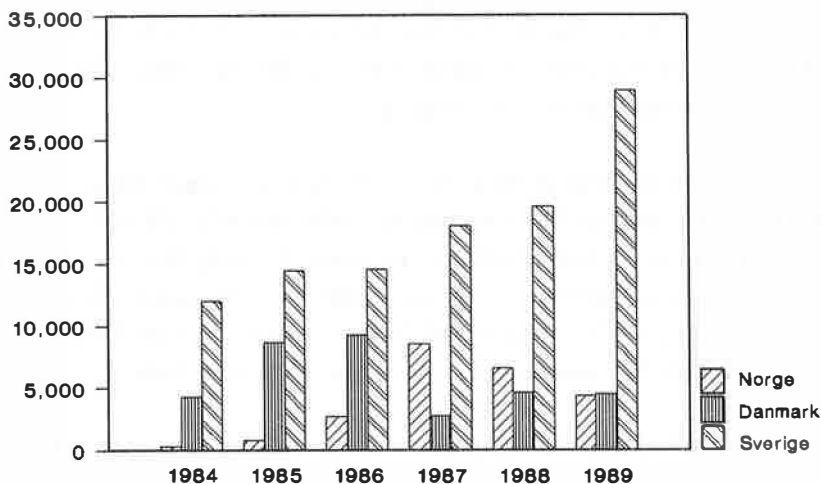
---

¹ Utviklingen i perioden 1987-90 har tilsynelatende skapt et stadig hardere klima mellom den norske befolkning og innvandrergroppene, i alle fall om en skal dømme etter de største avisens oppslag. Dette var en periode der bruk av bomber, skremmeskudd, vold og sjikanøs graffiti stadig syntes å bli mer vanlig.

Kontakt og kunnskap

Søkningen til Norge av innvandrere fra land utenfor Nord-Europa og Nord-Amerika tok så smått til i 70-årene, men tilstrømmingen av asylsøkere og flyktninger gikk særlig opp fra midten på 1980-tallet. I figur 3.1 er utviklingen av antall asylsøkere vist fra 1984 til og med 1989.

Figur 3.1 Utviklingen av antallet asylsøkere 1984-1989 i Norge, Sverige og Danmark

I figuren er tall for Danmark og Sverige også tatt med. Det framgår at Norge hadde en markert økning fram til 1987 (omkring 8.600 asylsøkere). Siden avtok strømmen til 6.600 i 1988 og 4.400 i 1989, for øvrig med fortsatt fallende tendens 1990². Danmark hadde en tilsvarende topp året før. Det virker ellers som om Sverige fortsatt holdt døren

² Nedgangen medførte også justeringer i mottaksapparatet. Høsten 1990 fortalte direktøren i Utlendingsdirektoratet om en planlagt reduksjon med i alt 1000 plasser ved de statlige mottakssentraler (*Dagsnytt radio* 17.8). Han gjorde også regning med en del ledige plasser rundt om i kommunene. Dette skyldtes ikke nedgangen i antallet nye asylsøkere alene, men var også resultat av kortere behandlingstid. I samme innslag ble det også understreket at Norge hadde temmelig uforandret og stort inntak av kvoteflyktninger - sammenliknet med andre land, og i forhold til folkemengden.

åpen, mens andre klemte den igjen - noe som ga seg utslag i stadig økende antall asylsøkere til landet (nesten 29.000 i 1989)³.

Av en rekke grunner slo mange av dem som kom til Norge seg ned på de mest sentrale steder, de fleste i Oslo-området. Selv ved inngangen til 1990-årene er forskjellen mellom Oslos bybilde og det offentlige liv på mindre steder markert.

Innvandringspolitikken har imidlertid etter 1987 hatt geografisk spredning som et av sine mål. Mange kommuner har opprettet et betydelig mottakerapparat. I dag er det derfor innvandrere i mange lokalsamfunn, hvor slike grupper ikke fantes før⁴. Når innvandrerne blir spredt, betyr det så at flere nordmenn får kontakt med dem? Eller er det bare de færreste som har slik omgang?

I intervju-undersøkelsen som er vårt sentrale datagrunnlag, ble det stilt spørsmål om man har innvandrere i nabolaget eller på jobb, og hvor ofte man eventuelt hadde kontakt med dem. I tillegg ble det spurt om i hvilken grad kontakten er av privat karakter (se Appendiks 1, sp. 2 og 3, 9, 12, 13, 14, 15). Prosentfordelingen i tabell 3.1 viser hvor mange nordmenn som har innvandrere i nabolaget eller på jobben.

Umiddelbart kan det virke overraskende at såpass mange som hver tredje nordmann i 1988 bor i nabolag der det også lever innvandrere. Dette kan nok ha sammenheng med innsatsen for å spre gruppene utover i landet til ulike lokalsamfunn⁵. Men under en fjerdedel sier at de

---

³ Statistikken som gjengis i figur 3.1 er velvilligst smilt til rådighet av Utlendingsdirektoratet. Antallet kvoteflyktninger i samme periode lå for Norge temmelig stabilt: mellom 700 og 1100 i året. Det er i nordisk sammenheng for øvrig et interessant poeng at Finland bare i svært lite omfang har tatt i mot asylsøkere (fra 15 i 1984 til 174 i 1989).

⁴ I flere mindre kommuner har en nok erfart at mange innvandrere, som gjerne kommer fra svært folkerike områder, likevel etter hvert vil søke mot de større stedene.

⁵ Nærmere analyser viser likevel at det fremdeles er markerte og systematiske forskjeller mellom by og land. Mens nesten annen hver nordmann i de største byene (over hundre tusen innbyggere) sier at det bor innvandrere i nabolaget, er det kun hver åttende av dem som bor på små steder (mindre enn to tusen) som svarer det samme.

arbeider sammen med innvandrere på jobben. Færre nordmenn har altså innvandrere som kolleger enn som naboer.

Tabell 3.1 Innvandrere i nabolaget eller på jobben? Prosent.

NABOLAG		ARBEIDSPLASS	
Bor det innvandrere i nabolaget? (Spørsmål stilt til alle)		Arbeider det innvandrere på arbeids- plassen din ? (Spørsmål besvart av dem som arbeider mer enn 1 time i uken)	
Ja	30.5	Ja	23.5
Nei	66.4	Nei	75.5
Vet ikke	3.1	Vet ikke	1.0
I alt	100.0	I alt	100.0
N=2045		N=1362	

Hvor hyppig er kontakten? Den sosiale struktur legger føringer på sosial omgang, f.eks. ved at oppgavene på arbeidsplassen styrer hvem man skal ha samkvem med, og ikke individuelle valg. Dette kommer også til uttrykk i svarmønsteret i tabell 3.2, som viser kontakten med innvandrere i nabolag, på arbeidsplass eller lærested.

Av dem som har innvandrere i nabolaget er det omkring en tredjedel som har daglig eller ukentlig kontakt. Bildet på jobb og skole er klart annerledes. Her sier mellom halvparten og to tredjedeler at de daglig eller ukentlig har kontakt med innvandrere. Sagt på en annen måte: *Flere har innvandrere i sitt nabolag enn på arbeidsplassen, men omgangen er tettere på jobb og skole.*

Nordmenn er kjent for å holde en viss distanse både til naboer og kolleger: "Det lyt vara eit steinkast til den næraste grannen." På den annen side viser Levekårsundersøkelsene at mange søker sine nærmeste venner blant sine arbeidsfeller. Spørsmålet er derfor om kontakt på jobben med innvandrere oversettes til omgang privat.

Tabell 3.2 Kontakthypighet med innvandrere i nabolaget eller på jobben. Prosent

NABOLAG		ARBEID ELLER SKOLE	
Hvor ofte har du kontakt med disse innvandrene. Har du kontakt med dem.. (Spørsmålet besvart av dem som har innvandrere i nabolaget)		Hvor ofte har du kontakt med i på arbeidsplassen/skolen eller lærestedet. Har du kontakt med dem.. (Spørsmålet besvart av dem som har innvandrere på arbeidsplassen eller skole)	
Daglig	14,7	Daglig	43,5
Ukentlig	15,5	Ukentlig	18,0
Månedlig	6,3	Månedlig	8,4
Sjeldnere enn månedlig	11,9	Sjeldnere enn månedlig	11,5
Aldri	51,7	Aldri	18,0
I alt	100,0	I alt	100,0
N = 621		N=416	

Svarene gir et klart inntrykk av at det bare sjelden blir tettere forbindelser mellom nordmenn og innvandrere. Av dem som har innvandrere på arbeidsplass eller lærested, svarer bare om lag en tidel at de også treffer disse privat. For befolkningen under ett er det bare omkring 2.5 prosent som sier at de daglig har kontakt, mens omkring 6 prosent svarer at dette skjer ukentlig. Selv med den noe kjølige og reserverte norske omgangstradisjon som standard, virker dette lite: bare en av ti har daglig eller ukentlig privat omgang. Og det er slående at *over 70 prosent av befolkningen aldri har privat kontakt med innvandrere.*

Samlet forteller altså svarene at en god del nordmenn etter hvert *møter* innvandrere i sine daglige omgivelser, men de *omgås* lite. Kontakten blir ikke særlig hyppig dersom ikke selve situasjonen innebærer "press", som på arbeidsplassen, når jobben krever samvirke med og fysisk nærhet til andre. Nordmenn flest virker imidlertid reserverte når det gjelder forbindelser utover slike strukturerende sammenhenger. Bare svært sjelden treffer Kari eller Ola innvandrere

som privatpersoner i vennelag og nære sosiale sammenhenger. Innvandrerne er kommet til Norge, men de er ikke kommet innpå nordmennene.

Dette kontaktmønsteret betyr at nordmenn bare svært sjelden har *personlige* erfaringer fra *direkte* og jevn kontakt med innvandrere. Nordmenns inntrykk baserer seg altså i første rekke på *indirekte* erfaringer, kanskje mest via massemedia. Dette støttes av datamaterialet. I undersøkelsen ble de intervjuete spurt om hvor mye informasjon om innvandrere de får fra ulike informasjonskilder, som spente over undervisning i skolen, venner, radio og fjernsyn, samt innvandrerne selv. Resultatene er gjengitt i tabell 3.3.

Tabell 3.3 Hvor får nordmenn informasjon om innvandrere fra? Fordeling etter ulike informasjonskilder. Prosent.

Informasjon om innvandrere og deres situasjon får vi på flere måter. Har følgende kilder gitt deg mye, en del, litt eller ingen informasjon om innvandrere og deres situasjon.

Informasjonskilde	Andel som svarer Mye eller En del
Undervisning på skolen	6.2
Bøker	12.7
Norske venner og kjente	21.1
Ukeblader	17.5
Gjennom arbeidet	18.6
Aviser	71.0
Tidsskrifter	22.2
Radio	60.3
Fjernsyn	77.1
Fra innvandrere selv	16.3

N=2045 for alle alternativer. Merk at tabellen her ikke skal summere til 100 nedover. Spørsmålet er stilt for hver av informasjonskildene separat. Tabellen viser altså først hvor stor andel av befolkningen som får Mye eller en del informasjon gjennom undervisning på skolen, deretter hvor stor andel som får Mye eller en del gjennom bøker, o.s.v.

Mønsteret er slående. Nordmenn informeres i første rekke gjennom massemedia (fjernsyn, aviser, radio). Grovt svarer to av tre at de får informasjon (mye eller en del) her. De store media har et markert større gjennomslag enn de fleste alternative kilder: de blir oppgitt to til tre ganger så ofte som f.eks. venner og arbeidsplass. Bare hver sjettede

nordmann (seksten prosent) svarer at de får informasjon fra innvandrerne selv, i en eller annen form. Alt i alt viser svarmønsteret i tabell 3.3 at *den norske befolknings kjennskap til innvandrerne baserer seg på indirekte erfaringer - i første rekke gjennom massemedia -, og bare sjelden ved direkte erfaring med innvandrerne selv*⁶.

Dette er viktig å ha i minne når vi i neste kapittel skal analysere forskjeller mellom nordmenn i holdninger til innvandrere. For innstillingene til folk flest formes trolig oftest med utgangspunkt i det som høres i radioen, leses i avisene eller ses på TV - og slik dette drøftes og tolkes mellom venner - og sjeldnere på grunnlag av nærkontakt eller samhandling med mennesker fra den tredje verden.

Med liten kontakt og få direkte erfaringer, må det ventes at mange opplever å ha liten innsikt i fremmede grupper særtrekk og væremåter. I intervjuene ble det spurt om hvor godt den enkelte kjenner til levemåte og kultur til ulike innvandrergrupper i Norge. For å ha en standard for sammenlikning og kontroll ble "Dansker" også tatt med som en av gruppene. Svarfordelingen er vist i tabell 3.4

Svarmønsteret viser igjen at innvandrergruppene ikke bare er immigranter, men også klart framstår som *fremmede* for flertallet av nordmenn. Svært få føler at de kjenner noe særlig til de nye eller kommende landsmenn. Selv om det har vært betydelig oppmerksomhet rundt chilenerne, tyrkere, iranere og vietnamesere, mener stort sett mindre enn ti prosent av befolkningen å kjenne deres kultur og levemåte. Det er altså de nye gruppene, spesielt de som kommer fra den tredje verden, som betraktes som særlig fremmede. Selv når det gjelder pakistanere, som gjennomgående har vært i Norge lengre og gjerne er etablert på de større stedene, har bare vel ti prosent rimelig god kjennskap til disse. Mønsteret er slående når en sammenlikner det med dansker: To av tre svarer at de kjenner dem og deres levesett godt.

---

⁶ Poenget bør likevel ikke trekkes for langt. Data som er til rådighet sier lite om hva slags informasjon det dreier seg om eller kvaliteten på den, for de ulike kildene. Inidlertid synes det klart at de store mediens betydning for informasjon og debatt i innvandrerspørsmål kan ha klare følger for hvilke problemstillinger som fokuseres (Jfr. f.eks. Long Litt Woon's kronikk i Dagbladet 25.7 1990), og dermed for formingen av offentlig opinion.

Tabell 3.4 Kjennskap til ulike innvandrergupper i Norge. Prosent.

Jeg skal nå nevne noen innvandrergupper i Norge. Hvor godt synes du at du kjenner til levemåte og kultur for hver av disse gruppene? Kjenner du dem svært godt, ganske godt, litt eller har du ingen kjennskap til levemåten og kulturen deres?

Innvandrerguppe	Andel som svarer Svært godt eller Ganske godt
Chilenere	6.2
Pakistanere	10.5
Vietnamesere	8.3
Dansker	66.2
Tyrkere	8.5
Jugoslaver	9.1
Iranere	8.8
Polakker	16.1
Marokkanere	4.2

N=2045 for alle alternativer. Merk at tabellen her ikke skal summere til 100 nedover. Spørsmålet er stilt for hver innvandrerguppe separat. Tabellen viser altså først hvor stor andel av befolkningen som synes at de kjenner chilenere Svært godt eller Ganske godt, deretter hvor stor andel som kjenner pakistanere Svært godt eller Ganske godt, o.s.v.

Sammenliknet med folkeslag vi historisk og kulturelt står nær, framtrer innvandrerguppene fra land utenfor Vest-Europa og Nord-Amerika, både de sist ankomne og de etablerte, som ukjente og fremmedartete⁷. Ja, ordet "innvandrer" brukes nesten synonymt med "innvandrer fra den tredje verden".

Man kan da spørre hvordan norske kvinner og menn vanligvis blir klar over når en har med innvandrere å gjøre. Særlig i et land med en opprinnelig svært ensartet befolkning, der innslaget av fremmede raser og kulturer ennå er lite og direkte kontakt begrenset, kan en vente at identifisering mest skjer ved ytre kjennetegn. Sammenliknet med det mylder av språk, hudfarger, klesdrakter, geberder og væremåter en kan treffe i større land som f.eks. Frankrike, England eller USA, er den

⁷ Polakkene synes her å ha en mellomstilling. De kommer fra et land Norge i etterkrigstiden har hatt begrenset kontakt og utveksling med. Likevel har den polske nasjon historisk hatt betydelig kulturell kontakt med det vestlige Europa, og polakkenes hudfarge og væremåter skiller dem lite fra andre europeere.

norske befolkning så å si lik seg selv. Nordmenn er hvite, med ett språk, og kler oss traust og fargeløst⁸. Fremmede skiller seg derfor fort ut, og det er lettere her å identifisere den som kommer langveisfra enn i mange andre land. Når forskjellene i landets egen befolkning er så små, skal det også svært lite til for å stikke seg ut fra det typiske. Selv hvite innvandrere fra Vest-Europa som har bodd i landet i mange år og snakker godt (men ikke helt perfekt) norsk, avsløres gjerne raskt som "utlending". Fremmede fra eksotiske steder er enda mer synlige. Det er derfor å vente at nordmenn flest forbinder innvandrere med lett synbare eller hørbare kjennetegn, slik som framtoning, hudfarge og språk.

Undersøkelsen inneholder ikke mye informasjon om dette. Men det ble spurt om hvordan man oppdager at en person er innvandrer - uten faste svaralternativer. Intervjueren hadde i stedet instruks om å merke av hvert kjennetegn som ble nevnt på en liste: språk, oppførsel, hudfarge, hårfarge og ansiktstrekk, o.l.. Svarene (gjengitt i tabell A2.1 i Appendiks 2) viser et klart mønster. De fleste blinker ut innvandrerens ved farge og språk. Nesten ni av ti mener å kunne kjenne innvandrerens ved farge på huden, mens to av tre gjør det på språket. Nordmenn synes ikke det byr på særlige vansker å oppdage hvem som er innvandrer: En innvandrer er mørk og snakker annerledes.

Forholdet mellom nordmenn og innvandrergrupper har de senere årene fått oppmerksomhet bl.a. på bakgrunn av skift i omfanget av asylsøkere og flyktninger (Jfr. figur 3.1). For å kartlegge nordmenns kontakt med og kunnskap om innvandrere er det relevant også å spørre *hvor godt kjennskap befolkningen har til det faktiske omfanget av tilstrømningen eller innslaget av innvandrere*. Det er en indikasjon på viten om og interesse for utviklingen. De intervjuete ble bedt om å angi hvor mange innvandrere (iberegnet flyktninger og asylsøkere) de trodde det kom til landet i 1987⁹. Vi har skjønnsmessig satt anslag mellom 5000 og 15000 som rimelig akseptable svar. Tidligere nordiske

---

⁸ I forhold til den typisk norske befolkning utgjør samene i så måte et fargerikt og frodig unntak.

⁹ Intervjuene ble gjennomført høsten 1988, slik at spørsmålet dreier seg om antall innvandrere i 1987.

undersøkelser tyder på at det kan være store nasjonale forskjeller i befolkningens forutsetninger til å gjøre slike overslag. Kørnendi (1986: 28-29) rapporterer at tre fjerdedeler av danskene har så mangelfulle kunnskaper om innvandregruppenes størrelse at de ikke føler seg i stand til å gjøre et omtrentlig anslag en gang. En tilsvarende, men ikke helt sammenliknbar svensk undersøkelse (Westin, 1984) viser at en markert mindre andel (fire til åtte prosent) av svenskene følte slik usikkerhet. Forskjellen i svar skyldes trolig forskjeller i den historiske utviklingen av innvandringen til landene. Sverige startet tidligere enn Danmark og Norge å ta imot større grupper fra europeiske og andre land, og svenskene utviklet raskere et apparat for å håndtere og integrere innvandrerne i arbeid og nabolag. Svenskene har nok slik fått en klarere bevissthet om innvandrernes situasjon og tidligere tatt innvandrersproblemer på alvor¹⁰.

Etter dette skulle en vente at nordmenns kunnskaper om innvandrere liknet mest på danskenes. For begge nasjoner er tilstrømmningen av innvandrere utenfor Vest-Europa og Nord-Amerika av nyere dato, og innslaget av grupper fra fremmede verdensdeler er mindre. Også nordmenn vil derfor ventelig vegre seg for å anslå innvandrertallet. Svarfordelingen er gitt i tabell 3.5.

Etter tabellen kan befolkningen deles i tre hovedgrupper: De som ikke kan gi noe overslag ("Vet ikke"), de som gir akseptabelt anslag, og de som sterkt under- eller overvurderer tallet. Om lag tretti prosent anslår tallet til mellom fem og femten tusen innvandrere. Anslagene til tredjeparten av de spurte ligger langt fra de faktiske forhold: Nærmere sytten prosent synes å undervurdere omfanget, mens tretten prosent markert overvurderer det. Av dem som var villige til å gjøre en beregning, er gruppene med realistiske og mindre realistiske oppfatninger nokså like. En større andel - omtrent 40 prosent - svarer "Vet ikke", og vegrer seg altså for å anslå omfanget. Dette er den største gruppen.

---

¹⁰ Det er i så måte typisk at de første virkelig store undersøkelser om forholdet til innvandregruppene ble gjennomført i Sverige.

Slik sett plasserer resultatene nordmenn et sted mellom dansker og svensker i evnen, viljen eller selvtilliten til å gi slike anslag¹¹.

Tabell 3.5 Anslag på omfanget av nye innvandrere (iberegnet flyktninger og asylsøkere) i 1987. Prosentfordeling.

"Hvor mange innvandrere, iberegnet flyktninger og asylsøkere, tror du det kom til Norge i 1987? IKKE LES OPP NOEN ALTERNATIVER."

Anslagsintervaller	Andel som har svart
0 - 4.999	16.8
5.000 - 9.999	18.1
10.000 - 14.999	10.8
15.000 - 19.999	3.8
20.000 - 29.999	3.1
30.000 - 39.999	1.4
40.000 - 49.999	1.0
50.000 - 59.999	1.0
60.000 - 69.999	.2
70.000 eller over	2.7
Vet ikke	41.0
I alt	100.0 N=2039

Vi har i dette avsnittet sett på nordmenns kontakt med innvandrere, hvordan befolkningen får informasjon om dem, og kunnskapene om innvandringsomfanget. Materialet fra den landsrepresentative undersøkelsen forteller en del om informasjons- og kunnskapsgrunnlaget for nordmenns holdninger, selv om materialet har klare begrensninger.

Ved inngangen til 1990-årene begynner innvandrere å bli et regulært innslag i dagliglivet: i bybildet, i nabolaget, på arbeidsplassen, i skolen. Stadig flere har kontakt, men det betyr ikke nær sosial omgang. Inntrykk og oppfatninger dannes mest på grunnlag av opplysninger i massemedia, og særlig fjernsynets sentrale rolle er slående. Dette forteller også noe allment om grunnlaget for meningsdannelse i det moderne samfunn: For en rekke viktige samfunnsspørsmål utvikles

¹¹ En bør merke seg at spørsmålene er noe annerledes enn den svenske og danske.

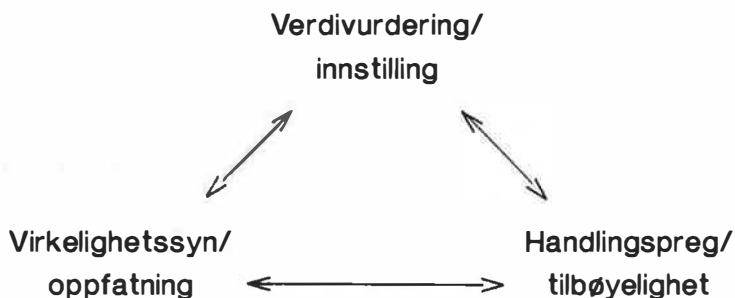
inntrykk gjennom informasjonen fra massemedia, og i mindre grad via direkte erfaring med saker og personer (Jfr. for øvrig Woon, 1989). Nordmenn synes ellers at de kjenner lite til innvandrergruppenes væremåter og leveste. Ola og Kari føler imidlertid få problemer med å identifisere innvandrere: I et land der folk er like, snakker som de andre og gjør det samme, stikker de fremmede seg ut ved språk og farge. Men når det gjelder omfanget av innvandringen, mener fire av ti at de ikke kan gi noe anslag, og tre av ti gir galt anslag. I dette ligger vi mellom svenskene som er bedre informert og danskene som er dårligere informert om disse forhold i sine land.

Holdningsuttrykk

Verken for personer eller grupper er ytringer slumpmessige eller bare spontane. Tvert imot vet vi stort sett hva vi kan vente oss fra dem vi kjenner, og vi vet at ukjente reagerer på gjenkjennelige måter. Måten mennesker ser på verden på, hvordan de liker det de ser og hvordan de handler i forhold til det de liker eller misliker er i ordets egentlige forstand *legninger*: enkeltdele som er anbrakt eller bygget i en bestemt orden. *Holdninger* er i denne forstand legninger, som skaper oversikt, orden og mening i tilværelsen både for dem som har disse og for dem som skal skaffe seg et skjema for at skal verden bli forutsigelig og kunne møtes med fornuft. Derfor utgjør holdningene en slags personlige arkivsystemer som gir psykisk trygghet og sammenheng i det daglige (Martinussen, 1984). Det kommer vi tilbake til i større detalj i neste kapittel.

I forskningslitteraturen omkring holdninger skilles gjerne mellom tre komponenter eller aspekter ved dem: innsikt, følelse og handling. Den første går på personens oppfatning av saksforholdet eller hvordan verden er, den andre på grunnleggende innstilling (negativ eller positiv), mens den tredje står om hvordan syn og innstilling gir en tilbøyelighet eller tilskyndelse til handling. Dette kan illustreres som i figur 3.2

Figur 3.2 Holdningenes tre komponenter

Denne tredelingen gjenfinnes også i nyere arbeider om forholdet mellom etniske grupper, der det trekkes et liknende skille mellom *oppfatninger* eller formodninger ("truer") om folk av annen rase, følelsesmessige og sosiale *innstillinger* til dem, *tilbøyeligheter* både når det gjelder personlig framferd og til å se på politiske tiltak overfor ulike grupper (Jackman og Crane, 1986).

Det er ellers vel kjent at påvirkningene kan gå alle veier mellom disse tre delene: har man bestemte verdier, styrer det man ser etter og oppfatter ("selektiv persepsjon"); oppfatninger om hvordan ting faktisk virker kan endre ens verdier ("konsekvensetikk"); handlinger etter teorier som gir uforutsette virkninger kan få en til å endre oppfatning ("realitets-sjekk").

I empiriske analyser av folks holdninger kan det være problematisk å *skille* de tre komponentene fra hverandre. Dette kan for det første skyldes at det er vanskelig å formulere utsagn som samtidig er relevante, realistiske og bare omfatter ett aspekt om gangen - måleproblemene er store. For det andre *samvarierer* ofte uttrykkene for holdningskomponentene slik at de glir over i hverandre og derfor ikke kan holdes separat i dataanalysen, særlig når man ikke har over-tid-data. Det begrepsmessige skillet gjenfinnes derfor ikke uten videre i de faktiske analyser. Med de begrensede ressurser som sto til rådighet for denne undersøkelsen, har vi derfor ikke gjort systematiske forsøk på å holde komponentene fra hverandre. Det ville krevd et intervju av et helt annet omfang enn det som kunne gjennomføres. Noen enkle uttrykk ble

likevel innarbeidet for holdningsaspektene: Det er forsøkt å fange opp hva nordmenn *tror* om innvandrere, hvilken *innstilling* de har *til* dem og nærhet *med* dem, samt mål på *handlinger* i betydning (synet på) politiske tiltak.

I undersøkelsen er de mest sentrale holdningsuttrykkene registrert gjennom reaksjonene på et sett *påstander*, der de spurte ble bedt om å si seg enig eller uenig i følgende 11 påstander:

1. Det følger økende kriminalitet og voldsbruk med innvandrene.
2. Nordmenn har vanligvis bedre arbeidsmoral enn innvandrere.
3. Innvandrere er gjennomgående velkvalifiserte mennesker som styrker norsk arbeidsliv.
4. Vi bør øke den økonomiske støtten til innvandrene slik at de kan bevare sin egen kultur.
5. Innvandrene som kommer til Norge bør lære seg å følge norske skikker og vaner.
6. Innvandrene må fritt kunne forkynne og utøve sin egen religion i Norge.
7. Innvandrene bør kunne oppnå den samme levestandard som er vanlig for nordmenn.
8. I dårlige tider bør vi først og fremst sørge for arbeid til nordmenn.
9. En del av den bolig mangelen vi har i norske byer skyldes innvandringen.
10. Det er en nasjonal oppgave å motta flyktninger og asylsøkere i minst samme omfang som vi har gjort de siste år.
11. De offentlige ressurser som skal gå til asylsøkere, blir i for liten grad brukt hensiktsmessig.

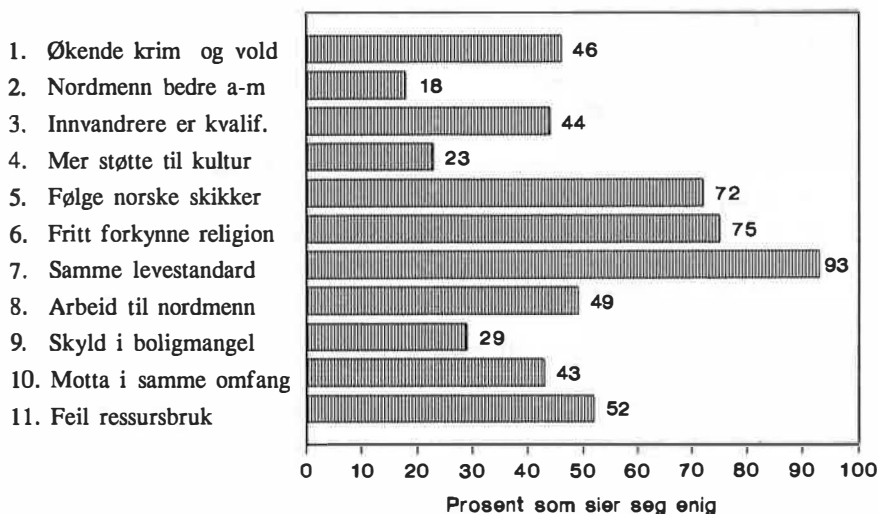
I tillegg til dette sentrale knippe av holdningsuttrykk, ble det bl.a. også stilt spørsmål om synet på *stemmerett* for innvandrere, mulig forlengelse av den gjeldende *innvandringsstoppen*, innvandreneres rett til *næringsdrift* og til norske *pensjoner og trygder*, samt aksept av *inngifte* (Se spørreskjema Appendiks 1: Sp. 20/21, 23, 24, 25 og 160.) Svarene på disse siste fem spørsmål blir og brukt i analysene siden.

De detaljerte svar på påstandene 1-11 er gitt i Appendiks 2 (tabell A2.2). Det framgår at nordmenn gjennomgående ikke synes det er

vanskelig å ha en mening om de forhold som tas opp. Andelen som svarer "Vet ikke" varierer i ti av tilfellene fra én til tretten prosent. Påstanden om at offentlige ressurser til asylsøkere ikke brukes hensiktsmessig skiller seg imidlertid ut her. Omkring en tredjedel av de spurte vet ikke om de vil si seg enig eller ei. Dette er et område der det i media og på folkemunne har versert ulike skrekk-historier. Mange synes nok det kan være vanskelig å beholde oversikten og føler seg usikre på hva de mener om saken.

I figur 3.3 er svarfordelingen sammenfattet grafisk. Figuren viser for hver påstand prosentandelen som sier seg *helt eller nokså enig*.

Figur 3.3 Standpunkter til påstander om innvandrere. Prosentandel helt eller nokså enig.

Figuren tegner et variert bilde av befolkningens holdninger, og gir kanskje umiddelbart et mer differensiert og sammensatt inntrykk enn enkelte framstillinger i media. Dels kan vi se om folk i hovedsak er *for* eller *mot* en påstand, dels kan vi se om befolkningen er *delt* i sitt syn.

Fire spørsmål dreier seg mest om syn på *sammenhenger* eller årsaker. Der går det for det første fram at et flertall mener at innvandrere iallfall er like arbeidsomme som nordmenn, at flere mener at

de er velkvalifiserte enn det motsatte, at et klart flertall mener at bolig-mangelen i norske byer ikke skyldes innvandrere, og endelig at flere mener at det følger økende kriminalitet og voldsbruk med innvandrerne enn det motsatte (Se tabell A2.2, Appendiks 2). Folk er mest delt i den forstand at de som har motsatt standpunkt, er omtrent like store grupper når det gjelder kriminalitet og voldsbruk.

Tre spørsmål har klare *verdiinnslag*. Det gjelder for det første toleransen for religionsutøvelse. Her sier tre fjerdedeler at de er enige i at innvandrere fritt må kunne utøve og forkynne sin egen religion. På den annen side er toleransen for avvik fra norsk sed og atferd liten: nesten like mange sier at de må lære seg å følge norske skikker og vaner. Men man ønsker ingen andreklasses nordmenn: Det er massiv enighet om at innvandrerne må kunne nå den samme levestandard som er vanlig for nordmenn - likheten i livsvilkår bør omfatte alle. I disse spørsmål er befolkningen lite delt. Med andre ord: Nordmenn sier at innvandrere gjerne må preke hva de vil, de skal få det som vi har det, men de bør ikke praktisere hva de vil. I sitt dagligliv og i sin væremåte bør de være som alle andre. I så måte utsettes innvandrere for en hovednorm i det norske samfunn: "Du skal være som andre folk!"

Endelig er det fire spørsmål om syn på *politiske handlinger*. Omtrent like mange er enige som uenige i at det er en nasjonal oppgave å motta flyktninger i minst samme omfang som vi har gjort de siste år - befolkningen er delt. Nesten like delt er man i synet på om nordmenn i dårlige tider bør gå foran når det gjelder arbeid. Derimot er et klart flertall mot økt økonomisk støtte til at innvandrerne kan bevare sin kultur (det politiske uttrykk for at de bør være som alle andre), og (særlig blant dem som har et standpunkt) mener flertallet at ressursene som går til innvandrerne ikke blir hensiktsmessig brukt.

Man kan sammenfatte ved å si at halvparten er skeptiske til å ta imot innvandrere i samme omfang som før. De som kommer skal imidlertid gis muligheter, men de bør klare seg selv, ikke koste samfunnet for mye, og så langt mulig bli som oss. Dette bildet suppleres av andre holdningsspørsmål i undersøkelsen (Sp. 20/21, 23, 24, 25 og 160). De aller fleste vil ha streng kontroll med hvem som skal

slippe inn i landet: Åtte av ti mener at loven om innvandringsstopp bør forlenges¹². Ni av ti mener på den annen side at innvandrerne bør kunne være selvstendig næringsdrivende på like fot med nordmenn. Den svært positive innstilling kan nok dels skyldes en oppfatning om at de bør kunne ta hånd om seg selv, dels erfaringen mange nordmenn har gjort de senere år: Uten at Ali hadde tatt over butikken på hjørnet, ville den neppe eksistert særlig lenger. Den norske befolkning mener også at innvandrerne skal kunne motta norske pensjoner og trygder på samme vis som nordmenn. Over åtti prosent støtter dette. Men når det gjelder rett til å *endre* Norge ved politisk innvirkning er befolkningen delt: bare 45 prosent er enig i at innvandrere bør få stemmeretten ved kommunevalg etter bare tre år, mens 37 er mot og 10 mener at de ikke bør ha stemmerett. Det er 60% som mener at det er riktig at de får stille til Stortingsvalg etter ti år, mens 10 prosent mener at det er for tidlig og 15 mener at de ikke bør få stille. De bør ha lært de norske skikker før de gis makt til å forandre dem. Og viljen til å akseptere innvandrere i nære sosiale relasjoner virker heller ennå neppe overveldende: Mer enn hver tredje nordmann (36 prosent) er imot at en innvandrer gifter seg inn i familien.

Endringer i nordmenns holdninger

De senere år har stilt til skue konflikter både mellom ulike innvandrergrupper, mellom nordmenn og innvandrere og mellom nordmenn med ulik holdning til innvandring. Motstanden mot fremmede har også fått et politisk uttrykk gjennom "Stopp innvandringen". Spørsmålet er om dette uttrykker sterkere opphevelser mot innvandrere og økt rasisme.

Tilstrømningen av asylsøkere og flyktninger i 80-årene har stilt nordmenn overfor livsvalg som kan minne om dem Gunnar Myrdal

---

¹² Dette gjelder om en kun ser på dem som har tatt standpunkt. Sytten prosent av de spurte svarte imidlertid "Vet ikke" på dette spørsmålet. Om disse tas med, viser fordelingen at to av tre vil forlenge innvandringsstoppen (Jfr. ellers drøftingen i neste avsnitt, om endringstendenser.)

beskrev for USA: På den ene side kommer grupper med andre språk, andre religioner, annen oppførsel, andre livsmønstre inn i en liten, ensartet og jevnstilt befolkning og skal dele godene med dem; på den annen side er innvandrernes nærvær og debatten om dem en stadig utfordring til idealer nordmenn setter høyt: om felles ansvar for menneskeheten og plikt til å hjelpe forfulgte og nødlidende.

Pliktfølelsen kan derfor stadig være sterk. Men romsligheten kan være svekket de senere år fordi den sterke økningen i tallet på asylsøkere og flyktninger har falt sammen med økonomiske trengselstider. Mange kan ha opplevd fordelingskonflikten mellom på den ene side støtte til fremmede med akutt behov for hjelp, og på den annen hjelp til egne borgere når offentlige budsjetter er blitt strammere og utdanning, helse eller eldreomsorg kommer under press (jfr. drøftingen i neste kapittel). Figur 3.3 viser nordmenns skepsis ved at over halvparten anser de offentlige ressursene til asylsøkere som lite hensiktsmessig brukt - de er altså kritiske til *måten* pengene er brukt på. Strammere budsjetter og dårlig anvendelse gir grunn til å vente større motstand mot å dele mer, ikke fordi fellesansvar og kristenplikten nødvendigvis er dempet, men fordi tilgangen på midler er mindre. Slik sett kan synet på innvandring like mye dreie seg om en interessekonflikt som en verdikonflikt.

Det er få tilgjengelige data som egner seg for systematiske sammenlikninger av nordmenns holdninger over tid. Spørsmålet om synet på *forlengelse av innvandringsstoppen* er imidlertid tidligere stilt av Norsk Gallup på likeartet vis i 1980 og 1985. Svarene avspeiler både *ønsket om kontroll* med hvem som skal slippe inn og *ansvaret for å hjelpe* medmennesker i nød. Innvandringsstoppen av 1975 ble satt i verk for å balansere disse hensynene: nødstedte bør slippe inn, men ikke alle dem som ellers måtte ønske det. I tabell 3.6 er svarfordelingen gitt for dem som hadde en mening om spørsmålet i 1980, 1985 og 1988¹³.

---

¹³ Selv om *spørsmålet* er identisk med et som ble stilt i 1980 og 1985, blir sammenlikning noe vanskelig fordi antallet svarkategorier var mindre i 1980 og 1985. For disse to undersøkelsene var "Vet ikke" ikke oppgitt eksplisitt som eget svar, og en kan i disse tilfellene ikke skille mellom dem som ikke har svart fordi de ikke har noe standpunkt, og dem som av andre grunner ikke kan eller vil svare. I tillegg fører inkludering av "Vet (fortsettes...)"

Tabell 3.6 Holdninger til innvandringsstoppen i 1980, 1985 og 1988. Prosentfordeling

Mener du at loven om innvandringsstopp bør forlenges eller oppheves?

SVAR	ÅRSTALL		
	1980	1985	1988
Forlenges	82.7	76.6	82.9
Oppheves	17.3	23.4	17.1
Totalt	100.0	100.0	100.0
N=	909	976	1690

Tabellen viser et stort flertall som gjennom 1980-årene ønsker fortsatt innvandringsstopp. Svarfordelingen gir i første rekke inntrykk av stabilitet. Det er i alle fall lite som tyder på at andelen som ønsker forlengelse er gått opp fra 1980 til 1988. Mønsteret kan imidlertid tyde på et økt ønske om å lette restriksjonene i midten av perioden. Dette var fremdeles før den store bølgen av asylsøkere kom, med midlertidig mindre press på mottakerapparat og offentlige myndigheter. Det kan ha gjort sitt til et noe åpnere klima. Men forskjellene er på ingen måte dramatiske. Innstillingen er *gjennomgående restriktiv* i hele perioden, men neppe mer negativ ved slutten enn ved inngangen¹⁴. Befolkningen

¹³(...fortsatt)

ikke" som egen svarkategori i 1988 klart til at en noe mindre andel gir uttrykk for en bestemt syn (Jfr. tabell A2.2 i Appendiks 2). Uansett hvilke antakelser en gjør om mulige fordelinger for "Ubesvart" eller "Vet ikke", om svarkategoriene hadde vært identiske i de tre tilfeller, synes hovedkonklusjonen om endring over tid å stå fast: at holdningene ikke har endret seg stort, og ikke blitt mer negative i perioden 1980-88. Dersom f.eks. de som ikke svarte (1980 og 1985) eller som svarte "Vet ikke" eller ikke svarte (1988) slås sammen med de som var negative til innvandring - altså vil forlenge innvandringsstoppen, er det fremdeles lite som gir inntrykk av særlig nedgang i andelen som støtter opphevelse. Forutsetter man en noe mer likelig fordeling av ubesvarte eller ubestemte, ser det ikke ut til at flere er blitt mer negative. Vi har på denne bakgrunn valgt å presentere resultatene i sin mest kompakte form ved bare å se på dem som uttrykker en bestemt mening i tabell 3.6, mens tabell A2.2 i Appendiks 2 gir et mer detaljert bilde.

¹⁴ Som nevnt i forrige fotnote vil konklusjonene her avhenge noe av hvilke antakelser som gjøres om "Vet ikke"-gruppen, men lite tyder på at det her er blitt mer negativ stemning. Under rimelige antakelser om fordelingen til denne gruppen, vil en måtte konkludere at holdningene virker stabile, eventuelt med en tendens til endring i positiv retning.

virker altså temmelig stabil i avveiningen mellom kontroll med adgangen til riket og viljen til å hjelpe fremmede i nød.

Er stabiliteten like stor når det gjelder økonomiske overføringer til dem som har slått seg ned her? Eller har trange tider sammen med flere innvandrere gjort oss mer reserverte mot å gi økonomisk hjelp? Det foreligger enkelte data som kan gi en liten pekepinn om de faktiske forhold. I Valgundersøkelsen 1985 var påstanden (nr. 4 ovenfor) om at vi bør øke den økonomiske støtten til innvandrerne slik at de kan bevare sin egen kultur tatt med, og den ble altså gjentatt i 1988. Man kan derfor etterprøve om det har skjedd vesentlige endringer i denne treårs-perioden. Umiddelbart kan de virke som en heller kort periode for endringsanalyse. Det er imidlertid et poeng at både økningen i antall asylsøkere og den økonomiske tilstramningen for alvor kom nettopp i disse årene. Så om slike faktorer virkelig har hatt innflytelse, skulle det slå ut. Svarfordelingen er gitt i tabell 3.7.

Tabellen tyder på en stemningsendring i befolkningen i perioden.

Flere var helt negative til økning i støtten i 1988 enn i 1985 - andelen negative vokste fra 50 til 65 prosent, og de mest negative økte mest. Det er i tråd med argumentene foran: Trangere økonomiske tider og tilsynelatende større kamp om velferdsgodene økte motviljen mot større uttelling. Svarene kan nok tolkes i flere retninger, som går utover det rene økonomiske argumentet. Skepsis mot støtte for å bevare innvandreernes kultur, kan også uttrykke en engstelse for at norsk kultur skal svekkes og trenges tilbake av fremmed skikk og tro - altså mer utbredt fremmedfrykt.

Hypotesen om en generell klimaendring i befolkningen kan også vurderes i lys av den mye omtalte Rushdie-saken. Da den iranske religiøse leder Ayatollah Khomeiny forkynte dødsstraff for forfatteren, kom det i første omgang uttalelser fra norske muslimer som ble oppfattet som støtte til lederens syn. Dette utløste sterke reaksjoner i norsk opinion. Muslimske gruppers ønske om å forby boka i Norge møtte også motstand, selv om det ble uttrykt sympati fra enkelte konservative kristne miljøer. Her sto prinsippet om ytringsfrihet mot respekt for

det hellige. Dette var i første rekke en verdikonflikt. Sinnene kom i bevegelse og debatten raste i avisspaltene. Mange ventet nok at saken sterkt ville svekke nordmenns toleranse for innvandrernes kultur og religion.

Tabell 3.7 Oppslutning om økonomisk støtte til innvandrere slik at de kan bevare egen kultur, i 1985 og 1988. Prosentfordeling.

SVAR	1985	1988
Helt enig	12.6	9.5
Nokså enig	22.3	13.6
Både og	11.9	7.2
Nokså uenig	20.7	21.1
Helt uenig	24.7	43.5
Vet ikke, vil ikke svare	7.8	5.1
I alt	100.0	100.0
N=	2151	2042

Fordelingen i figur 3.3 viste at det før Rushdie-saken var bred støtte for at innvandrerne fritt må kunne forkynde og utøve sin egen religion, men samtidig som de fleste helst så at innvandrerne må lære seg norske skikker. Førte debatten og oppmerksomheten til vesentlige holdningsendringer? På initiativ fra Nasjonal komite for intervjuundersøkelser ble enkelte av spørsmålene gjentatt av A/S Opinion for landsrepresentative utvalg 1989 (april) og 1990 (juni), altså på to tidspunkter *etter* at det meste av debatten hadde ebbet ut og konflikten var brakt inn i institusjonelle former gjennom rettsapparatet. I forhold til intensiteten som kjennetegnet diskusjonen vinteren 88/89, er tendensene til endring ikke særlig store (tabell 3.8a-c). Resultatene er likevel interessante¹⁵.

¹⁵ For å beholde oversikten er "Helt enig" og "Nokså enig" slått sammen til "Enig", mens "Nokså uenig" og "Helt uenig" er slått sammen til "Uenig".

Tabell 3.8 Sammenlikning av holdninger 1988, 1989 og 1990. Prosentandel som er enig eller uenig

3.8a "Det er en nasjonal oppgave å motta flyktninger og asylsøkere i minst samme omfang som vi har gjort det de siste år"

	1988	1989	1990
Enig	42.6	49.8	49.7
Uenig	44.1	33.9	36.7
Vet ikke/Både og	13.3	16.3	13.6
Sum	100.0	100.0	100.0

3.8b "Innvandrerne må fritt kunne forkynne og utøve sin religion i Norge"

	1988	1989	1990
Enig	74.7	67.5	67.1
Uenig	15.7	18.0	17.4
Vet ikke/Både og	9.6	14.5	15.5
Sum	100.0	100.0	100.0

3.8c "Innvandrerne som kommer til Norge bør lære seg å følge norske skikker og vaner"

	1988	1989	1990
Enig	71,9	78,2	75,2
Uenig	15,0	13,0	13,2
Vet ikke/Både og	13,1	8,8	11,6
Sum	100,0	100,0	100,0

Antall personer i undersøkelsene:
 1988: 2045
 1989: 1208
 1990: 1006

Nordmenns opplevelse av nasjonalt ansvar for å ta imot asylsøkere og flyktninger "i minst samme omfang som vi har gjort det de siste år" har heller blitt sterke enn svakere (tabell 3.8a). Andelen som er enige har gått opp fra 43 (1988) prosent til 50 prosent (1989, 1990). Det praktiserte inntaksomfang synes å ha minst like stor legitimitet i befolkningen som før. Utviklingen avspeiler likevel neppe bare nasjonal prektighet, men må også ses i sammenheng med myndighetenes

strammere vurderingspraksis. Denne førte utvilsomt til en nedgang i tilstrømningen etter 1987 (jfr. figur 3.1). Så om oppslutningen om felles ansvar fremdeles er meget stor, henspeiler den nå kanskje på en noe mindre og mer utvalgt flokk nødlidende enn tidligere.

Andelen som støtter fri religionsutøvelse var gått ned fra omkring 75 (1988) til rundt 67 prosent (1989, 1990). Tar en hensyn til et visst statistisk slingringsmonn i anslagene, er endringene kanskje beskjedne (tabell 3.8b). Retningen er likevel klar: Andelen som støtter innvandrernes rett til fritt å utøve sin tro er gått ned. Det virker ikke urimelig å se denne tendensen som en følge av Rushdie-saken, bl.a. fordi skiftet kom mellom målingene i 1988 og 1989, mens mønsteret siden i 1990 var uforandret. En kan heller ikke se bort fra at dette er en del av en mer langsiktig trend. Fremdeles er det dog et markert flertall (to av tre) som støtter rett til fri religionsutøvelse for innvandrere.

Man kan også ane en endring i tilsutning til utsagnet om at innvandrere bør lære seg norske skikker og vaner. Det er en svak tendens til at flere nordmenn støtter et slik standpunkt: Andelen enige gikk opp fra 1988 til 1989/90 (tabell 3.8c). Men forandringen er ikke særlig dramatisk (fra 72 prosent i 1988 til 78 prosent i 1989), og den svekkes det siste året (fra 78 til 75 prosent). Det ser altså ikke ut til at Rushdie-saken på sikt ga svært dramatiske utslag. Oppslutningen om et nasjonalt ansvar for å ta imot asylsøkere og flyktninger er ikke svekket. Støtten til innvandrernes rett til fri trosutøvelse har imidlertid avtatt litt - selv om to tredjedeler stadig er enige, og det er en svak tendens til at flere (nå rundt tre fjerdedeler av befolkningen) mener de bør følge norske skikker.

De sammenliknbare data som foreligger gir grunnlag for enkelte konklusjoner. For det første: Det har neppe skjedd vesentlige endringer i opplevelsen av en moralsk forpliktelse til å hjelpe fremmede mennesker i nød, når dette skjer i kontrollerte former. Nordmenn anser seg som like ansvarlige verdensborgere som før. For det andre synes det som om trange tider sammen med økt innvandring i større grad svekker offerviljen når det gjelder økonomiske overføringer, enn toleransen for fremmede kulturytringer og trosutfoldelse. Det er i spørsmål som går på

økonomiske uttellingene at nordmenn klart har blitt mer negative. Selv temmelig intense verdikonflikter - som en sikkert også vil få flere av i framtiden - rokker egentlig lite ved befolkningens hovedsyn på innvandrernes rett til egenutfoldelse og nasjonens ansvar for å motta nødlidende¹⁶. Det er først når forandringene føles på pungen - og den øvrige fordelings- og velferdspolitikken tilsynelatende trues - at nordmenn blir skeptiske.

Enkeltytringer og grunninnstillinger

Foran har vi sett på befolkningens holdninger til en rekke spørsmål. De dekker bl.a. hvordan bestemte *egenskaper* (f.eks. arbeidsmoral og kriminalitet) vurderes, innstillingen til innvandrerne og deres *egenart* (bør lære seg norske skikker, forkynne egen tro fritt) og *villighet til å bidra* (økonomisk støtte, arbeid først til nordmenn). Anskuelsene omfatter så vel den enkeltes vilje til personlig å *akseptere* innvandrerne i nære relasjoner (innvandrer i familien), som de *muligheter* innvandrerne bør gis i forhold til nordmenn (levestandard, pensjoner, forretningsdrift). I tillegg til synet på politiske tiltak, ble oppfatningen av hvordan politikken *iverksettes* også registrert (ressursbruken hensiktsmessig).

Begrepsmessig og logisk utgjør syn på slike spørsmål ulike holdningstyper. Likevel kan vi spørre om de faktisk representerer klart forskjellige sider ved forholdet mellom nordmenn og innvandrere, eller glir de over i hverandre og uttrykker forskjellige sider ved den *samme underliggende grunninnstilling*? Tilkjennegir de som uttrykker vilje til å opprette nære personlige bånd typisk *også* raushet når det gjelder økonomisk støtte? Er det i så fall tale om flere slike grunnleggende innstillinger som forskjellige holdningsuttrykk knipper seg rundt? I så fall er oppgaven å finne fram til dem, og deretter undersøke hva som

---

¹⁶ Dette ser i alle fall ut til å gjelde så lenge konflikten har begrenset varighet, og dersom den bringes inn i institusjonelle og aksepterte løsningsprosedyrer. Inntrykket bekreftes også når en i Tabell 3.8a-c også ser på andelen "Uenige" og "Vet ikke/Både og" svar. I Tabell 3.8b og 3.8c er endringen i andelen som sier seg uenige bare svært beskjedne.

former dem. I første omgang er spørsmålet om holdningsytringene så å si er avtrykk av en eller flere grunnleggende underliggende dimensjoner.

Tidligere undersøkelser fra Bergensregionen (Hernes og Knudsen, 1989) tyder på at det går et skille mellom innstillingen til innvandrene på den ene side og innvandrerpolitikken på den andre. I det foreliggende materiale skulle synet på politikken kunne gi seg særlige utslag på to måter: dels i meninger om hvilke prinsipper politikken skal bygge på, dels i vurderingen av gjennomføringen av vedtatt politikk.

Faktoranalyse er en teknikk for å finne fram til det som er felles for et sett enkeltvariable¹⁷. Vi har gjennomført flere faktoranalyser av reaksjonsmønsteret, og skal her kun gjengi enkelte resultater fra analyser med det sentrale settet av påstander (1-11), samt spørsmålene om stemmegivning, innvandringsstopp, forretningsdrift, pensjoner og inngifte¹⁸.

Man kan bruke følgende metafor på hva faktoranalyse går ut på: I avisbilder kan man få fram mange kulører: orange, brunt, grønt, fiolett, osv. Men de er alle satt sammen av noen få grunnfarger: Gult, blått, rødt. Faktoranalyse kan da liknes med å finne fram til de grunnfargene som er brukt ved å starte med bildenes kulører og fra dem rekonstruere grunnfargene. Av det går det også fram at de samme grunnfarger i ulik grad er representert i de forskjellige bildene. Faktoranalyse finner så å si først den grunnfargen som er *mest* brukt, dernest den som er *nest mest*

---

¹⁷ Det en gjør er, enkelt sagt, på basis av samvariasjonen mellom enkeltvariablene man har observasjoner om, å konstruere en teoretisk underliggende variabel, en "faktor", som identifiserer felleskomponenten i variablene.

Nå kan det være flere slike felleskomponenter, og reaksjonen på ett spørsmål kan være uttrykk for flere grunnholdninger samtidig. Svarene på et enkeltspørsmål er så og si mangetydige. Og formålet med faktoranalysen er, på basis av koplingene mellom et sett mangetydige utsagn, å finne frem til settet av disse underliggende grunnholdningene, eller mer bærende meningsstrukturer om en vil. Grunnholdningen er så å si kilden til hvordan man uttrykker seg i enkeltspørsmål: oppgaven er derfor å finne fram til disse kildene.

Proseduren er at man først avdekker den grunnholdningen som ligger tettest opp til svarmønsteret for enkeltspørsmålene. Variasjonen i koplingen mellom svarene som ikke fanges opp av denne første grunnholdningen, bruker man så til å finne den grunnholdningen som ligger nest tettest, o.s.v.

¹⁸ Det spiller for øvrig liten rolle for hovedkonklusjonene om en kun ser på det sentrale spørsmålsbatteriet (1-11) eller om en også tar med de andre (12-17), slik vi her har gjort.

brukt, osv. Det som kalles "Eigenvalu'en" uttrykker gjennomslagskraften av den første grunnfargen (første faktor) i forhold til den neste. Det som kalles "ladninger" på faktorene, kan en si er innslaget av en grunnfarge i en bestemt kulør, altså f.eks. mengden av rødt i orange.

"Eigenvalue" bør vanligvis ha en verdi på 1.0 eller større om faktoren skal kunne regnes som vesentlig. I analysen som er gjort her, framkom i første omgang tre faktorer som oppfyller dette kriteriet, slik mønsteret for de seks første viser (tabell 3.9). (I tabellen er også gjengitt det tilsvarende mønster for fellesvarians knyttet til hver faktor samt kumulativ fordeling for dette.)

Tabell 3.9 Faktoranalyse: Fordeling av "Eigenvalues" for de seks første mulige faktorer.

Faktor	"Eigenvalue"	Pst. av var	Kum. pst
1	5.33	31.4	31.4
2	1.41	8.3	39.7
3	1.01	5.9	45.6
4	.97	5.7	51.3
5	.84	5.0	56.3
6	.81	4.8	61.0

Resultatene så langt tyder på at holdningene meningsfylt kan sammenfattes i én eneste faktor eller dimensjon, da "eigenvalue'en" for første faktor er omkring fire og fem ganger større enn andre og tredje. Slik sett er første faktor svært sterk, også i forhold til hva som vanligvis framkommer i holdningsanalyser. Vi kan derfor slå fast at *svarene på de mange enkeltspørsmålene for det meste avspeiler én underliggende grunninnstilling*: de som er for å ta innvandrere inn, er også for økonomisk støtte, aksepterer deres kulturelle ytringer etc., mens de som er negativt innstilt i det ene spørsmål også tenderer til å være mer negative når det gjelder de andre. På denne bakgrunn gir det også mening å sammenfatte enkeltreaksjonene i én samleindeks når vi siden skal forklare holdningsforskjeller mellom grupper i befolkningen.

Faktoranalysen gir imidlertid mulighet til "presse" svarmønsteret, slik at uttrykkene så langt mulig fordeles på flere faktorer, ved såkalt

"rotering" av faktorene. I tabell 3.10 viser resultatene for de tre første faktorene etter rotering med varimax-metoden¹⁹. Dette kan gi grunnlag for å vurdere tendenser til ulike og uavhengige dimensjoner, selv om hovedresultatet klart går i retning av én dominerende grunnholdning.

Tabell 3.10 Rotert (varimax) faktormatrise. Faktorladninger.

Variabel	FAKTOR 1	FAKTOR 2	FAKTOR 3
1.Mer krim	.684	-.221	-.060
2.Arbeidsmoral	.500	-.335	.154
3.Vel kvalif.	-.493	.312	.246
4.Øke støtte	-.635	.081	.300
5.Lære norske	.586	-.015	.060
6.Fritt fork.	-.276	.387	.189
7.Samme levest.	-.075	.683	.024
8.Arbeid først	.600	-.358	.174
9.Boligmangel	.506	-.384	.117
10.Nasj. oppg.	-.671	.265	.073
11.Ress.bruk	.016	.008	-.864
12.St.rett,Ko.	.562	-.315	-.003
13.St.rett,St.	.405	-.516	.166
14.Innv.stopp	.530	.160	-.046
15.Næringsdr.	-.050	.743	-.031
16.No. pensj.	-.154	.706	.047
17.Inngifte	-.517	.326	.071

I tabellen er faktorladningene, det vil si den anslåtte samvariasjonen mellom enkeltholdningene og hver faktor, gjengitt. Disse forteller hvor mye hver grunninnstilling (faktor) "lader" på hvert av enkeltuttrykkene. Det framgår av mønsteret at beskrivende uttrykk (f.eks. om arbeidsmoral), følelsesmessige (f.eks. om å lære seg norske skikker) og

¹⁹ De som er kjent med faktoranalyse vet også at verdien 1.0 for "eigenvalue" som grense for hvor mange faktorer som skal med, ikke uten videre bør følges slavisk. Løsningen vil vanligvis avhenge av skjønn, og ofte vil en se etter markerte fall i denne verdien fra en faktor til den neste. Bortsett fra en meget sterk første faktor synes det her ikke å være markerte forskjeller i faktorenes gjennomslag. Flere av disse ligger i området rundt 1.0. Av denne grunn er det også gjennomført analyser, der to-, tre- og firefaktor-løsningene også ble særlig spesifisert. Disse analysene synes å gi lite informasjon utover det som fremgår av de rapporterte funn.

viljemessige (eks. inngifte) uttrykk ikke skiller seg ut i ulike faktorer. Slike logisk sett forskjellige holdninger knytter seg altså her mest sammen rundt den første og mest dominerende faktor.

Denne *første* faktoren kunne en kalle en *bidrags/belastningsdimensjon*. Denne uttrykker befolkningens mest typiske grunninnstilling. De som har sympati for økt støtte er mot at nordmenn skal gå foran i arbeidskøene, ser gjerne mottak i samme omfang som før og tror ikke at økt innvandring fører til økt kriminalitet. Faktisk "lader" de fleste enkeltsvarene sterkt på denne faktoren, også de som gjelder rett til å stemme, og aksept av inngifte. Den *andre* faktoren synes i først rekke å gå på hvilke prinsipper som skal ligge til grunn for *samfunnets behandling av innvandrerne*. Mønsteret viser at de som er enige i at innvandrerne bør kunne oppnå samme levestandard som nordmenn, også støtter deres rett til næringsdrift og til å motta norske pensjoner. Denne faktoren avspeiler en slags rettighetsdimensjon. Den *trede* faktoren lader svært sterkt på ett spørsmål, nemlig påstanden om at offentlige ressurser brukes lite hensiktsmessig. Denne dimensjonen fanger nok også sider ved innvandringspolitikken, men det dreier seg nå om hvordan denne politikken gjennomføres i praksis²⁰.

Analyseresultatene antyder altså tre ulike, uavhengige holdningsdimensjoner: en bidrags/belastningsdimensjon som nok også fanger folks allmenne grad av sympati for innvandrerne, en rettighetsdimensjon, og en dimensjon som karakteriserer gjennomføringen av politikken. Så langt sammenlikningen rekker, bekrefter faktoranalysen tidligere funn i et materiale begrenset til Bergens-regionen.

At det kan påvises tendenser i materialet til i alt tre ulike holdningstyper, rokker imidlertid ikke ved hovedkonklusjonen: Nordmenns holdninger til innvandrere går i første rekke langs én hoveddimensjon, og reaksjonsmønsteret uttrykker først og fremst én underliggende

---

²⁰ Denne tredje faktoren tilsvarer den politikkdimensjonen man fant ved den tidligere Bergens-undersøkelsen (Hernes og Knudsen, 1989). I de tidligere analysene framkom denne imidlertid som andre faktor, da man i analysene kun hadde spørsmål om disse sider ved politikken.

grunnholdning²¹. Holdningsforskjeller kan derfor også fornuftig analyseres som variasjoner langs denne grunnholdningen. Dette skal vi gå inn på i neste kapittel.

Sammenfatning

I 1980-årene gikk økt innvandring sammen med trangere tider. Innvandrere ble mer spredt rundt om i landet, og flere nordmenn fikk kontakt med dem, både i nabolag og på jobb. Flere hadde kontakter i sitt boområde, men kontaktene er tettere der de er et resultat av omgang på jobb eller i skole. Likevel er det ved inngangen til 1990-årene få nordmenn som har særlig privat omgang med innvandrere - 7 av 10 har det aldri (se for øvrig Todal Jensen og Pedersen, 1989).

Det betyr også at de fleste danner seg sitt bilde av innvandrere gjennom massemedia. Og dette bildet er relativt enkelt: En innvandrers har mørk hud og snakker et annet språk. Selv om reportasjene i massemedia om innvandrere har økt, sier 40% at de ikke vet hvor mange som er kommet til landet, en tredjedel har et rimelig bra anslag, mens den siste tredjedelen består av en halvpart som undervurderer og en som overvurderer omfanget.

De holdninger folk har til innvandrere, har tre komponenter: en oppfatning av hvordan verden er, et syn på hvordan den bør være og en tilbøyelighet til å handle på grunnlag av virkelighetsoppfatning og verdisyn. Det er gjensidig avhengighet mellom disse komponentene. For å kartlegge holdningene, fikk de intervjuete anledning til å ta stilling til et sett påstander. De viser at innpå halvparten av befolkningen er for å ta imot innvandrere i samme omfang som før. Det er også utbredte innstillinger om at de som kommer bør gis samme økonomiske muligheter, at de bør klare seg selv og helst bli som "andre folk", altså nordmenn. Man er mer skeptiske til å gi politiske retter som gjør at de

---

²¹ Ulike alternative faktoranalyser, der medtatte variable og antall antatte faktorer ble variert, endrer ikke på denne hovedkonklusjonen.

kan forandre Norge til noe annet. Det er et klart flertall for å beholde innvandringsstoppen, mens støtten til innvandrerkultur ser ut til å ha gått noe ned.

De ulike holdningene samler seg i hovedsak i ett knippe - en grunninnstilling - som først og fremst sammenfatter en bidragsbelastningsdimensjon. Vi har nå et utgangspunkt for å stille spørsmålet: Hvilke forskjeller er det i folks reaksjonsmåter? Og hva er årsakene til disse forskjellene?

Kapittel 4 Forholdstap, rettferdighet og reaksjoner

Innvandring i betydelig omfang fra den tredje verden er et nytt fenomen i Norge, men det slår kraftfullt gjennom i samfunnsmedlemmenes hverdagsbilde av sitt land. Massemedia framstiller ofte ytterpunktene: sammenstøt, voldtekter og drap på den ene side og lokale hjelpetiltak eller dramatiske appeller om støtte på den andre, som 15-årige Hasinas brev til Kongen, med bønn om at hennes familie måtte få bli i Norge. Også som politisk sak tematiseres forholdet mellom etniske grupper, enten det er i form av konflikten om en statlig mottakersentral i Vestre Slidre, østkantskoler i Oslo der innvandrerbarn er i flertall¹, eller myndighetenes utvisningspraksis i enkelttilfeller, slik som med den kosovo-albanske familien i Fredrikstad Domkirke. Kommunevalget i 1987 ble kalt "asylsøkervalget". Og siden den gang er forholdet mellom rasegrupper ikke bare blitt et tema mellom eksperter og moteksperter, men også mellom tilhengere og motstandere av innvandring i alle deler av befolkningen. Innvandrerspørsmål er blitt et hovedtema i den offentlige debatt. Raseproblemer er derfor ikke lenger noe man har i andre land, og som nordmenn kan ha et rent nasjonalmoralistisk forhold til.

Selv om kontakten mellom rasegrupper ennå er begrenset, kan stadig flere begynne å danne oppfatninger og forme verdier basert på erfaringer med det som skjer i eget land. Prinsipper prøves mot praksis. På slutten av 80-tallet ble på norsk vis de første landsomfattende sammenslutninger som organiserer folks standpunkter etablert: "Folkebevegelsen Stopp

---

¹ Sommeren 1989 framkom opplysninger om at norske foreldre med barn i klasser med over 80 prosent innvandrere fikk tillatelse til å flytte sine barn til andre skoler. Hovedargumentet var at med så mange innvandrerbarn med ulik bakgrunn i klassen ville norskundervisningen lett bli lite tilfredsstillende for norske barn. Opplysningene førte til betydelig debatt. Bl.a. hevdet undervisningsministeren at det ville være bedre politikk å unngå så sterk konsentrasjon av barn av innvandrere i bestemte skoler. Det kom også fram opplysninger fra andre deler av landet, der slik spredning syntes mer systematisk gjennomført, slik som i Stavangerskolene. I Oslo finnes for øvrig nå (1990) "rene" innvandrerskoler, med klasser uten barn av opprinnelig norske foreldre i det hele tatt.

innvandringen" - siden registrert som politisk parti - og "Ja til et fargerikt fellesskap". Det utvikles motstridende syn. Derfor blir spørsmålet: *Hvorfor reagerer folk så forskjellig? Hvorfor føler noen seg truet og trengt og ser på innvandrere som inntrengere, mens andre med glede ser på at mangfoldet øker og ønsker fremmede velkommen?* Det skal vi søke å gi noen svar på i dette kapitlet, bl.a. ved å videreutvikle argumenter fra teoridrøftingen i Kapittel 2.

En teori om rettferdighet, forholdstap og fordommer

Vi vil ta utgangspunkt i en tese om at kritiske og negative reaksjoner skyldes det Samuel Stouffer (1949) kalte *relativ deprivasjon*, og som en på norsk kunne kalle "*forholdstap*". I sine studier av den amerikanske hær kom Stouffer til at soldatenes følelse av tap eller av savn ikke avhang av noen absolutt plassering, men av deres posisjon sett i forhold til en referansegruppe - altså en gruppe soldatene sammenliknet seg med. Ble de forbigjørt eller akterutseilt, tilsidesatt eller utelatt, på en måte som gjorde at deres posisjon etter egen oppfatning ble relativt forverret, så førte den økende avstand mellom det de ventet og det de fikk, til frustrasjoner. Ble de forbigått, ble de fortørnet; ble de hengende etter, ble de harme. Ja, det var nok å få sin relative posisjon *truet*: Så det ut til at noen kunne snike i køen, reagerte man enten negativt overfor *snikerne* eller overfor *systemet* som tillot sniking.

Det enkleste eksempel på relativ deprivasjon har man ved tofils kjøring. Stanser trafikken i begge, er det irriterende, men allikevel en felles trøst i den felles skjebne. Begynner bilene i nabofilen å bevege seg mens du selv sitter innelåst, vokser ergrelsen i takt med antallet som suser forbi. Får andre et større kakestykke, eller de oppnår en gevinst gratis som du har slitt deg til, kan du også føle et forholdstap. Hovedtesen i teorien om forholdstap eller relativ deprivasjon er derfor denne: *Si meg hvordan det går med naboen din, så skal jeg si deg hvordan du har det.*

Betraktningmåten kan generaliseres. *Forholdstap* er opplevelsen av at noe er urettferdig fordi andre oppnår mer i forhold til sin innsats, sine behov, sin plass, sin rang, sin opptjening, sin ventetid - enten denne opplevelsen er basert på en virkelig eller en formodet forskjell. Hvis ens grunnleggende velferdsinteresser eller oppnådde goder trues, eller en tilsynelatende taper i konkurransen om samfunnsgodene, utløses negative reaksjoner, enten mot dem som relativt vinner fram, eller mot systemet som lar dem gjøre det². Ved forholdstap føler man seg forfordelt.

Denne betraktningmåten kan også settes på formel. Et grunnleggende prinsipp for rettferdighet er at forskjellige personers utbytte bør stå i forhold til deres innsats. Tenker vi oss bare to personer **A** og **B**, kan det illustreres slik:

$$\frac{\text{A's utbytte}}{\text{A's innsats}} = \frac{\text{B's innsats}}{\text{B's innsats}}$$

Med andre ord: **A** kan gjerne få mer enn **B**, men det må stå i forhold til hans innsats. Enhver skal lønnes etter strevet og få vederlag etter arbeidet (jfr. Aristoteles, 1980; Echhoff, 1966; Knudsen, 1972; Hernes, 1986). Det er lovlig og laudabelt å jobbe seg opp. Det finnes derfor rettfærdige ulikheter, nemlig dem som skyldes innsatsvilje og iherdighet. I sitt ansikts sved skal man ete sitt brød; man kommer ikke sovende til noe; de som skyr arbeid avler armod.

Istedenfor utbytte satt i forhold til innsats, kan man også sette tildeling etter behov ("kvinner og barn [altså de svakeste med størst behov] først"), heder i forhold til heltemot, fortjeneste i forhold til risiko, plassering i forhold til rang - eller endog stemmerett i forhold til individualitet (altså "one man one vote"). Alle slike tildelinger bygger på det samme grunnleggende rettfærdighetsprinsipp. Poenget er at rettfærdigheten også bygger på *sammenlikninger*, og dermed på

---

² Parallele argumenter kan en også finne i analysene av Sjøbo-saken i Sverige (Fryklund og Peterson, 1989).

forholdsmessige vurderinger relativt til en *referansegruppe*³. For viktige livsområder framkommer på denne måten sosialt definerte standarder for sammenlikning (Merton og Kitt, 1950; Hyman, 1960), som former hvordan faktiske hendelser og situasjoner oppleves og vurderes, enten det dreier seg om personlig økonomi, bolig, arbeid eller offentlige hjelpeordninger. Egen stilling vurderes altså i forhold til referansegruppens nivå, og framgang eller tilbakeslag betraktes relativt til deres posisjon. Det må understrekes at det her dreier seg om sosialt definerte standarder, som ikke trenger å legemliggjøres av en faktisk eksisterende gruppe eller å gi et korrekt bilde av gruppen det henvises til. Relativ deprivasjon er med andre ord i første rekke en *følelse* av å være forbigått:

Persons may feel they are deprived of some desired state or thing, in comparison with some standard, or with the real or imagined condition of other people. (Williams, 1975:355)

Slike referansegrupper må kunne plasseres langs *to* akser samtidig: 1) en ytelses-, behovs- eller statusakse, og 2) en vederlags-, tildelings- eller påskjønnelsesakse. Og referansegruppen sammenliknes med egen stilling på begge disse dimensjoner samtidig - f.eks. om andres bidrag står i samme forhold som ens eget til de belønninger som oppnås.

I praksis vil mange tildelinger bygges på "kombinerte betraktninger" der flere tildelingskriterier blir veiet sammen, som når man betales etter både tid og flid. Også "situasjonelle vurderinger" vil komme inn, f.eks. ved bruk av rasjoneringskort i knapphetstider, slik at behov veies tyngre enn kjøpekraft for de godene man kan oppnå. (jfr. Hernes, 1986)

---

³ Vi skal ikke underslå at idéen om referansegrupper koplet til teori om relativ deprivasjon kan være problematisk. Blant annet synes det vanskelig å gi fullgod anvisning på hvorfor man skulle sammenlikne seg med visse grupper - og ikke andre - i gitte situasjoner. Teorien sier i seg selv lite om hva som er relevante jamføringskategorier. Noen ganger kan det være én gruppe, andre ganger flere, slik det også fremgår av drøftingen. Dette kan være problematisk i teoretisk analyse av nordmenns holdninger til innvandrere: Enkelte ganger er referansegruppen innvandrene selv, andre kan det f.eks. være den sosiale gruppering en mener å tilhøre. For en presentasjon av enkelte kritiske betraktninger, se Boudon, 1986.

Men hvis A får *mer* enn proporsjonalt med innsatsen, vil B oppleve dette som urettferdig. Og motsatt: Dersom A får mindre enn proporsjonalt med innsatsen, er det A som vil føle dette som urettferdig. Med andre ord, dersom vi legger en størrelse X til A's utbytte, vil det innebære et forholdstap for B, altså hvis

$$\frac{\text{A's utbytte} + X}{\text{A's innsats}} > \frac{\text{B's utbytte}}{\text{B's innsats}}$$

Begrepet *utbytting* dekker nettopp slike situasjoner, der en person tilriver seg en større andel enn det han tilkommer. Men det finnes også uformelle eksempler, som når noen påberoper seg en status som ikke er fortjent, og blir ubeskjedne, kravstore eller praktsyke. Noen prøver å smykke seg med lånte fjær, eller de utvikler primadonnanykker. Hyppigst ser man allikevel uttrykk for forholdstap i forbindelse med inntektsplasseringer. F.eks. uttalte klubblederen ved Kværner Rosenberg verft i Stavanger i forbindelse med lønnsoppgjøret 1990:

-Dersom Kværner-sjefen, Erik Tønseth får 178 000 kroner i lønnspåslag er tillegget like stort som årslønna jeg og storparten av de andre arbeiderne i konsernet får. Derfor er det enda større grunn til å stemme nei til resultatet ved vårens lønnsoppgjør....

-Jeg blir provosert av at Tønseth skal tjene seks ganger så mye som en vanlig arbeider. Selv om han jobber 24 timer i døgnet, skal ingen fortelle meg at han arbeider seks ganger mer enn oss andre. Han mener at dette viser hvordan konsernet tenker når det gjelder omfordelingspolitikk. Det er å gi mye til dem som har mye fra før, lite til dem som har lite. ...

-Kværners strategi er å heve lederlønnene til europeisk nivå. Men nå lurer jeg på om strategien også består i å senke arbeiderlønningene slik at de stemmer overens med tilsvarende lønninger i Europa. Blant annet vet jeg at Kværner-ledelsen er svært tilfreds med at de polske arbeiderne ved Gdynia-verftet i Polen, som Kværner skal overta, bare tjener fem-seks kroner timen, sier Myhre sarkastisk.

Klubben ved Kværner Rosenberg har kommet fram til en avtale i det lokale lønnsoppgjøret som gir dem en lønnsvekst på

rundt fire prosent. Men de ansatte er langt fra fornøyd. Derfor anbefaler klubben å stemme nei til oppgjøret. Opplysninger om strategien for å heve lederlønningene i konsernet kraftig, har skjerpert klimaet mellom ledelse og ansatte rundt om i Kværner-bedriftene. (*Dagbladet* 26.5.90)

Her ser en både uttrykk for forholdstap og hvordan ulike referansegrupper (forskjellen mellom norske arbeidere og norske ledere, forskjellen mellom norske ledere og europeiske ledere, forskjellen mellom norske arbeidere og arbeidere i andre europeiske land) bringes inn i vurderingene. Dermed demonstreres også forholdet mellom virkelighetsoppfatning, hvem det er "rimelig" å sammenlikne seg med, samt verdisyn når det gjelder ulikheter - altså hva som skal telle som innsats og hvor bratt stigningen mellom innsats og utbytte skal være.

Forholdstapet eller opplevelsen av urettferdighet kan også forekomme hvis A's innsats er mindre enn B's, og A allikevel får det samme utbytte, altså hvis

$$\frac{A's \text{ utbytte}}{A's \text{ innsats} - Y} > \frac{B's \text{ utbytte}}{B's \text{ innsats}}$$

Det klassiske eksempel på slikt forholdstap, har vi i Det nye testamentets liknelse om arbeiderne i vingården, der de som kom senere på dagen fikk samme lønn som de som hadde arbeidet fra morgenen av - og de sistnevnte "knurret". Køniking er et mer trivielt eksempel: her er rettferdighetsprinsippet at de som har stått lengst, skal komme først. Eksamensjuks er et tredje: da står karakterene ikke i forhold til lesningen. Det vanligste er kanskje ulike former for snylting, der en ikke tar sin del av børa eller lever på andre. Også her kan man hente illustrasjoner fra inntektsoppgjøret 1990:

Rådmann Bjørn Kaldhol fortjener ikke noe trynetillegg på 40.000 kroner, mener rasende anleggsarbeidere i Tromsø kommune. I går la de ned arbeidet i protest mot at sjefene skal få lønnsøkninger så det virkelig monner.

-Vi ble forbannet da vi oppdaget hva de prøver seg på. Vi vil ha likt kronetillegg og ikke noe trynetillegg, sier en av lederne for den spontane streiken, Dag Aune (26), til Dagbladet.

I lønnstrinn 15 har den unge anleggsarbeideren ei grunnlønn på 127 170 kroner. Rådmannen, i lønnstrinn 39, har 324 311 kroner i lønn.

Ifølge kommuneledelsen tjener Tromsø-rådmannen heller dårlig, sammenliknet med andre rådmenn. Derfor foreslår forhandlingsutvalget å heve rådmannens lønn til lønnstrinn 42 - 365 730 kroner i året.

Mot dette demonstrerte et femtitalls kommuneansatte utenfor rådhuset i går formiddag. Der kom den dresskledde rådmann Kaldhol i spontan diskusjon med anleggsarbeider Aune.

-Er dette arbeidsantrekket ditt? flirer arbeideren som i går fikk sinte telefoner fra fruer i Sørbyen fordi søppelsekkene ikke ble fjernet som vanlig på fredager.

-Renovatørene har fått nok i de sentrale forhandlingene, mener rådmannen, som ikke vil kommentere forslaget om egen lønnsøkning.

-Hva er ei passende lønn for rådmannen?

-Det skal jeg holde for meg selv inntil videre.

-Men fortjener du tre ganger så mye i lønn som anleggsarbeideren?

-Det gjør jeg sikkert, svarer rådmann Bjørn Kaldhol, som ikke tror han har særlig større timelønn enn det anleggsarbeider Aune har.

Igen ser man hvilken rolle referansegrupper spiller (kommuneansatte i Tromsø eller rådmenn i andre kommuner), men også uenighet om mål på innsats, der rådmannen mener at større timeinnsats berettiger høyere lønn. Og arbeiderens antydning om at rådmannens dress anskueliggjør at hans "arbeid" ikke er likeverdig innsats.

Det sosiologisk interessante er at det finnes en rekke sosiale ordninger både for å sikre fordelingsrettferdighet og for å gjenopprette balansen dersom den brytes. Et enkelt eksempel på *sikring* har man i regelen om at "en deler og den andre velger" for at begge skal få like store stykker av kaker eller andre goder. Ordninger for å *gjenopprette* balansen er dels sosialt institusjonalisert, som når en person straffes,

bøtelegges eller fengsles for å ha tilrevet seg fruktene av andres arbeid - ja, ordet "represalie" betyr å ta tilbake noe som er urettmessig ervervet. Erstatninger eller kompensasjoner kan også brukes til å gjøre en overlast god igjen. I slike tilfeller er det altså utbyttet som reduseres. I andre tilfeller kan innsatsen kreves øket, som når dagdrivere ble sendt på tvangsarbeid eller forbryteren avkreves samfunnstjeneste.

Men utmålinger kan også skje uformelt, som ved kjefting og smelling, ved pådragelse av dårlig navn og rykte, ved kländer og kritikk, ved misbilligelse, påtale eller fordømmelse. Hverdagsspråket har et rikt forråd av skjellsord mot dem som ikke yter sin skjerv: Døgenikter og lasaroner, latsabber og slappfisker. Og tilsvarende for dem som "prøver seg": fuskere og kvakksalvere, gratispassasjerer og snikere.

Slike reaksjoner kan rettes ikke bare mot enkeltpersoner, men mot hele grupper hvis medlemmer man mener typisk kommer til ufortjente goder, altså til goder som ikke er rettferdiggjort ved innsats, ytelse, bidrag eller kvalitet. Man kan rakke ned på svensker fordi de holdes for å være høye på pæra, eller mene at sigøynere bør holde seg på matta og "være som andre folk".

Dermed har vi en nøkkel til å forstå reaksjoner mot etniske eller andre grupper: Det er når man mener at de oppnår noe de ikke har fortjent - at de sniker seg til goder som ikke kan begrunnes med arbeid, eller får en status som de ikke er verdige for - at det reageres. "Rettferdigheten skjer fyllest" ved at de negative reaksjoner iverksettes for å balansere regnskapet.

Men slike reaksjoner kan også være begrunnet med at man *oppfatter* en gruppe som mindre talentfull, dyktig, anstendig eller gløgg enn ens egen, og at medlemmene av denne gruppen derfor ikke bør få så mye av livets goder. Setter vi dette på formel, kan vi skrive

$$\frac{\text{A lavt utbytte}}{\text{A mindreverdig}} = \frac{\text{B høyt utbytte}}{\text{B overlegen}}$$

Sett fra **B**'s side, vil dette oppleves som en rettferdig fordeling. Og dersom **A** skulle forsøke å få noe mer, vil **B** oppleve det som et forholdstap.

Her er vi fremme ved et kjernepunkt. I forrige kapittel (jfr. Figur 3.2) understreket vi sammenhengen mellom virkelighetssyn, verdilvurderinger og handlingstilbøyeligheter. Her ser vi dette på nytt og mer direkte. For her ser vi at *oppfatningene av andres egenskaper* - f.eks. om de er mindre driftige, arbeidsomme og pågående eller mer upålitelige, udisiplinerte og uhederlige - preger innstillingene til hva det er rimelig at de oppnår av jobber, av lønn, av muligheter. Synet på hvordan gruppen *er*, styrer synet på hva den *bør få*. Forståelsen av gruppens kjennemerker former meningen om fordeling av goder - med tekniske termer: det kognitive former det distributive. Eller for å spille på ord: realitetssansen koples til rettferdighetssansen.

For eksempel: Hvis man *mener* at kvinner yter mindre på jobben enn menn, ja, da er det rimelig at de får lavere lønn selv om de fornelet sett har samme stilling. Skal "lik lønn for likt arbeid" da ha mening, så må "likt arbeid" bety "lik arbeidsinnsats" og ikke "lik yrkestittel". Eller: for sørafrikanere som *mener* at svarte er mindre intelligente eller virkelystne enn hvite, framtrer det som rettferdig at de blir dårligere betalt, at de bor dårligere, etc. Dette, kan en si, er det egentlige innholdet i ordet "fordom": Man dømmer en gruppes medlemmer til hva den skal få på forhånd, altså ut fra forutinntatte, tradisjonsbundne og miljøbestemte oppfatninger av hvordan gruppen er.

Men slike oppfatninger kan bli selvoppyllende. For *hvis* en gruppe behandles som om den er mindreverdige eller ikke fortjener så mye som andre, så vil ofte dens rasjonelle svar være å trekke en del av sin innsats tilbake siden den ikke oppnår det samme for samme innsats. For eksempel:

En grunn til at kvinner har færre opprykksmuligheter i arbeidslivet, er at ansettelsesmyndigheter har ansett dem for å være mindre stabil arbeidskraft enn menn. Men når de har færre muligheter for avansement enn menn, vil de også være mindre motivert for å holde fast ved en bestemt jobb. Særlig har de

liten grunn til det om de er gifte og ektemannen får høyere lønn og stilling på et annet sted, siden familieinntekten da går opp. Men når kona flytter med på lasset, *blir* hun mindre stabil arbeidskraft, siden hun ikke bare skifter jobb når hun selv ønsker en forbedring, men også når mannens karriere gjør det nødvendig. Om kvinner dermed får mindre igjen for videregående utdanning, har de også mindre grunn til å skaffe seg høyere utdanning. Og uten høyere utdanning, vil skifte av jobb innebære skifte av yrke. Da blir gjerne de ferdigheter som er ervervet i en jobb mindre overførbare til andre, og derfor må kvinner hyppigere enn menn begynne fra bunnen av når de skifter arbeidssted. Fordi deres yrkeskompetanse ikke adderer seg opp og blir kumulativ på samme måte som menns, vil de også få lavere lønn. Siden de får mindre betaling, er det også mer lønnsomt for familien at kona holder seg hjemme når barna er små eller syke. Også av den grunn blir kvinner mindre stabil arbeidskraft, og avbrekkene vil ytterligere bidra til å redusere yrkeskompetansen. Derfor vil de falle ytterligere etter i lønn, og det blir enda mer lønnsomt om kona holder seg hjemme om flere barn kommer. Hvis begge ektefeller er oppdratt til å forvente at partneren skal tilpasse seg denne situasjonen, blir den ytterligere befestet. Samtidig vil det betale seg å benytte kvinnelig arbeidskraft i næringer som krever liten opplæring, og høyt turnover er et lite problem så lenge arbeidskraften er lett å rekruttere. Kvinner har vært lette å rekruttere til slike næringer fordi de ikke har hatt høyere kompetanse - men de jobber som krever liten opplæring *gir* liten kompetanse og få muligheter for opprykk. Så her krysser flere sirkler hverandre. Kjønnssrollemønstret i arbeidslivet, utdanningsvesenet og i familien vedlikeholder hverandre gjensidig, selv om dette ikke er bevisst planlagt. Det bare *er* slik. Ingen enkelt kan endre strukturen. En kan ikke bare *si* til en arbeidsgiver at kvinner er stabil arbeidskraft hvis *han* er den som taper på ansettelsen om de *ikke* er det i samme grad som menn. En kvinne har mindre grunn til å skaffe seg videregående utdanning hvis hun likevel har mindre sjanse til å komme dit hun vil. I den grad folk innretter seg etter forholdene slik de oppfatter dem, bidrar de til å gjenskape dem. Kvinnenes avmakt er satt i system. (Hernes, 1975:159 f.)

Her er med andre ord logikken denne: Fordi arbeidsgiveren anser at kvinner har høyere turnover, satser han mindre på dem. Fordi kvinnene

derfor rykker sjeldnere opp, rykker de oftere ut. Fordi kvinner får mindre uttelling, velger de mindre utdanning. Innen den sirkel de løper, er begge parter fornuftige. Valgenes konsekvenser bekrefter valgenes premisser. Arbeidsgivernes diskriminering - å skille mellom kvinner og menn - er under disse forhold individuelt rasjonelt. Kvinnenes større flyktighet er individuelt fornuftig gitt diskrimineringen. Summen av alles valg er at virkningen blir årsak til den samme virkning i neste periode. Å diskriminere kvinner blir - innen disse rammer - både fornuftig og rettferdig.

Det kan hektes et ledd til på denne argumentrekken. Poenget er at menn som ansettes ut fra det samme resonnementet kan finne det rimelig at de blir bedre avlønnet. Og dermed føle det urettferdig eller oppleve et forholdstap hvis mindre stabil arbeidskraft (kvinner) fikk samme avlønning eller muligheter som dem. I så fall kunne de reagere enten mot lønnsystemet eller mot kvinnene dersom de fikk samme vederlag for mindre stabil innsats.

Folks gleder og skuffelser bestemmes av avviket mellom hva de venter og hva de får - altså av den referanseramme de formes innenfor. Dette er velkjent fra dagliglivet. Yrkesgrupper som er forespeilet sterk lønnsøkning ser det som en baksmell når tillegget blir mindre, mens andre som kanskje ikke hadde belaget seg på økning, er tilfredse med et betydelig mindre tillegg.

Ser vi reaksjoner mot flyktninger, innvandringspolitikk og fremmedfrykt i dette perspektivet, må den sosiologiske innfallsvinkelen være å *identifisere de grupper som står lagligst til for å oppleve forholdstap når innvandrere kommer til landet.* Det er blant dem vi vil vente at negative reaksjoner utløses eller forsterkes, når forandringer i tilvante forhold stiller dem forholdsvis dårligere i egne øyne. Og forholdsvis dårligere stilt kan man bli hvis noen som yter mindre innsats oppnår de samme goder, hvis noen som er kommet senere går foran i køen, hvis noen som har samme eller større behov får mindre hjelp, hvis utviklingen av ens egen velferd faller under det forventete, eller hvis noen som er berettiget til hjelp blir særlig kravstore og ikke viser magemål. Hvis

man da føler at myndighetene svikter, vil ofte individuelle reaksjoner tre i stedet.

"Utsatte grupper"

Slike grupper vil vi for det første kunne finne i bestemte posisjoner i den sosiale struktur: De som er i en utsatt stilling vil lettest reagere og utvikle negative holdninger. De som er dårligst stilt i utgangspunktet, vil først bli relativt dårligere stilt dersom andre kommer inn i rekken. De som er bakerst, får flest foran seg dersom noen nye kiler seg inn. Med andre ord: Ståplassen bestemmer standpunktet (Hernes, 1975; Hernes og Knudsen, 1987).

I dette perspektivet kan negative holdninger mot andre grupper forstås som reaksjoner i en usikker situasjon, der egne interesser er klemmt. Dels kan de uttrykke en protest mot at grunnleggende rettferdighetshensyn blir satt til side, dels en fordømmelse av dem som fordelere, dels utfrysing eller avvisning av dem som får eller tilsniker seg mer enn de fortjener. Utestenging eller utstøting blir en form for individuelt og kollektivt forsvar for de etablerte og tilvante fordelingsordninger, mens sosial brennemerking markerer avstand for å holde på den gamle orden og trygghet. En kan derfor også si at det er "rasjonelt" å ha bestemte holdninger⁴ for den enkelte: De gir både konsistens i standpunkter og konsekvens i handlinger.

---

⁴ Med holdninger tenkes her på "relativt varige mønstre av oppfatninger om saker som disponerer den enkelte til å reagere på bestemte måter" (Rockeach, 1968). Vurderinger av ulike saker *organiseres til knipper eller systemer av holdninger, slik at de gir en viss sammenheng og mening i tilværelsen* (Smith, 1967; Fishbein, 1967). Willy Martinussen beskriver holdningens betydning slik:

Holdninger fungerer altså som et slags personlig arkivsystem som gir oss psykisk trygghet og får våre persepsjoner og vurderinger til å fremtre som stabile og konsistente. Gjennom å aktivere våre holdninger plasserer vi nye hendinger i sammenheng med gamle, og bekrefter for oss selv på denne måten at verden ikke er kaotisk, men er forholdsvis stabil og kan forstås. Holdninger er mekanismer for å ordne de forskjellige livsområdene og skape en viss personlig stabilitet, ved at vi mestrer omgivelsene og de stadig nye inntrykk de bombarderer oss med. (Martinussen, 1984:342).

Opplevelsen av hvor godt eller dårlig en selv har det, avhenger med andre ord av hvordan det går med andre, i første rekke de grupper en sammenlikner seg med. Etter teorien om forholdstap som ble formulert foran, vil man finne sin egen situasjon rettferdig og akseptabel, avhengig av hvordan man tror det går med andre grupper man ser seg selv i forhold til. Har man ikke fått det andre i samme stilling oppnår - eller går glipp av noe de beholder - blir forholdstapet påtakelig. Det er den relative framgang eller tilbakegang for egen gruppe som er avgjørende.

Det forskningsstrategiske poeng er dermed å finne fram til grupper som i utgangspunktet har lite, og som dermed lett blir passert av grupper selv om disse heller ikke får så mye. Eller grupper som har hatt et liv med innsats og strev, og opplever at andre oppnår det samme uten denne investeringen.

Nok et moment kommer til. Hva folk opplever som rimelig og rettferdig er for en stor del *tradisjonsbestemt* - man venner seg til forholdene slik de nå en gang er, og man innretter sitt liv etter det rådende premieringsmønster. Hvis det i et samfunn er slik at de honoreres som blir dyktige stridsmenn og krigere, kan man satse liv og kraft på det. Hvis det som gir uttelling er utdanning, kan man satse på det. Sosial mobilitet er mye basert på slike individuelle tilpasninger til en belønningsstruktur som ligger fast, men som enkeltpersoner kan bevege seg innenfor. Men av og til skjer det raske forkastninger i selve strukturen, og de gamle oppskrifter for hva som fører fram og lønner seg, de gjelder ikke lenger. Da er det selve koplingene mellom innsats og utbytte som forrykkes. Og da kan mange oppleve at deres egen skjebne glipper ut av hendene på dem, og at de ikke lenger er herrer over eget liv - de er i større krefters vold, jorden under dem begynner å beve og de gamle forbindelser mellom hva de gjør og hva de får brytes. Det kan skje ved invasjoner og ved revolusjoner, som derved endevender det etablerte forholdet mellom grupper. Eller det kan skje ved langsommere sig, men der det allikevel oppstår friksjoner i glideflatene mellom sosiale lag og grupper, som når en stigende klasse volder kvaler hos den som deklasseres, når kvinner inntar menns tradisjonelle bastioner eller når et gammelt regime langsomt trenges til

side. Som f.eks. Runchiman (1966:Kap.II) har pekt på, vil derfor utenforliggende endringskrefter eller sosiale forandringer gjerne gi forstyrrelser i det etablerte mønsteret av forhold mellom referansegrupper - og, kunne vi legge til, i de relative forholdene mellom innsats og utbytte slik at de tilvante sammenhenger trues. Innslaget av relativ deprivasjon - og dermed også negative reaksjoner mot bestemte utgrupper - vil bli særlig markerte i tider preget av ustabilitet og politisk og økonomisk endring.

Det er i et slikt perspektiv vi vil tolke nordmenns holdninger til innvandrere. I det ligger at man må gå ut over individuelle trekk. Strukturelle forhold og endringer i de samfunnsmessige rammer må med (jfr. figur 4.1).

Fram til midten av 1960-årene var det en netto utflytting fra Norge, mens det fra da av i hovedsak har vært en netto innflytting. Sammensetningen av innvandrerne er også endret, idet en større andel kommer fra den tredje verden og en større andel er flyktninger eller asylsøkere. Offentlig statistikk dokumenterer en dramatisk økning i antall asylsøkere, fra litt over 800 i 1985 til en topp på omtrent 8.600 i 1987, og så en gradvis nedgang til 6.600 i 1988 og 4.400 i 1989 (jfr. figur 3.1) .

Endringer og forskjeller i nordmenns holdninger kan ses dels i lys av dette, og dels i lys av en økonomisk vekstperiode fulgt av ustabilitet og usikkerhet om den nasjonale økonomi, velferdsstatens framtid, arbeid, levebrød, inntekt og sosial trygghet⁵.

---

⁵ I Sverige, der antallet innvandrere viste betydelig økning allerede på 70-tallet, ble den offentlige oppmerksomhet tidligere enn i andre skandinaviske land rettet mot slike spørsmål. I 1978 tok den svenske regjering et initiativ for å få i gang et større offentlig utredningsarbeid omkring fordommer og diskriminering mot innvandrere i Sverige. I 1984 avsluttet den såkalte diskrimineringsutredningen sitt arbeid, etter fem års innsats, der en rekke analyser (se særlig Lange og Westin, 1981) omkring forholdet mellom svensker og innvandrere ble gjennomført. Disse er sammenfattet og vurdert under ett i en egen publikasjon (SOU 1984:55). En hovedkonklusjon syntes den gang å være at man går "i riktig retning", det vil si at det svenske samfunn var på vei mot å bli mer tolerant og inkluderende i forhold til innvandreregrupper og asylsøkere. Konklusjonen blir kanskje modifisert noe av nyere analyser av svenske velgergrupper (jfr. Holmberg og Gilljam, 1987), og debatten etter den mye omtalte folkeavstemningen i Sjöbo kommune i Skåne høsten 1988 etterlater også et inntrykk av mer restriktive holdninger mot innvandrere. En representant for offentlig svenske innvandrereutredninger hevdet imidlertid i svensk fjernsyn (programposten Mosaik, 16.10.88) at trenden ifølge alle store holdningsundersøkelser - til (fortsettes...)

Forholdstap og styring med eget liv

Forholdstap kan, som vi har sett, opprettes både ved at andres utbytte nedjusteres i forhold til deres innsats, enten det skjer i form av uformelle negative sanksjoner som hets eller sjikane, eller hele strafferegistret fra inndragning og beslag til bøter og erstatning. Eller det kan opprettes ved større krav til innsats, merarbeid eller prestasjoner.

I begge tilfeller rettes handlingene mot de andre for å skape et rimeligere forhold mellom hva en gjør og hva en får. Eksemplene foran fra Kværner Rosenberg og Tromsø kommune er illustrerende i så måte.

Men det er også en annen måte et forholdstap kan gjenopprettes på: ved å endre, altså minke eller øke egen innsats.

Tilbaketrekking av innsats er mest effektiv der virksomhetene er gjensidig avhengige, og egen innsats påvirker kvaliteten på andres arbeid. Det kan skje på mange måter, ved alt fra å være sløv, treg og trumpete, til å være passiv, initiativløs og likesæl - ja, helt over til aktivt å motarbeide formålet med virksomheten ved å uleilige og forstyrre andre eller ved regelrett obstruksjon eller sabotasje. Vel kan det gå ut over hva en selv sitter igjen med, men avhengigheten påfører også de andre tap.

---

⁵(...fortsatt)

tross for Sjöbo-episoden og liknende hendelser - klart går i retning av en mer tolerant innstilling til innvandrere og asylsøkere. Siden den gang er det kommet indikasjoner på sterkere konflikt mellom innvandrere og svensker. Våren og sommeren 1990 tydet både enkelte opinionsundersøkelser og rapporterte angrep mot nye asylsøkeremottak på mer motstand.

I Danmark synes utviklingen å ha flere likhetspunkter med den norske. Der kom imidlertid den store forandringen i antallet asylsøkere et par år tidligere (jfr. figur 3.1). Økningen førte til betydelige spenninger mellom dansker og asylsøkere/innvandrere, noe som blant annet ga seg utslag i det såkalte Kalundborgopprøret (se Bjørklund, 1988). Heller ikke i Danmark har man satt i gang noe systematisk offentlig utredningsarbeid av samme omfang som det svenske, selv om ulike studier blir gjennomført bl.a. i regi av Sosialforskningsinstituttet (jfr. Kørmendi, 1987).

Det er ellers slående at man ved inngangen til 90-årene også i Danmark opplever flere tegn på økt konflikt mellom dansker og asylsøkere. Typisk hadde danske aviser sommeren 1990 en rekke oppslag om voldelige sammenstøt, og rapporterte om planer om sterkere tilstrømming i innvandringspolitikken (Se f.eks. Ekstrabladet 28. juli, og Berlingske Tidende 3. august).

Men balansen kan også opprettes ved å øke eller legge om egen innsats. Hvis det er lett eller i allfall mulig å oppnå mer om en selv tar i og gjør seg umak, legger ryggen til og er iherdig, ja, så er omfanget av forholdstapet mer under egen kontroll. Står utbyttet i forhold til anstrengelsen, er det bare å sette i gang i stedet for å gå løs på en part som er blitt forfordelt.

Men da er nøkkelen til forholdstapet ikke bare hva andre oppnår, men også hvilken *styring med eget liv* man har. Det dreier seg med andre ord om i hvilken grad den enkelte ser livsløpet sitt bestemt av egen innsats og påvirkningsmuligheter, eller om det avgjøres av krefter utenfor egen kontroll⁶. Ser man sitt liv i større krefters vold, styrt av skjebne eller tilfeldigheter, er det lite man selv kan gjøre fra eller til. Slike egenskaper bestemmer derfor både aspirasjonsnivå eller oppdrift, og hva individet faktisk driver det til i utdanning og yrke (Coleman, 1966; Hernes og Knudsen, 1976; Knudsen, 1981). Eller formulert på en annen måte: De som føler at de har sitt liv i egne hender, skulle være robust mot endringer, og reagere mindre på forholdstap, fordi de kan motvirke det ved egne ytelser.

Grunnlaget for å kontrollere egne livssjanser er selvsagt ulikt fordelt. Er man i sin manndoms kraft, er mulighetene andre enn når man ikke lenger er arbeidsdyktig og minstepensjonist. Folks sosiale plassering påvirker med andre ord grunnlaget for deres psykiske reaksjoner. Det strategiske spørsmål blir dermed dels å identifisere grupper med ulik opplevelse av å styre sitt eget liv, og å utpeke de sosiale forhold som påvirker denne opplevelsen. Alt etter hvor innestengt man er i de opplevde mulighetene til å rå med sin situasjon, vil vi derfor også vente at sosiale forandringer i ulik grad oppleves enten som truende og uhellssvangre fordi en er uten kontroll med det som skjer, eller som en utfordring man vil mestre. Kastevind og sjøgang oppleves forskjellig av en skårunge og en sjøulk.

Hypotesen er altså at sterk styring med eget liv demper opplevelse av relativ deprivasjon, mens svak styring gir mer negative holdninger

---

⁶ I engelskspråklig samfunnsvitenskapelig litteratur betegnes begrepet gjerne som *efficacy* eller *personal efficacy* (Jfr. f.eks. Hughes og Demo, 1989)

til innvandrere, gjennom større følsomhet for forrykninger i etablerte forhold utenfor egen kontroll og sammenhengen med relativ deprivasjon.

Selvilde og verdiorientering

Folks selvilde er uttrykk for mer innadrettete prosesser og vurderinger (jfr. Rosenberg, 1989; Hughes og Demo, 1989)⁷. Er man *trygg på eget verd* og vet at man er *viktig for andre* i deres liv, vil man sjeldnere se seg slått eller at andre fikser det man selv ikke makter. Ingen som har hengivne barn på fanget, føler stikk i hjertet av at andre foreldre har en pøse på armen. Har man sin kjæres arm om halsen, er sjalusiens kvaler fjærne. Er man sikker på at en annen jobb venter om man mister den man har, kan man med større fatning og sinnsro bivåne både at andre rykker opp eller at ledighetstallene øker.

Hypotesen er med andre ord at selvaktelse også innebærer større åpenhet for fremmede og mindre opplevelse av trusler når nye grupper som innvandrere kommer til.

En slik hypotese er i tråd med deler av den individorienterte forskningslitteraturen. Her er imidlertid mange usikkerhetsmomenter, og den empiriske forskning er begrenset, i alle fall i skandinavisk sammenheng. Dette gjelder ikke bare forholdet mellom selvilde og raseholdninger, men også hvordan slike subjektive faktorer faktisk påvirkes av individets plassering i den sosiale struktur. En del forskning tyder bl.a. på at kompensierende mekanismer trer i funksjon, og at individets opplevelse av egenverd i første rekke avhenger av andres vurderinger i nære sosiale relasjoner (se særlig Rosenberg, 1989).

Men vi må gå ut fra at selvaktelse er koplet til relativ deprivasjon, også indirekte ved at oppfatningen av styringen med eget liv påvirker ens trygghet. Selvsagt er opplevd egenverd og styring med eget liv ikke

---

⁷ Selvilde går her mest på det som i engelskspråklig litteratur ofte er kalt *self-esteem* eller også *personal self-esteem* (Jfr. Hughes og Demo, 1989)

bare følelsetilstander - de er klart bygget på de erfaringer man har gjort, altså hva en kan vise til av oppnåelser, ens "track record".

Men det finnes også innstillinger av mer ren verdimesig art, som syn på menneskenes likeverd og på nasjonens felles ansvar overfor både u-land og utsatte befolkningsgrupper. Disse vil også koples til grunnsyn når det gjelder andre raser og klasser, på det tenkesett man identifiserer seg med når det gjelder likhet, humanitet og menneskeretter⁸. Som nevnt har innvandrere og asylsøkere i økende grad kommet fra land utenfor Vesten med liten tidligere kontakt med norsk befolkning eller historie. Følgelig kan vi vente at synet på dem farges av oppfatningene av forholdene i den tredje verden, på ansvaret for ulandenes misère, på imperialisme og menneskeretter, osv.

Slike holdninger kan også tolkes som uttrykk for syn på rettferdighet og relativ deprivasjon. For mener man at u-landene har vært utbyttet av de gamle kolonimakter, kan regnskapet balanseres ved at de får hjelp. Eller: Mener man at grupper i den tredje verden ikke får mat eller næring som dekker elementære menneskelige behov, må vi gi av vår overflod for å få en mer rettferdig fordeling. Det er med andre ord brøker av typen [hjelp/utbytting] eller [næring/behov] som ligger til grunn for syn på hjelp, støtte og åpenhet. De inneholder både et *etisk* element (syn på hva som er rettferdig og hvordan verden *bør* være) og et *kognitivt* element (en forståelse av hvordan verden *er* og hvorfor den er blitt slik).

Grunnleggende politiske og etiske verdier vil altså prege holdninger til innvandrere og asylsøkere fra landene i den tredje verden når de kommer til vårt eget. For det skaper ikke bare nye og til dels usikre situasjoner for norske borgere - også innvanderne kommer til en kultur som for dem er fremmed, og bringes inn i det som for dem er nye og ukjente omgivelser, og som kan gjøre dem både rådville og håndfalne.

---

⁸ En skal imidlertid være åpen for at enkeltindivider kan ha vurderinger og meninger som spriker i svært ulike retninger og uttrykker motstridende verdier. Tidligere antakelser om at den enkelte stadig ville søke mot konsistens i holdningene, synes være overvurdert (jfr. Kluegel og Smith, 1986).

Sammenfatning

Figur 4.1 skisserer hvordan forbindelsene mellom de ulike forklarings-elementer vi har trukket opp foran grovt kan tenkes. Hovedidéen er at ulikheter i reaksjoner på innvandrere og asylsøkere må forstås som resultatet av strukturelle og individuelle faktorer (jfr. kapittel 2). De holdninger som dannes, er knyttet til grunnleggende oppfatninger om rettferdighet, sosial mestring, psykisk trygghet og etiske eller politiske verdier. Og disse holdningene kan framkalles eller forsterkes av individenes posisjon i samfunnsstrukturen og forandringer i denne.

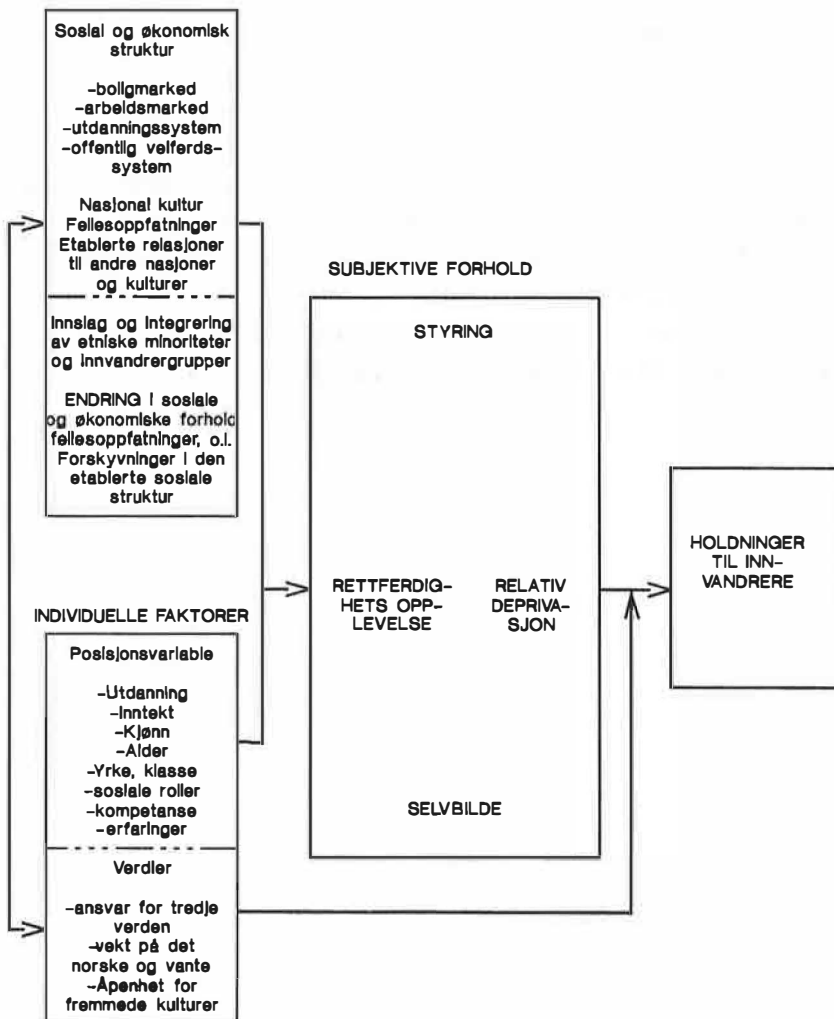
Hovedtesen i den teoretiske argumentrekken, er at negative holdninger til innvandrere og asylsøkere i første rekke skulle komme fra grupper som har begrensete ressurser til å mestre egen situasjon i konkurransen om samfunnsgodene. De som er i utsatte posisjoner i den forstand at deres relative stilling trues eller svekkes, og som ikke ved egen kraft kan møte og mestre nye endringstendenser, kan likevel selv påvirke den opplevde fordelingen av byrder og goder ved sine reaksjoner mot dem de føler trenger dem til side eller går foran, eller mot politikken og politikerne som har svekket deres stilling.

De som er utrygge på arbeidsmarkedet eller som er usikre på om de kan få eller beholde sin bolig, de som ikke vet om de kan påregne de tilvante ytelser fra velferdsstaten, sin plass i sykehuskøen, sin pensjon eller pleie - de blir mer trengt når nye grupper kommer med krav og behov. Særlig når de går sammen med andre negative forløp - som økt ledighet eller knappere ressurser - vil de hvis posisjon trues lett få følelsen av å tape terreng i forhold til andre grupper. Og de vil se seg om etter måter å svare på som kan skape mer balanse i regnskapene.

De som er låst til sin plass i den sosiale struktur, kan svare ved å dels å *reagere mot* endringer av systemet, dels mot dem som kommer relativt bedre ut når det endres, enten ved krav om større innsats fra dem eller om mindre utbytte til dem.

Figur 4.1 En modell for å forklare holdninger til innvandrere.

STRUKTURELLE FAKTORER

De som er mer autonome og på egen hånd kan heve sin stilling selv om landet rundt synker, vil være mindre utsatt i så måte: de som kan styre sitt eget liv selv i omskiftelige tider, de som har en fast identitet

og et solid selvbilde fordi det er grunnet på erfaringer med egne prestasjoner og eget verd.

Forholdstap må altså ses i sammenheng med andre subjektive trekk som situasjonsbeherskelse og handlekraft på den ene side og selvaktelse og egenverd på den annen. Men styring og selvbilde formidler virkninger av sosial posisjon og strukturelle forhold - særlig når de endres. Negative holdninger mot innvandrere eller innvandringspolitikk kan derfor ses som en reaksjon for å bevare det tilvante, og opprettholde antatte ordninger og goder en hadde regnet med eller var stilt i utsikt.

Vår hovedtese er med andre ord at *relativ deprivasjon, som forsterkes av sosial endring og formidles gjennom sosiale og psykologiske prosesser, beforder negative holdninger, men at disse kan modifiseres av etisk og politisk grunnsyn når det gjelder globalt sosialt ansvar*⁹.

---

⁹ Denne tesen er i tråd med funn i internasjonal raseforskning, kanskje mest pregnant sammenfattet i Berelson og Steiner (1964: 513): "Prejudice and, perhaps even more, discrimination arise out of the relative social positions of the groups involved and out of changes in relative position, or the threat thereof."

Kapittel 5 Forskjeller i fordommer

I forrige kapittel drøftet vi de forhold som kan framdrive forskjeller i negative reaksjoner eller fordommer mot innvandrere og asylsøkere. Hovedsynet kan formuleres i tre teser:

1. Når en referansegruppe kommer bedre ut enn ens egen i forhold til innsats eller behov, antastes ens oppfatning av hva som er *rettferdig*. Det *forholdstap* som da lides, slår lett over i misbilligelse av *systemet* som tillater dette, i fordømmelse av *gruppen* som blir forfordelt - eller i *begge deler*.

2. Slike reaksjoner forsterkes i den grad den forulempete part samtidig føler at han *ikke behersker* situasjonen han er havnet i (styring), særlig hvis han har liten selvaktelse fordi prøvelsene han møter i eget liv *mestres dårlig* (selvbilde).

3. Men reaksjonene dempes og motvirkes i den grad han har *etiske eller religiøse grunnsyn* om hjelp til dem som er enda verre stilt i den tredje verden.

De strategiske spørsmål for empiriske undersøkelser blir da: *Hvor i den sosiale struktur finner vi grupper som er særlig utsatt for forholdstap?* Hvilke grupper kan få sine posisjoner relativt forrykket ved innvandring? *Hvilke grupper har typisk liten opplevelse av styring* med eget liv? Hvilke har vanligvis en trygg selvoppfatning? Og *hvilke grupper har den klareste etiske eller politiske forpliktelse* overfor den tredje verden?

De data vi har tilgang til gir et visst grunnlag for å finne fram til dem og etterprøve hypotesene om reaksjoner på immigranter¹. Materialet

---

¹ Disse analysene kan ses som en oppfølging av en tidligere analyse av data fra Bergens- (fortsettes...)

har likevel klare begrensninger. Det vi i første rekke kan få, er reaksjoner på merkelappen "innvandrere" eller "asylsøker" (jfr. Appendix 1) og innblikk i hvordan stereotyper og negative holdninger dannes.

Vi vil først undersøke i hvilken grad holdninger styres av sosial posisjon - altså av variabler som uttrykker plassering i sosial struktur som kan påvirke relativ deprivasjon (jfr. figur 4.1). Vi skal begrunne hvilke sammenhenger vi *ut fra teorien ovenfor venter* mellom plassering i utdanningshierarkiet, aldersfordelingen, kjønns mønsteret, statuspyramiden osv. på den ene siden, og innstillinger til innvandrere på den andre. Så skal vi se om disse teoretiske forventningene *svarer til* dem vi faktisk finner blant folk.

I Kapittel 3 ble det vist at knippet av de ulike holdninger til innvandrere kan sammenfattes i *én* grunninnstilling. Det er variasjoner i indeksen som sammenfatter denne grunninnstillingen vi nå i første rekke skal analysere empirisk.

Ved siden av virkningene av sosial posisjon, vil vi også se hvordan holdninger i innvandrerspørsmål knytter seg til religiøs og politisk orientering (jfr. Hernes & Knudsen, 1989). Ikke minst på bakgrunn av debatten etter kommunevalget 1987 og diskusjonen i kjølvannet av stortingsvalget 1989, er dette av særlig interesse. Ved siden av virkningen av et kristent livssyn, vil vi analysere hvordan ulike politiske innstillinger slår ut. Hypotesen her er at partigrupperingene i første rekke kan ordnes etter deres uttrykte nærhet til folkeslag og nasjoner i den tredje verden.

Etter å ha sett på utslagene av de ulike forklaringsvariablene (på individnivå) en for en, vil vi så se på dem under ett, både for å vurdere deres relative og deres samlede virkning på holdninger til innvandrere. Effektmønsteret analyseres i første rekke ved hjelp av regresjonsanalyse, som gir anledning til å fastlegge hvilke sammenhenger som finnes og hvor sterkt de ulike faktorene slår ut når de spiller sammen. I stedet for

---

¹(...fortsatt)

regionen (Se Hernes og Knudsen, 1989), der særlig subjektive variable ikke var tilgjengelige. Det bør likevel understrekes at vi i de nye data - selv om subjektive faktorer er bedre dekket enn tidligere - fremdeles bare har tilgang til temmelig grove indikatorer.

bare å se på hver faktors virkning en etter en, kan man da vurdere alle under ett.

Samvariasjon mellom individuelle ressurser og holdninger til innvandrere

Utdanning

Den første posisjonsvariabel vi skal se på virkningen av, er hvordan folk plasserer seg i utdanningshierarkiet. Men da må det begrunnes *hvorfor* utdanning skulle slå ut på holdninger til innvandrere. Det kan skje gjennom flere mekanismer:

1. *Utdanning gir ressurser*, særlig i et meritokratisk samfunn som det norske (Hernes og Knudsen, 1976; Ramsøy, 1977). Utdanning er kanskje den enkeltfaktor som mest avgjør folks muligheter på *arbeidsmarkedet*: Jo høyere utdanning, desto bedre muligheter for en sikker og vel betalt jobb, gjerne med relativt stor frihet i arbeidssituasjonen og med fortsatte karriereutsikter. Både når innvandrere fra den tredje verden har *lite* utdanning, eller mangler den *type* utdanning som mange norske yrker kreves, gir utdanning beskyttelse mot konkurranse på arbeidsmarkedet. Og motsatt: Jo lavere utdanning, desto mer utsatt for konkurranse er man på arbeidsmarkedet. For lavutdannete skaper endringer på arbeidsmarkedet større usikkerhet fordi de kan true egen jobb, og nye arbeidstakergrupper - ikke minst fra den tredje verden - vil i større grad tevla om de samme jobber. Denne effekten kan også kalles *arbeidsmarkedshypotesen*.

2. *Utdanning betyr utsjalting*. Alle begynner i skolen, men ved hver korsvei høyere oppe, penses noen ut. De som mestrer oppgavene fortsetter - altså de som kunne velge noe annet, men som går videre dit de ønsker. De får derved også en fastere forankret følelse av selv å *styre sitt eget liv*. Dette kan også kalles *styringshypotesen*.

3. *Utdanning bygger identiteter*, ikke bare kunnskaper. Tidligere kom dette tydeligst til uttrykk i duskeluen: Ved festlige anledninger stilte man sine ytelser til skue og bar sitt selvilde på hodet for alle å se. Eksamen artium var en prestasjon, som både ga selvaktelse og sosial anseelse. Kort sagt: Jo høyere utdanning man fikk, desto tryggere ble man på *eget verd*. Mer utdanning fostrer personlig styrke og kulturell robusthet, som gir trygghet i møte med fremmedartete væremåter og trosformer. De med høy utdanning får dermed gjennomgående et mer positivt selvilde. Dette kan også kalles *identitetshypotesen*.

4. *Utdanning innebærer innpoding*. Humanistiske verdier ligger i bunn, og man oppdras til å se alle menneskers verd, og at prestasjoner er viktigere enn ens kjønn, hudfarge eller klasse. En egen retning i forskningen om fordommer betoner derfor utdanningens oppdragende virkninger for vidsyn, toleranse og demokratisk innstilling (jfr. Lipset, 1960, 1981; Davis, 1975; Hyman og Wright, 1979). Her hevdes det at det ikke er så mye kompetanse for arbeidsmarkedet som slår ut, som den opplysning og de verdier som innpodes. Dette kan også kalles *verdiypotesen*.

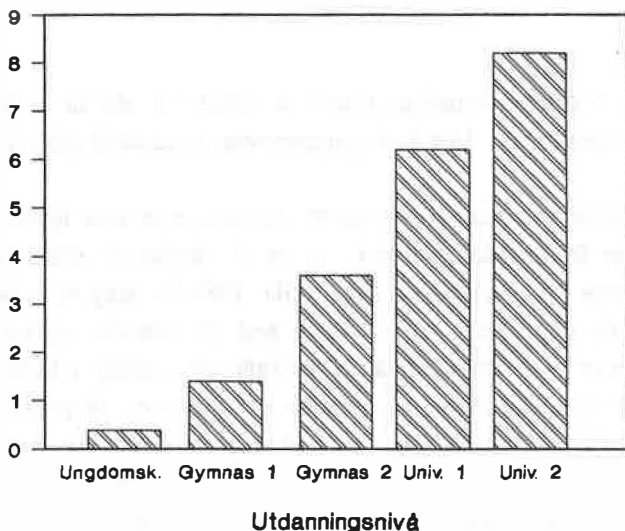
5. *Utdanning gir maskeringsevne*. I den grad man er skeptisk til andre grupper, lærer man iallfall hva man kan tillate seg å si: Fordommene kan skjules bak formuleringene. Denne retningen understreker utdanningens rolle for utvikling av en tankestil og et uttrykkssett som tildekker fordommer gjennom sosialt aksepterte svar (Campell et al., 1960; Jackman 1973). Dette kan også kalles *forblommingshypotesen*.

Nyere studier er imidlertid skeptiske til tesene i punkt 4 og 5, særlig uttrykt i Jackman og Muha's (1984) omfattende empiriske analyse av amerikanske forhold. De hevder at punkt 4 og 5 undervurderer hvordan utdanning utrustrer den enkelte med intellektuelle ressurser til forsvar av

egne interesser i et komplekst og konkurransepreget samfunn (jfr. punkt 1).

Uansett virkningskjede vil vi, i tråd med argumenter og funn i forskningen, vente å finne systematisk samvariasjon mellom utdanningsnivå og holdninger til etniske minoriteter og andre folkeslag også i vårt land (se f.eks. SOU 1984, 55:108-109; Hernes og Knudsen, 1989). En hypotese om en lineær eller i alle fall monoton sammenheng virker rimelig: Jo høyere utdanning, desto mer positive holdninger til innvandrere. I figur 5.1 er samvariasjonen mellom utdanning og gjennomsnittlig skåre på holdningsindeksen gjengitt.

Figur 5.1 Utdanning og holdninger til innvandrere (høy verdi = positiv)

I figuren er gjennomsnittsverdien på holdningsindeksen målt langs den vertikale aksene. Indeksen er skalert slik at høy verdi uttrykker en positiv holdning, mens lav verdi avspeiler en negativ. Variasjonsområdet for

indeksen ligger stort sett mellom 0 og 8, men verdiene kan også komme over og under dette området².

Figuren tegner et klart bilde. De som har utdanning på høyeste universitets- eller høyskolenivå (Univ. 2), er klart mest positive til innvandrere og asylsøkere, mens gruppen med bare folkeskole eller grunnskole (Ungd.sk.), er mest negative. Og tendensen er systematisk og monoton: For hvert ekstra trinn utdanning, blir innstillingen mer positiv. Konklusjonen klar: Jo mer utdanning, desto mer toleranse.

Holdningsmønsteret er altså i samsvar med det vi venter teoretisk, uten at vi så langt kan si *hvilken* av de fem mekanismene som ble listet opp ovenfor er den viktigste eller slår sterkest ut. Dette kommer vi imidlertid tilbake til.

Alder

Folks plassering i alderspyramiden venter vi også vil slå ut i deres holdninger til innvandrere. Her kan argumentene imidlertid gå i flere retninger.

I utgangspunktet kan man tro at yngre mennesker er mer åpne enn andre for nye og fremmede impulser, og at de derfor er romsligere overfor innvandrere og asylsøkere (jfr. SOU 1984:55 Kap.4). Men samtidig er det de unge som skal etablere seg på arbeids- og boligmarkedet, og som er mest utsatt for å bli forbigått eller trengt i jobb- og boligkøen. I så fall skulle unge mennesker være mer skeptiske til innvandrerne og til en politikk som oppfattes å gi dem selv hardere konkurranse.

For eldre kan argumentene også gå flere veier. Mange som i dag nærmer seg eller er kommet i pensjonsalderen, har selv mer direkte erfaringer fra nød og kamp, f.eks. knyttet til krigen og tredveårene. Dette skulle gi grunnlag for innlevelse og solidaritet, og dermed en medfølelse med asylsøkere og innvandrere. På den annen side opplever

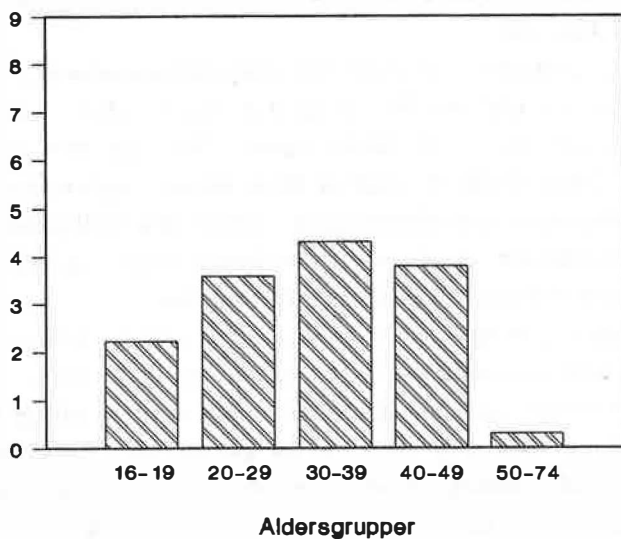
---

² Det finnes ingen standardregler for hva som er en "naturlig" skala for en slik sammensatt indeks basert på en faktorløsning. Slik indeksen her er skalert har den et gjennomsnitt på omkring 2.7 og et standardavvik på omkring 6.7.

eldre at offentlige uttellinginger til velferdsgoder de mener å ha rimelig rett på (pensjoner, aldershjem, helsetjenester, hjemmehjelp, etc.), synes å konkurrere i budsjettene med myndighetenes innsats for å hjelpe asylsøkere og flyktninger.

Hvis deprivasjonstesen holder, skulle både unge og eldre uttrykke mer negative holdninger, og de skulle være sterke nok til å overskygge virkningene av ungdommens åpenhet eller de eldres medlidenhet. Da skulle man vente en *kurvelineær* sammenheng mellom alder og innstilling. Det er de unge (konkurransen om arbeidsplasser og boliger) og de eldre (konkurransen om offentlige midler til eldreomsorg) som skulle være mest utsatt, oppleve sin stilling mest truet og derfor være mest negative til innvandrere. I figur 5.2 er sammenhengen grafisk framstilt.

Figur 5.2 Alder og holdninger til innvandrere (høy verdi = positiv)

Sammenhengen er ikke like markert som mellom utdanning og holdninger. Mens avstanden mellom de mest positive og mest negative da utgjorde omtrent åtte verdienheter på holdningsindeksen (jfr. figur 5.1), er den tilsvarende avstanden her vel fire enheter. Likevel framkommer en temmelig systematisk tendens til kurvelinearitet. De yngste (16-19 år)

og de eldste (50-74 år) er mest negative, mens de midlere aldersgrupper - særlig de mellom 30 og 40 år - er positive. Toleransen synes å øke med stigende alder omtrent fram til 40-årene, for deretter å avta. Imidlertid er mønsteret ikke helt symmetrisk: *De eldste (50-74 år) er markert mer negative enn noen annen aldersgruppe, også sammenliknet med de aller yngste.* Dette kan tyde på at det er de eldste som sterkest opplever innvandringen som en trussel, enten det nå gjelder forventete uttellingene i offentlige budsjetter, eller en antatt trussel mot norske tradisjoner, trosformer og væremåter. Resultatene i dette materialet stemmer ellers med tidligere funn fra Bergensområdet (Hernes og Knudsen, 1989).

Kjønn

Innvandring kan slå ulikt ut for kvinner og menn, men kan også påvirke forholdet *mellom* kjønne.

På arbeidsmarkedet kan kvinner bli mer utsatt for konkurranse, siden kvinner jevnt over er i dårligere betalte og mer utsatte yrker - f.eks. i rengjøringsarbeid, der det er få norske menn. Ved det forholdstap kvinnene dermed lider, skulle vi vente at de er mindre positivt innstilt enn menn. På den annen side kjennetegnes kvinnerollen tradisjonelt av større omsorgsforpliktelser og ansvar for hjelpetrengende, og kanskje derfor større innlevelsessevne i vanskeligstiltes situasjon.

Men innvandring kan også tenkes å slå forskjellig ut for kvinner og menn - og på en måte som også kan tolkes som relativ deprivasjon. Det som kjennetegner de nye innvandrergруппene er dels at de er stikker seg ut på grunn av farge, dels at de normene for kvinner og menns atferd i de mest synbare innvandrergруппene er mindre preget av likestilling enn i Norge. Kvinner fra den tredje verden styres i sin private livsførsel ofte etter andre normer enn norske kvinner, mens mennene kan opptre friere og mer som nordmenn. Men da kan endel norske menn se på innvandring omtrent som et permanent flåtebesøk: Det kommer en mengde lett synlige menn som øker konkurransen om jentene. Og da kommer disse norske menn i egen oppfatning i en mer ugunstig stilling

på kjønnsmarkedet - altså lider de et forholdstap³. Her, som på mange andre områder gjelder Thomas-teoremet: "Hvis folk definerer en situasjon som virkelig, har den virkelige konsekvenser."

Hvis dette holder, må vi vente at menn på grunn av denne kjønnsutgaven av relativ deprivasjon vil være mer fordomsfulle enn kvinner. Den klassiske formulering av dette standpunktet i amerikansk rasedebatt er det retoriske spørsmål: "Would you like your sister to marry one?" Særlig skulle vi vente at de som fra før har dårlig selvbilde eller mestring som skjørtejegere - fra de kortvokste og bleke til de klossete og pauvre - vil reagere mer iltert dersom de i fantasien eller i virkeligheten ser at fremmedkarer kommer og kaprer jentene. De skulle bli frustrerte som ikke mestrer danserytmene, men blir stående alene ved veggen mens mørke løver slår til og blir discovinnere. (Da var det kanskje enklere før, da man kunne dra til sjøs og møte Flickan i Havanna uten å risikere å få Kvinnefronten på nakken). Kort sagt, de menn som fornemmer at utsiktene til å bli forsmådd øker ved innvandring, vil lide forholdstap.

Vi venter videre at menn skulle være relativt mer negative enn kvinner i yngre år, mens konkurransen på kjønnsmarkedet er mest intens. Analyser av sammenhengen mellom kjønn og holdninger for alle *under ett* viser bare helt ubetydelige forskjeller mellom kvinner og menn. Holdninger etter kjønn over *ulike alderstrinn* gir imidlertid et bilde som er interessant i forhold til forholdstapstesen (figur 5.3).

Når en tar hensyn til alder framkommer det ulikheter mellom kvinner og menn: *Menn er forholdvis mindre tolerante i yngre år*. Mønsteret for yngre år er i alle fall konsistent med hypotesen knyttet til konkurransen på kjønnsmarkedet. Ved enkelte sammenstøt mellom nordmenn og innvandrere, f.eks. i Arendal, er dette også kommet direkte til uttrykk.

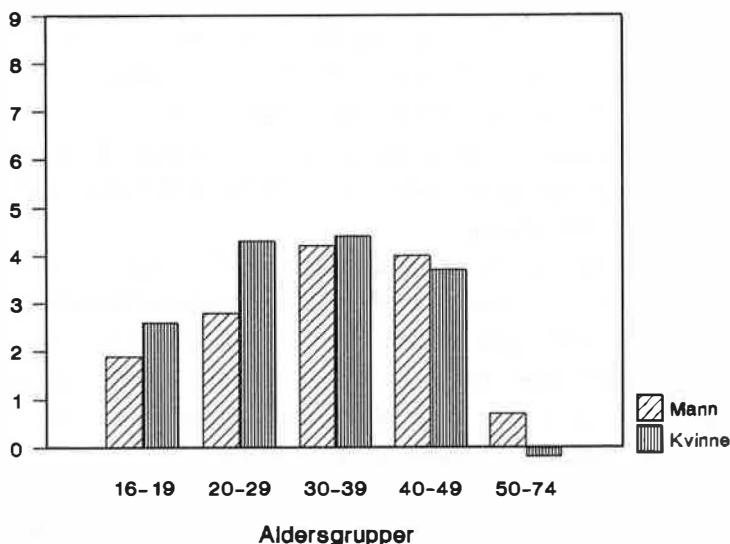
Kjønnsforskjellene på ulike alderstrinn kan også uttrykke en annen form for relativ deprivasjon. Tradisjonelt er menn forventet å gjøre

---

³ I motsetning til det mange tror, er kjønnsbalansen i innvandringen fra den tredje verden ikke særlig skjev, slik det vil framgå av SSBs statistikk over migrasjon.

karriere og vinne status i yrkeslivet. Når det blir flere om beinet - eller hvis fremmede rykker forbi dem - kan de oftere føle seg truet av nye grupper i konkurransen på arbeidsmarkedet. På den annen side: Når kvinner er relativt mer negative i eldre år (se figuren), kan det skyldes at de ofte har dårligere pensjonsordning enn menn og gjennomgående lever lenger som enker og enslige. I kampen om knappe offentlige midler, kan de merke konkurransen både sterkere og lenger. Frykt for kriminalitet og veskenappere kan også slå ut.

Figur 5.3 *Kjønn og holdninger til innvandrere (høy verdi = positiv)*

Slike fortolkninger må imidlertid ikke trekkes for langt. Andre forklaringer som gir ulikt kjønnsmonster på forskjellige alderstrinn kan også tenkes.

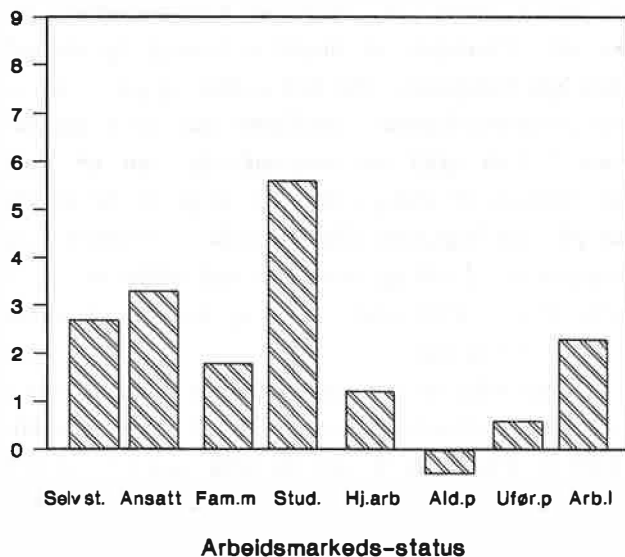
Arbeid, inntekt og yrkesstatus

Andre halvdel av 80-årene har vært preget av økende arbeidsledighet og sterkere konkurranse om ledige jobber. Mange er blitt tapere i konkurransen, har mistet jobben eller har måttet gå rett fra skole til ledighet.

Etter tesen om relativ deprivasjon, skulle man vente å finne flest skeptiske blant de mest utsatte på arbeidsmarkedet og blant dem som blir stående utenfor skoleporten. Figur 5.4 viser holdningene etter stilling på arbeidsmarkedet for i alt åtte ulike grupper:

- Selvstendige (Selvst)
- Ansatte arbeidstakere (Ansatt)
- Ansatte familiemedlemmer, uten avtalt lønn (Fam.m.)
- Studenter, elever (Stud)
- Hjemmearbeidende (Hj.arb.)
- Alderspensjonister (Ald.p.)
- Uføre/etterlattepensjonister (Ufør.p.)
- Arbeidsledige (arb.l.)

Figur 5.4 Arbeidsmarkedsstatus og holdninger til innvandrere (høy verdi = positiv)

Det framkommer flere slående trekk. For det første er de *arbeidsledige ikke er spesielt negative*. De skårer omtrent som gjennomsnittet på

holdningsindeksen. Dette kan virke overraskende, og ved første blick ikke i tråd med tesen om forholdstap.

En forklaring kan være at det blant de unge ledige på intervju-tidspunktet (høsten 1988) var en god del som nok gjorde regning med å få arbeid eller fortsatt utdanning. En annen forklaring kan ligge i endringer i rekruttering til ledighet de senere år: Det er ikke lenger bare utdanningsssvake med liten erfaring som blir gående ledige, også ressurssterke (men mer tolerante) risikerer å miste jobben på tradisjonelt sikre arbeidsplasser⁴. Dette tilsier at man skal være noe forsiktig med å akseptere gjengse oppfatninger om hvem de arbeidsledige faktisk er og hvilke meninger har. Og det viser at det kan gi feilslutninger bare å se på en variabel ad gangen: ledighet og utdanning bør vurderes samtidig skal man finne ut hvordan de spiller sammen (jfr. nedenfor).

Av figur 5.4 framgår det også at *studenter er mest positive* til innvandrere og asylsøkere, mens *pensjonister er mest negative*. Dette forteller trolig noe om virkningen av unges utdanning og de eldres avhengighet av offentlige budsjetter. Det høy utdanning gir - enten det er kompetanse eller verdensanskuelse - medfører etter alt å dømme at denne gruppen bare i liten grad ser innvanderne som en trussel. Alderspensionistene derimot, er trolig redde for at goder de er stilt i utsikt og har ventet på, skal begrenses eller bortfalle til fordel for andre grupper, som innvanderne. I tillegg forsterkes nok bildet av at eldre mer enn yngre opplever nye væremåter, språk og tro som en sterkere trussel mot kjente og kjære former.

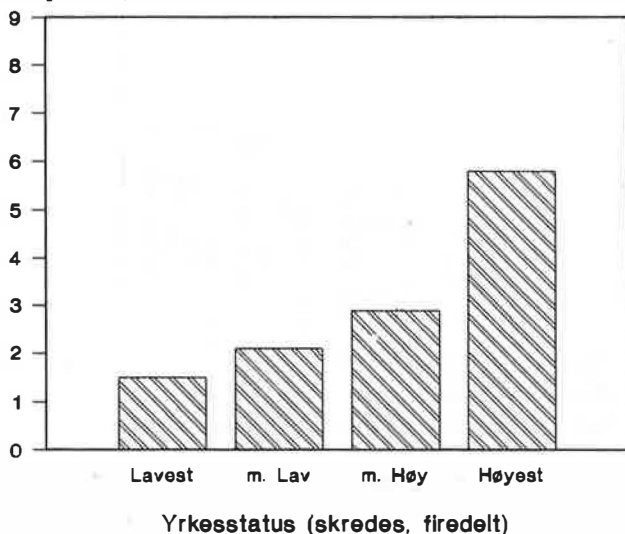
Figur 5.4 gir et godt bilde av forskjeller mellom grupper som har ulike posisjoner i og utenfor arbeidsmarkedet. I figuren er imidlertid de mange svært forskjellige kategorier av ansatte slått sammen til et par grupper. Variasjonen i holdninger blant de *yrkesaktive* framkommer derfor ikke.

---

⁴ Om en sammenlikner gruppen av arbeidsledige i vårt materiale, vil en finne at de ikke skiller seg så sterkt fra gruppen av yrkesaktive som en kanskje ville vente. De arbeidsledige er yngre og har noe lavere utdanningsnivå enn de yrkesaktive. Det er likevel slående at utdanningsnivået deres er minst like høyt som f.eks. gruppen av hjemmевærende.

Ser man samfunnet som lagdelt, knyttes stilling i lagdelingshierarkiet vanligvis til yrkesposisjon (jfr. f.eks. Martinussen, 1984; Ramsøy, 1977), som typisk bestemmes av yrkets anseelse eller de sosioøkonomiske ressurser som knytter seg til det. Posisjonene høyere opp i hierarkiet kjennetegnes gjerne ved større trygghet, frihet og avlønning. Ifølge tesen om forholdstap, må vi vente at de med høy plass i lagdelingen i mindre grad ser innvandrere og asylsøkere som en trussel mot egen stilling og status, siden de typisk må "begynne på bunnen" i et nytt land. Høy yrkesstatus skulle derfor gi tolerante holdninger. I figur 5.5 er sammenhengen mellom yrkesstatus og holdninger vist. Yrkesstatus er nå målt ved Skredes skala (1971)⁵, og yrkesbefolkningen er her inndelt i fire omtrent like store grupper.

Figur 5.5 Sosioøkonomisk yrkesstatus og holdninger til innvandrere (høy verdi = positiv)

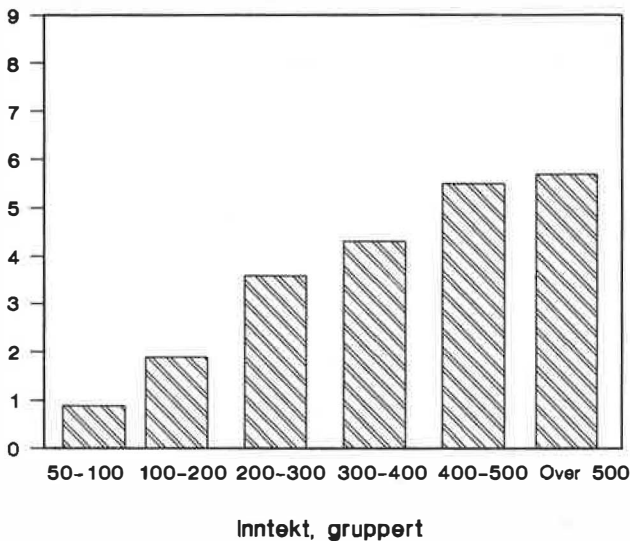
Mønsteret i figuren er systematisk, selv om forskjellene ikke er dramatiske: Jo høyere yrkesstatus, jo mer positive holdninger.

⁵ Vi har her gjort bruk av variant II av Skredes indeks, med nødvendige tilpasninger av yrker med få innehavere.

Fordelingen er i samsvar med deprivasjonshypotesen. Likevel kan nok mønsteret også forklares av andre forhold (f.eks. utdanning og inntekt) som samvarierer med yrkesstatus. Dette viser igjen problemet med å vurdere virkningen av variable enkeltvis, og vi kommer derfor tilbake med en samlet vurdering.

Usikkerhet og opplevd trussel ved forandringer i det etablerte samfunnsmønster vil også avhenge av økonomiske ressurser. God personlig økonomi skulle gi romslighet og giverglede når andre trenger hjelp. Sterke økonomiske ressurser gir derfor mindre forholdstap, og skulle slå ut i større toleranse, trygghet og åpenhet. Innvandrerne truer ikke den velstående.

Figur 5.6 *Inntekt og holdninger til innvandrere (høy verdi = positiv)*

Det er ikke gitt at dette argumentet holder. Mange har nådd opp og fram nettopp gjennom hardt arbeid, økonomisk nøysomhet og kanskje til og med gjerrighet, og ved å holde på og hegne om det man har. Også rike kan derfor se på offentlig innsats som "ikke står i forhold til innsatsen" som urettferdig og dermed et forholdstap. Generøsiteten trenger ikke være mindre blant dem som har svakere økonomi. I figur

5.6 er samvariasjonen mellom husholdsinntekt (Sp. 42, Appendiks 1) og holdninger vist, for dem som rapporterer en årsinntekt på femti tusen kroner eller mer.

Figuren viser en systematisk tendens: De med høy inntekt er mer positive til innvandrere og asylsøkere enn andre. Konklusjonen så langt synes klar: Det er de velstående som er mest tolerante. Figuren kan likevel ikke uten videre tas til inntekt for hypotesen om at god økonomi gir større generøsitet. I hvilken grad dette faktisk skyldes økonomiske ressurser i seg selv, eller bare avspeiler samvariasjon med andre faktorer (f.eks. utdanning), vil en først kunne avgjøre i multivariate analyser siden.

Religiøsitet

I kapitlets innledning betonte vi at reaksjonene på forholdstap kan modifiseres av grunnleggende religiøse og politiske verdier den enkelte er innforlivet med. I norsk sammenheng står da tilknytningen til kristendommen sentralt. For i debatten omkring flyktninger, asylsøkere og innvandrere har Kirken betont kristenplikten, medmenneskelighet og omsorg, og båret fram en åpen og støttende innstilling⁶. Under ellers like vilkår skulle en derfor vente at aktive kristne var mer positive til innvandrerne, selv om denne linjen ikke er uten konflikter: Innvandrerne har jo sine særegne trosformer og religiøse forankring, som står i motsetning til tradisjonelle kristne norske miljøer⁷. For deler av dem kan mennesker med en annen Gud og med andre ritualer bli en vel skremmende utfordring til tradisjonelle kristne miljøer. Så forankring i kristen tro kan slå i begge retninger.

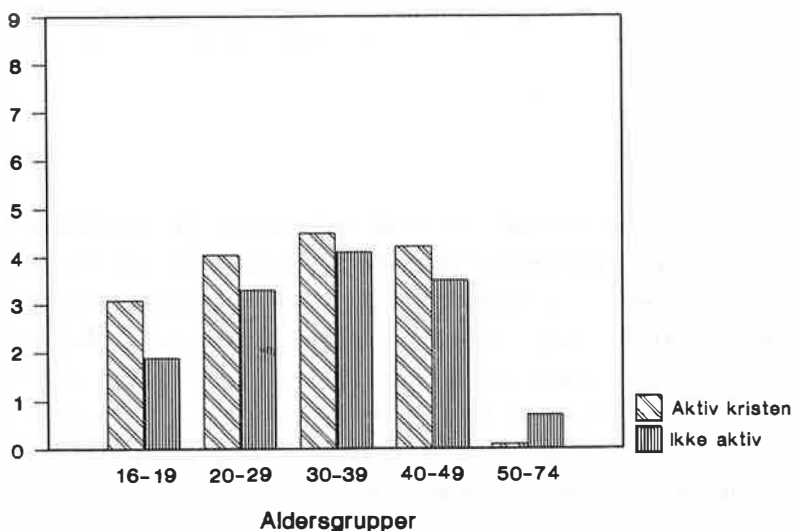
---

⁶ En typisk representant i så måte er biskop Bjørn Bue i Stavanger. Hans aktive støtte til asylsøkergrupper førte bl.a. til anklager om at han hadde oppfordret til lovbrudd.

⁷ Et godt eksempel på slike motsetninger har en f.eks. sett tilløp til i Stavanger, da muslimske grupper i byen framla planer om egen moské. Det er også interessant å observere at de kristne grupperinger som forsvarer muslimenes rett til eget gudshus, i tillegg til argumenter om nestekjærlighet og omsorg, også peker på at det er i den norske kirkes egeninteresse å hevde retten til fri religionsutøvelse. At et slikt prinsipp gjøres gjeldende allment, er nemlig helt avgjørende for at norsk misjon skal kunne arbeide uhindret i andre land.

Figur 5.7 viser sammenhengen mellom holdninger til innvandrere og en variabel som uttrykker grad av (kristen) religiøs aktivitet, for forskjellige aldersgrupper⁸. Det må her understrekes at indikatoren for kristenaktivitet er svært grov: Til aktive kristne regnes de som svarer at de siste måneden har deltatt i gudstjenester eller andre religiøse møter (minst én gang), eller hørt andakter og gudstjenester i radio og fjernsyn.

Figur 5.7 Alder, religiøsitet og holdninger til innvandrere (høy verdi = positiv)

Mønsteret er temmelig systematisk: På nesten alle alderstrinn er aktive *kristne mer positivt innstilt* enn andre, selv om det ikke er store forskjeller. Så det kristne budskap om nestekjærlighet og omsorg for fremmede og vanskeligstilte gir etter alt å dømme utslag i større toleranse. I denne forstand kan fremmedfrykten modifieres av verdimelessig forankring. Vi ser også av figuren at mønsteret vendes på ett trinn: for de eldste aldersgrupper. Her synes kristne å være enda mer negative enn andre på samme alderstrinn. Mønsteret kan tyde på at

⁸ Siden all tidligere erfaring forteller at religiøsitet gjerne er et alderspåvirket fenomen, er det rimelig her å kontrollere for alder.

eldre kristne mer enn andre ser innvandrerne og deres trosformer som en trussel mot det tradisjonelle kristenliv i Norge.

Politisk orientering

Diskusjonen om nordmenns forhold til asylsøkere og innvandrere var meget intens under og etter kommunevalget i 1987. Siden har debatten hatt varierende styrke og den har blusset opp med jevne mellomrom, slik det ble illustrert ved utdrag av avisoppslag i Kapittel 1. Innvandrerspørsmål er blitt et viktig politisk tema.

Partipolitisk sympati og holdninger til innvandrere vil nok til en viss grad avspeile den *samme* grunnholdning. Dels *velger* folk parti etter deres standpunkter, også i innvandrersaker, dels *påvirker* partiene sine velgeres og sympatisørers meninger. Som tidligere nevnt, kan holdninger til innvandrere modifiseres av mer overgripende politiske syn, f.eks. på Norges ansvar i verdenssamfunnet. Årsaksretningene går altså begge veier.

Vi skal nå mer systematisk analysere sammenhengen mellom politisk orientering og innstilling til innvandrere. Poenget er å klarlegge hvor tett partipolitisk orientering og holdninger til innvandrere er knyttet sammen, og på hvilken måte disse koplingene gjør partiflokkene ulike. Oppgaven er å fastslå hvor sterkt og på hvilken måte de politiske grupperingene atskiller seg fra hverandre, når det gjelder holdninger til innvandrere og asylsøkere.

En teknikk som setter en i stand til å gjøre dette, kalles *diskriminantanalyse* (Colbjørnsen, Hernes og Knudsen, 1982; Cooley og Lohnes, 1972; Klecka, 1980; Kluegel og Smith, 1982; Knudsen, 1987; Hernes og Knudsen, 1989)⁹. Teknikken finner fram til den kombinasjon

---

⁹ Enkelt sagt er teknikken som følger:

1. Inndel utvalget i de undergrupper som skal beskrives. I vårt tilfelle gjelder partigrupperinger - altså de partier folk vil stemme med.
2. Velg ut et sett variable som en antar undergruppene skårer forskjellig på, altså her variable som uttrykker holdninger til asylsøkere og innvandrere.

(fortsettes...)

av holdningsuttrykk som klart skiller mellom partiflokkene. I tillegg til analysen av partigruppenes syn, får man derved også anledning til å sjekke brukbarheten av faktoranalysen i forrige kapittel som redskap til å plassere befolkningen langs en akse for grunninnstilling som ligger under de forskjellige holdningsuttrykkene. Dersom faktormønsteret virkelig fanger flere betydningsfulle dimensjoner, ville en også vente å finne disse igjen når forskjeller mellom partiflokkene skal analyseres¹⁰. Detaljer fra diskriminantanalysen er gitt i Appendiks 3.

Gjennomsnittsverdien på skårene for de forskjellige grupper av partisympatisører (teknisk kalles de sentroide-verdiene) forteller hvordan de forskjellige gruppene er plassert i forhold til hverandre langs funksjonen. Partienes relative plassering er illustrert i figur 5.8.

De mest positive finner en blant dem som sympatiserer med Sosialistisk Venstreparti, Venstre eller Kristelig Folkeparti, mens de klart minst positive finnes blant tilhenger av Fremskrittspatiet¹¹. Tilhengerne av de to største partiene, DNA og Høyre, plasserer seg i denne

---

⁹(...fortsatt)

3. Lag en indeks som adderer hver persons skåre på alle variable, men vekt variablene slik at forskjellen mellom undergruppene blir så stor som mulig. Vi vil altså finne vekter som gjør partiflokkene så forskjellige som mulig når det gjelder holdninger til asylsøkere og innvandrere.

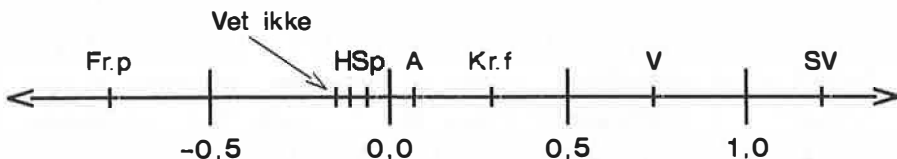
Ideelt sett skulle indekset verdien som hvert individ *innen* undergruppene (partigrupperingene) får være omtrent lik, samtidig som det er klare forskjeller *mellom* gruppene. Gruppeinndelingen skulle dermed fange opp forskjellene i materialet. Når undergruppene så er plassert på én indeks (diskriminantfunksjon), kan man kombinere variablene på nytt ved å vekte dem på en annen måte, helt uavhengig av den første. Og slik kan en fortsette til det ikke er flere signifikante dimensjoner å hente i materialet. De ulike dimensjonenes evne til å fange opp forskjeller mellom gruppene uttrykkes ved en såkalt "kanonisk korrelasjon".

¹⁰ Diskriminantanalysen gir oss derfor også en god test på gyldigheten til den holdningsindeks som er valgt som den sentrale avhengige variabel ellers i kapitlet. Det er i tillegg nok en grunn for å gjennomføre en diskriminantanalyse: Vi er interessert i å jevnføre resultater fra vår nasjonale utvalgsundersøkelse med tidligere analyser på et materiale fra Bergens-området (Se Hernes og Knudsen, 1989). En sammenlikning av resultatene gir en god sjekk på gyldigheten av konklusjonene som den gang ble trukket.

¹¹ Dette mønsteret er også interessant i sammenheng med de vurderinger av viktige valgkampaker foran stortingsvalget 1989, i en undersøkelse gjennomført av Norsk Gallup gjengitt i radioen 4. september. Innvandrerspørsmål ble framhevet som særlig viktige for partivalget av dem som hadde tenkt å stemme enten SV eller Fr.p.

sammenheng i midten, sammen med Senterpartiets tilhengere. Sammenliknet med de mindre partiene, er tilhengerne til de to største verken særlig positive eller negative.

Figur 5.8 Plassering av de ulike politiske partiers tilhengere langs første diskriminantfunksjon

Dette stemmer i hovedsak med bildet fra den offentlige debatt, og med de vurderinger partiene har gitt uttrykk for bl.a. i nasjonalforsamlingen om innvandrerspørsmål. "Nærhet til den tredje verden" kan være en rimelig dekkende betegnelse for denne dimensjonen, bl.a. fordi rangeringen her i hovedsak er den samme som avdekkes om man studerer partienes forslag om størrelsen på Norges hjelp til utviklingslandene¹². En slik tolkning stemmer også med inntrykket av at debatten om innvandrere og asylsøkere implisitt har dreid seg om etniske grupper som gjerne kommer fra land utenfor Vest-Europa eller USA.

Hovedinntrykket av partienes standpunkter i innvandrerspørsmål i den offentlige debatt ser med andre ord ut til å stemme godt med mønsteret for partitilhengers oppfatninger. Mønsteret i partiflokkenes grunnholdninger stemmer også forbausende godt med tidligere funn fra Bergens-regionen¹³. Utover å gi et kompakt bilde av partiflokkenes plassering i holdningsbildet, gir diskriminantanalysen også en god sjekk på at samleindeksen - som utgjør den sentrale avhengige variabel - er

¹² Jfr. vurderingen i tilknytning til Parti-variabelen i neste avsnitt.

¹³ Det relative mønsteret for de tre første diskriminantfunksjonene, slik disse uttrykkes gjennom verdien på den kanoniske korrelasjon, er nesten identisk i de to analysene (se Hernes & Knudsen, 1989). Flere og mer detaljerte holdningsuttrykk i den nasjonale survey gir imidlertid gjennomgående litt høyere verdier i disse analysene enn hva som ble funnet i Bergens-materialet. Men forskjellene er som sagt minimale.

et dekkende og gyldig uttrykk for en grunnleggende holdningsdimensjon i befolkningen (Jfr. Appendix 3).

Kilder til holdningsforskjeller

Foran fant vi tydelig samvariasjon mellom utdanning, alder, stilling i forhold til arbeidsmarkedet, inntekt og kjønn med holdninger til innvandrere. I diskriminantanalysen ble det også vist systematiske forskjeller mellom partigrupperingene. Mønsteret er så langt konsistent med hypotesen om relativ deprivasjon, og om hvordan fordommer modifiseres av religiøst og politisk grunnsyn.

Men vel så viktig som å påpeke betydningen av slike forhold hver for seg, er det å etterspore deres samlede virkning og deres relative betydning. For det kan jo godt tenkes at disse variablene til dels måler de samme underliggende forhold på litt ulike måter. For eksempel har yngre årskull gjennomgående flere års utdanning enn eldre, slik at når man ser på utdanning alene, blandes alder indirekte inn, og omvendt. Vi vet også at utdanning påvirker inntekt, og at kvinner i den voksne befolkning gjennomgående har noe lavere utdanning enn menn. Fordi variablene på denne måten i det levende liv er blandet sammen når de vurderes en for en, må man ta i bruk analysemetoder som *både* ser på dem *under ett* - og som *sorterer virkningene av dem fra hverandre*. Formålet med såkalt *multivariat* analyse er nettopp å gjøre dette.

Multivariat analyse gir anledning til samtidig å studere virkningen av:

- * plassering i sosial struktur (altså posisjonsvariable som utdanning, inntekt, alder, kjønn, etc.) og subjektive faktorer som
- * økonomisk forholdstap,
- * selvbilde og
- * styring med eget liv.

Den multivariate analysen vi skal bruke gir anledning både til å vurdere direkte virkninger av disse variabelsettene, men også indirekte virkninger,

som når utdanning påvirker selvbilde og derigjennom holdninger til innvandrere og asylsøkere. Dermed får man med både hvordan plassering i samfunnsstrukturen virker og hvordan den virker gjennom personlighetstrekk på standpunkter i innvandrerspørsmål.

For å sortere ut både de separate og de samlede virkningene av disse forholdene, vil vi i hovedsak benytte såkalt multippel regresjonsanalyse, selv om det i tillegg er gjort ulike supplerende analyser. En av disse, som er gjennomført ved den såkalte LISREL-teknikken, er vist i kompakt form i Appendix 2 (A2.1)¹⁴. Regresjonanalysen gjennomføres i to trinn: Først ser vi på virkningene av posisjonsvariablene alene, deretter vil disse bli analysert *sammen med* de subjektive variablene under ett. Ved å sammenlikne effektmønsteret for de to analysestrinn, vil vi kunne danne et bilde av såvel direkte som indirekte utslag av variabelgruppene.

Den *avhengige* variabel er samlemålet på fordomsfullhet, som er bygget sammen av de sytten holdningsindikatorerne og første faktor i den tidligere faktoranalyse (Jfr. Kapittel 3 og samvariasjonsanalysene tidligere i dette kapitlet). Vi forutsetter med andre ord at de *til sammen* gir et bedre uttrykk for graden av åpenhet/fordomsfullhet enn de gjør hver for seg. Svaret på hvert spørsmål gir da en skåre på en samleindeks for fordomsfullhet. For eksempel, hvis man svarer

- * at man er uenig i at det følger mer kriminalitet og vold med innvandrere,
- * at man er enig i å øke den økonomiske støtten til innvandrene, slik at de kan bevare sin egen kultur,

---

¹⁴ De som er kjent med LISREL-teknikken (Se f.eks. Colbjørnsen, Hernes og Knudsen 1984, for innføring på norsk) vil se at denne analyseformens logiske struktur skulle egne seg vel i vårt tilfelle, med et sett uavhengige og en avhengig "uobservert" variabel. Vi har også gjennomført LISREL-analyse på dette datasettet. De kvalitative konklusjoner en kan trekke når det gjelder relative effekter av de uavhengige variable, faktorladninger og forklart varians, er imidlertid de samme som for de rapporterte faktor- og regresjonsanalyser. For å få modellen til å "sitte" må det riktignok forutsettes korrelasjon mellom feiltermene til enkelte par av holdningsvariablene, samtidig som anslagene på forklart varians ikke uventet er noe høyere. Utover dette synes resultatene svært likt i de to tilfeller. Da vanlig regresjonsanalyse fremdeles er bedre kjent i norsk sammenheng, har vi i første rekke valgt å gjengi resultatene fra disse analysene her.

* at man er enig i at det er en nasjonal oppgave å motta flyktninger og asylsøkere som før,

* at man mener innvanderne bør få stemmerett etter tre år eller tidligere,

så vil man skåre høyt på samleindeksen som uttrykker befolkningens grunnholdning.

De *uavhengige* variable er:

Alder. I tråd med argumentene og analysen foran i kapitlet er aldersvariabelen konstruert slik at den kan fange en kurvelineær sammenheng, der den midterste aldersgruppe har høy verdi, mens gamle og unge har lav¹⁵.

Kjønn. Rimeligvis er dette en todelt variabel, der Mann har verdien 1 og Kvinne verdien 2.

Stilling. Denne variabelen som registrerer personens stilling i forhold til arbeidsmarkedet (jfr. figur 5.4), er i utgangspunktet en såkalt nominalvariabel uten noen bestemt retning på skalaen. I tråd med forholdstaps-hypotesens argumenter om konkurranse på offentlige budsjetter samt fordelingsmønsteret i figur 5.6 er variabelen omgjort

---

¹⁵ I utgangspunktet er aldersgruppe-variabelen skalert fra 1 (16-19 år) til 5 (50-74 år), mens midtkategorien (30-39 år) har verdien 3. Variabelen som er anvendt i regresjonsanalysen er konstruert slik:

$$\text{Ny aldersvariabel} = -1x (\text{Gammel aldersvariabel} - 3)^2 + 5$$

I helt fullstendige og detaljerte regresjonsanalyser ville man ideelt dele opp variabelen i et sett såkalte dummy-variable. Dette ble også gjort i de innledende analyser. Det går an å vise at analyser med alder uttrykt ved den angitte formel (eller andre mål som fanger kurvelineæritet) i all vesentlighet gir de samme konklusjoner som ved dummy-variable. For å behold en rimelig oversiktlig analyse og få et enkelt uttrykk for betydningen av alder, har vi derfor valgt å bruke dette kompakte målet for alder.

til en grov skala med tre verdier: 0 (Alderspensjonister og Uføretrygdete), 2 (Selvstendige, ansatte og andre), 3 (Studenter)¹⁶.

Utdanning. Utdanning er en ordinalvariabel som uttrykker utdanningsnivået, og går fra Ungdomsskolenivå (1) til høyeste Universitets- og høyskolenivå (5).

Inntekt. Variabelen er et enkelt uttrykk for familieinntekten i 1987, det vil si summen både av egen inntekt og den til eventuell ektefelle/samboer.

Religiøs aktivitet. Variabelen er et grovt uttrykk for aktivitetsnivået i kristne sammenhenger. Den har verdien 1 dersom den spurte siste måned har vært til stede ved gudstjenester eller andre religiøse møter, eller lyttet på slike i radio og fjernsyn, ellers er verdien 0.

Selvbylde. Er en indeks basert på første faktor i en analyse av fire spørsmål om den spurte føler seg verdifull, føler at hun/han får ting til, og makter å gjennomføre planlagte oppgaver. Dette er altså en variabel som i første rekke er ment å måle innadrettete og individuelle personlighetstrekk¹⁷.

Syring med eget liv. Variabelen baserer seg på første faktor i en analyse av i alt tre spørsmål om vurderinger av personens mulige innvirkning på politikken, og betydningen av innsats i sammen-

---

¹⁶ Også her ville en ideelt foretrekke en analyse med variabelen oppdelt i ett sett dummy-variable. Det kan imidlertid også i dette tilfellet vises at denne enkle rangordningen i all vesentlighet fanger det samme som dummy-variabel-versjonen. Av de samme grunner som for alder, har vi følgelig valgt å anvende denne enkle - men riktignok noe grove - stillingsvariabelen. Men en kan her legge til at resultatene fra de mer detaljerte dummy-variabel analysene vil bli trukket inn i *tolkningen av effektmønstret*. Disse tyder eksempelvis klart på at det i første rekke er det å være *student* i sammenlikning med andre som egentlig ligger bak utslaget av stillingsvariabelen.

¹⁷ Variabelen overlapper etter alt å dømme med det som i litteraturen kalles "Self-Esteem" eller "Personal Self-Esteem" (jfr. f.eks. Hughes og Demo,1989).

likning med hell for å gjøre det bra i livet¹⁸. Variabelen måler nok mest opplevelse av styring i første rekke innen *politikk sfæren*.

Økonomisk forholdstap. Dette er en indeks grunnet på første faktor av i alt fem spørsmål omkring vurderinger av utviklingen i egen økonomisk situasjon¹⁹. Det må understrekes at variabelen bare fanger forholdstap i svært begrenset forstand: Det er i første rekke det *økonomiske aspektet* som måles.

I tabell 5.1 er resultater fra regresjonsanalysene gjengitt. Det må understrekes at tolkningen av resultatene i lys av hypoteser om relativ deprivasjon for en stor del må bli indirekte. Selv om vi har subjektive

---

¹⁸ Den spurte ble bedt om å si seg enig eller uenig (langs en femdelt skala) i følgende påstander:

"Folk som meg kan nok stemme, men noe annet kan vi ikke gjøre for å innvirke på politikken."

"Politikken er ofte så innviklet at alminnelige folk ikke kan sette seg inn i hva det dreier seg om."

"Innsats er viktigere enn hell for å gjøre det bra i livet."

Spørsmålene ble valgt med utgangspunkt i erfaringer fra tidligere undersøkelser (jfr. f.eks. Hernes og Knudsen, 1976; Knudsen, 1981), og funn ellers i litteraturen (se f.eks. Coleman et al., 1966). Etter alt å dømme har variabelen overlapp med det som i litteraturen kalles "Personal Efficacy".

¹⁹ Den spurte skulle si seg enig eller uenig (langs en femdelt skala) på følgende påstander:

"Velstandsutviklingen for folk som meg har vært positiv."

"Mange grupper har fått mer enn de fortjener av velstandsutviklingen."

"Når jeg sammenlikner min økonomi og mine boforhold med det som andre har, er jeg svært misfornøyd."

"Politikerne har ikke sørget for noen velstandsforbedring for folk som meg."

I tillegg ble de spurte bedt om å angi om hun/han og husstanden hadde fått det økonomisk bedre eller dårligere i løpet av det siste året, langs en tre-delt skala (Bedre, Omtrent som før, Dårligere).

variable (Økonomisk forholdstap, Styring med eget liv etc.), som er ment å reflektere sentrale teoretiske begreper, er det klart at disse samtidig bare fanger begrensede aspekter. Ideelt ville en også hatt med direkte mål på verdiorientering, åpenhet til nye idéer o.l., men slike er lite dekket i undersøkelsen. Med andre ord: De variable som skal avspeile subjektive trekk er dels snevert målt, dels savnes de i materialet. Derfor må tolkningen gå utover de faktiske registreringer som dataanalysen er henvist til å bygge på.

Tabell 5.1 Resultater fra regresjonsanalyse der holdninger (indeks basert på 17 spørsmål etter faktoranalyse) betraktes som resultat av posisjonsvariable og subjektive variable.

Kun bakgrunnsfaktorer som uavhengige variable				Både bakgrunnsfaktorer og subjektive forhold		
	Ustand. reg. koeff.	Stand. reg. koeff.	T-verdi	Ustand. reg. koeff.	Stand. reg. koeff.	T-verdi
Alder	.435	.111	4.36	.440	.112	4.59
Kjønn	.371	.028	1.26	.587	.044	2.07
Stilling	1.339	.089	3.85	.760	.049	2.14
Utdanning	1.663	.293	12.43	1.196	.211	9.06
Inntekt	.047	.030	1.21	-.040	-.026	-1.06
Relig.akt.				.051	.006	.30
Selvbilde				.141	.021	.98
Styring				1.545	.234	10.25
Øk. forholdstap				1.308	.196	8.97
Forklart varians			.149			.240

N=1789

Den venstre del av tabellen viser utdrag av analysene der bare de "objektive" posisjons- eller bakgrunnsvariable inngår som uavhengige variable. I den høyre delen er disse sammen med subjektive - "mellomliggende" - forklaringsvariable tatt med.

Analysen av bakgrunnsvariablene viser at alder, stilling og utdanningsnivå har signifikant effekt på holdninger. (Vi tar her effektutslag med en t-verdi på 2.0 eller over som statistisk signifikante). Inntekt synes ikke å ha selvstendig virkning når andre variable kontrolleres. Med andre ord: Den virkning som tidligere kom til uttrykk for inntekt i figur 5.6, skyldes sammenblandingen av bl.a. utdanning i denne variabelen når den bedømmes alene. Den direkte virkning av inntekt på holdninger til innvandrere som framtrådte i figur 5.6, viskes med andre ord ut i multivariat analyse - effekten fanges nå bl.a. opp av utdanning og yrke. Inntektsnivået til den enkelte eller familien har i seg selv ingen innvirkning på reaksjonsmønsteret. Selv om dette kan virke overraskende, stemmer det godt med tidligere funn for norske forhold (Hernes og Knudsen, 1989). Velstand medfører ikke uten videre større generøsitet.

Dette er interessant i sammenheng med drøftingen tidligere. Vi har foran vist at trangere tider og økt tilstrømning synes å gi økt skepsis for befolkningen under ett, særlig i spørsmål som gjelder overføringer for å styrke innvandreneres egenart. En ville kanskje bl.a. på denne bakgrunn vente å finne sammenheng mellom personlig økonomi og holdninger. Antakelsen er at de svake lider størst forholdstap ved slike overføringer, noe som jo også støttes i bivariat analyse. Resultatene i tabell 5.1 forteller likevel at økonomiske ressurser i seg selv ikke er utslagsgivende på individnivå.

Det kan også virke overraskende at kjønn tilsynelatende ikke har noen egenvirkning på holdninger. Imidlertid vil det siden framgå at kjønn faktisk slår ut i multivariat analyse, når det tas hensyn til visse indirekte virkninger.

De såkalte standardiserte regresjonskoeffisientene viser at utdanning klart slår sterkest ut, mens effektene av alder og stilling er mindre. Utdanning øker altså toleransen. Dette funnet støtter så langt hypotesen om relativ deprivasjon: Utdanning gjør den enkelte mer robust mot opplevd trussel fra andre grupper, kanskje spesielt innvandrere som i liten grad antas å kunne konkurrere på eget arbeidsmarked. Virkningen av alder, som også er statistisk signifikant, tyder på en kurvelineær

sammenheng med fordommer: å være ung *eller* gammel gir mindre toleranse. Dette er også i tråd med deprivasjonstesens slik den er tolket foran.

Virkingen av stilling med et såpass grovkalibret mål som ble forklart ovenfor, er kanskje ikke like innlysende. Supplerende analyser vi har foretatt, med stillingsvariabelen oppdelt i et sett dummyvariable, viser at det i første rekke er *studentgruppens* høye toleranse som ligger bak utslaget. Dette funnet er dermed i tråd med forholdstapshypotesen slik den er formulert foran: Adgang til høyere læreanstalter gir styrke i konkurransen på jobbmarkedet og samfunnslivet ellers. Men funnet kan også tyde på at når elever og studenter øves i kritisk tenkning og refleksjon over egen situasjon og sammenheng, gir det større trygghet på eget ståsted, og en åpnere holdning til verden utenfor. De som i dag er studenter, er også den gruppe som har hatt nærmest personlig omgang med innvandrere gjennom års erfaring fra klasserommet.

Samlet forklarer de uavhengige variablene i venstre del av tabell 5.1 omkring 15 prosent av forskjellene (variansen) i holdninger. Sammenliknet med det som er vanlig i slike analyser, tyder dette på temmelig sterke sammenhenger. Resultatmønsteret gir god støtte til hovedperspektivet vi har lagt på analysen: Standplassen bestemmer godt på vei standpunktet. Men ikke alle sosiale posisjoner betyr like mye. Klart viktigst er ens plass i utdanningshierarkiet, mens inntektposisjon slående nok ikke spiller noen selvstendig rolle. Plasseringen i samfunnsstrukturen virker avgjørende inn på raseholdningene.

Men hvordan formidles virkningen gjennom vurderinger og oppfatninger som avspeiler relativ deprivasjon?

Hvordan det skjer kan en få et inntrykk av ved å gå til høyre del av tabell 5.1. Her er både posisjonsvariablene og de subjektive (Reliøsitet, Selvbilde, Styring og Økonomisk forholdstap) samtidig lagt inn som uavhengige variable.

Når nye - og samvarierende - forklaringsvariable legges til de andre i slike analyser, forandres ofte effektmønsteret fra første runde. Det vanligste er reduksjon av de tidligere mål på effekter: De nye forklaringsvariablene "stjeler" noe av virkningen av de opprinnelige, fordi

effekten av den opprinnelige dels går *via* de nye. Nettopp dette skulle en vente når det gjelder f.eks. utdanning og posisjon. Når de subjektive forklaringsvariable som påvirkes av utdanning trekkes inn, er det rimelig å vente at den *direkte* virkningen av utdanning på holdninger reduseres. I prinsippet kan også motsatte utslag opptre, men dette skjer langt sjeldnere.

Fra tabellens høyre side ser vi at nesten alle uavhengige variable (både de opprinnelige og de nye) har signifikant utslag. Bare inntekt er - fremdeles - uten betydning. For alder er utslaget så godt som uforandret, mens betydningen av kjønn faktisk er gått opp og blitt statistisk signifikant. Så kjønn har faktisk en liten egenvirkning på holdninger, ved at kvinner gjennomgående er mer tolerante enn menn. Grunnen til at betydningen av kjønn noe overraskende avdekkes først i en mer omfattende multivariat analyse, er at kvinner litt oftere opplever svak styring med eget liv og økonomisk forholdstap, mens begge disse faktorene selv har positiv effekt på holdninger. Dermed tilslører et enklere analyseopplegg to motstridende virkninger - en positiv direkte (Kvinner mer tolerante) og en negativ indirekte (Kvinner har lavere styring) - og fellesvirkningen framstår i første omgang som ubetydelig.

Kjønnseffekten er dermed i tråd med hovedhypotesen om relativ deprivasjon i kjønnsmarkedet for menn, men også i samsvar med argumentene om at sosialisering til omsorgsverdier kan gi større sympati for antatte hjelpetrengende. Hvilken tollning som har mest for seg, kjønnsmarked eller sosialisering - eller om begge er operative - kan vi ikke avgjøre med de tilgjengelige data.

Den opprinnelige virkningen av to av de opprinnelige forklaringsfaktorene (Stilling og Utdanning) er nå som ventet svekket. Dette må skyldes de subjektive forklaringsvariablene som er lagt til. Resultatene betyr at noe av den opprinnelige virkning av Stilling og Utdanning går *via* de inkluderte subjektive faktorer.

Det er særlig de velutdannede som også opplever sterk styring og lite økonomisk forholdstap (jfr. også Appendiks 2, figur A2.1). Utdanning er den klart viktigste posisjonsvariabel, men virkningen skjer dels *via* virkningen på selvilde og på opplevelsen av økonomisk forholdstap.

Igjen gir resultatmønsteret god støtte for hovedperspektivet som er anlagt i denne boken.

Det er også slående at både Stilling og Utdanning fremdeles har signifikant restvirkning - eller det som gjerne kalles direkte effekt. Utover betydningen *via* opplevelsesfaktorene, gjenstår altså fremdeles en virkning som ikke forklares av disse. Særlig sterk er restvirkningen av utdanning. Den opprinnelige effekten er bare redusert med en tredjedel, fra omkring 0.3 til 0.2, slik dette framgår av de standardiserte regresjonskoeffisientene når høyre del av Tabell 5.1 sammenliknes med venstre. Hovedvirkningen av utdanning kan ikke tolkes *via* de subjektive faktorer vi her har med. Særlig synes to av utdanningshypotesene vi tidligere drøftet relevante: Arbeidsmarkedshypotesen og Verdihypotesen (1 og 4 av hypotesene foran). Kanskje er det ikke alltid den faktiske uttellingen av utdanningen som er avgjørende, men det *potensiale* den gir om man virkelige ville gjøre bruk av den i arbeidsmarkedet. Høy utdanning gir muligheter selv i et omskiftelig arbeidsmarked, og dette skjermer mot relativ deprivasjon. Men verdihypotesen virker også sannsynlig, bl.a. i lys av studentenes positive raseholdninger. Det kan være utdanningens formidling av åpenhet og vidsyn som slår ut, selv om arbeidsmarkedshypotesen også er konsistent med resultatet.

Virkningene av subjektive faktorer tegner i seg selv et interessant mønster, som supplerer tolkningene foran. To av effektene er - kanskje noe overraskende i forhold til argumentene foran - praktisk talt lik null og uten statistisk betydning. Det gjelder Religiøs aktivitet og Selvbilde. Uten å trekke resultatene for langt tyder dette på at raseholdninger ikke i særlig grad influeres av personlig kristentro eller individuell selvaktelse²⁰. Snarere er det vurderinger av seg selv i relasjon til *krefter utenfor individet* i de sosiale omgivelser og storsamfunnet som avgjør, noe som er i tråd med effektmønsteret for Styring med eget liv og

---

²⁰ Denne tolkningen støttes også av funn i materialet som her ikke er gjengitt. På bakgrunn av to spørsmål omkring den spurtes opplevelse av om det finnes klare og allmenngyldige retningslinjer for hva som er godt og ondt, ble det konstruert en egen variabel. Denne ble antatt å fange personens personlige avhengighetsbehov, i tråd bl.a. med forskning innen Adorno-tradisjonen om den autoritære personlighet. Heller ikke denne forklaringsvariabelen viste noen effekt på holdningsindeksen.

Økonomisk forholdstap²¹. Effektene av disse variablene består altså dels i at de formidler virkninger av posisjonsvariable (særlig utdanning), som vist foran. Men de har også markert virkning utover og på tvers av dette: Den som opplever sterk styring eller lite økonomisk forholdstap, er gjerne mer tolerant og åpen, uavhengig av bakgrunn ellers. Har man kontroll med egne livssjanser og er trygg i egen stilling, vil mulig konkurranse fra andre grupper oppleves mindre skremmende. Dette er en rimelig tolkning av sammenhengen mellom styring og økonomisk forholdstap på den ene side, og raseholdninger på den andre. Ser man resultatene i tabell 5.1 under ett, og samtidig tar hensyn til at styrings- og deprivasjonsvariablene trolig måler svært begrensede aspekter av mer allmenne faktorer²², støtter og supplerer virkningskjedene på en interessant måte hovedperspektivet og grunntesen om relativ deprivasjon (se også Pettersen og Kolstad, 1989)

Det kan legges til at hovedkonklusjonene vi her har trukket virker robuste og endres lite om en går inn på bestemte undergrupper av befolkningen. Dette gjelder særlig for den direkte og indirekte effekten av utdanning, som gjennomgående gir systematisk utslag enten en ser på yrkesaktive eller yrkespassive²³, yngre eller eldre. For den siste sammenlikningen finner vi likevel et interessant avvik fra hovedmønsteret: Blant alderspensjonistene er utdanningens innvirkning ubetydelig. Det kan også tolkes som støtte til arbeidsmarkedshypotesen. Etter den er nemlig utdanning som potensiell ressurs i arbeidsmarkedet avgjørende. For de pensjonerte som ikke lenger er deltakere i dette markedet, mister

---

²¹ Et inntrykk av disse variablenes selvstendige egenvirkning får en også ved å se på utviklingen av forklart varians. Sammenliknet med venstre side i Tabell 5.2 er denne nå gått opp fra omkring femten prosent til nærmere fireogtyve prosent, noe som må betegnes som en svært markert oppgang.

²² Vi minner her om at de to variablene mest synes å måle henholdsvis *politisk* styring og *økonomisk* forholdstap.

²³ Også innen gruppen arbeidsledige er utdanning klart den sterkeste forklaringsvariabel til raseholdninger. Det er ellers et poeng at når en ser på yrkesaktive alene, og samtidig tar inn sosioøkonomisk yrkesstatus som forklaringsvariabel, så gir denne ikke selvstendig utslag i multivariat analyse. Det mønsteret som er vist i figur 5.5 avspeiler dermed egentlig ikke en reell effekt: Det er andre årsaksfaktorer - i første rekke utdanning - som ligger bak.

utdanningen sin betydning for relativ deprivasjon²⁴. Dette er for øvrig et funn som støtter og differensierer analyser i internasjonal litteratur, og som vi senere vil følge opp i et eget arbeid²⁵.

I tilleggsanalyser som ikke er gjengitt her, er opplegget i tabell 5.1 gjentatt, men nå også med partitilknytning som uavhengig variabel. Partiene ble tildelt skåre etter grad av velvilje overfor u-landene, rangert etter den andel av GNP partiene ville gi til u-hjelp, slik dette er gjort i tidligere analyser²⁶. Som ventet svekkes virkningene av de andre forklaringsvariablene noe når partisympati tas med i analysen, men de fleste er fremdeles signifikante, og den innbyrdes rekkefølgen mellom dem opprettholdes. En del av effektene av de andre variablene formidles da gjennom partivalg, samtidig som denne variabelen gir selvstendig utslag. I denne forstand bekrefter analysene at verdiorientering kan modifisere de holdninger folk har, også til innvandrere og asylsøkere²⁷. Tolkningen av "effekten" i dette tilfellet er imidlertid klart mer problematisk enn for de andre variablene, siden det her nok dreier seg om en vekselvirkning mellom politisk sympati og raseholdninger.

---

²⁴ Tolkningen støttes også av at det synes å være overgangen til det å være alderspensjonist i seg selv - og at relasjonen til arbeidsmarkedet oppheves - mer enn alder, som er avgjørende for utdanningseffekten. Ser man på eldre arbeidstakere (over 50 år, men som altså fremdeles er yrkesaktive) er virkningen av utdanningsnivå omtrent like sterk som for befolkningen under ett. Det virker altså som om det er overgangen til en posisjon frikoplet fra arbeidsmarkedet som svekker utdanningsvirkningen.

Det kan legges til at om analysene i tabell 5.1 gjentas for alle unntatt alderspensjonistene, blir resultatmønsteret likevel praktisk talt uforandret. Vi har sett dette som et argument til å rapportere resultatene i tabell 5.1 slik de står, altså med hele utvalget inkludert.

²⁵ Jfr. Hernes og Knudsen, *Alder, pensjonering, utdanning og raseholdninger* (Kommer).

²⁶ Det går an å vise at en slik skalering, der SV skårer høyest, og Fr.p. lavest, i hovedsak får samme utslag som når variabelen blir delt inn i et sett dummy-variable (jfr. Hernes og Knudsen, 1989:58).

²⁷ Betydningen av verdiorientering bør likevel ikke overdrives. Vi minner om at den tilsynelatende effekten av kristenaktivitet ble utvisket i multivariate analyser.

Sammenfatning

Hovedkonklusjonen i dette kapitlet er at de resultater undersøkelsen gir, er i god tråd med tesen om at grupper som lider forholdstap eller som føler tap av styring med eget liv, i større grad utvikler fordommer mot dem som truer deres stilling.

Både høy utdanning og god stilling reduserer negative reaksjoner, samtidig som disse variablene også virker indirekte, særlig gjennom positiv virkning på styring med eget liv. De som er *herre over sin egen skjebne*, opplever mindre trussel. De *velutdannede* opplever både sterk styring med eget liv og lite økonomisk forholdstap. *Utdanningsnivå er den sterkeste forklaringsvariabel.*

Den multivariate analysen avdekker i tillegg andre interessante sammenhenger. For det første viser den at kjønn, som i utgangspunktet later til å ha ubetydelig virkning, formidler to motstridende virkninger: Kvinner er mer tolerante, men fordi de har mindre styring med eget liv, tilsløres dette ved enklere analyseopplegg.

For det andre viser det seg at inntektsnivå alene spiller liten rolle, den virkning som først framtrer, forsvinner når man ser på virkningen av utdanning og stillingsnivå som går gjennom inntekt.

For det tredje viser det seg at virkningen av religiøs innstilling og selvbilde praktisk talt forsvinner, når de andre forhold samtidig tas med i analysen. Resultatet svekker selvbildehypotesen.

For det fjerde finner vi at partienes syn på den tredje verden slår ut: Jo mer positivt innstilt ens parti er, desto mer positiv er man selv. Dels kan det komme av at man velger parti ut fra egne verdier, dels at partiene påvirker sine velgeres verdier.

Det er også en del andre interessante funn, som at eldre er mer negative og at utdanning ikke lenger spiller noen rolle for dem: Det er ikke lenger utslagsgivende for om de opplever forholdstap eller ikke.

Det er ellers mange detaljer i bildet. Og resultatene er såpass interessante, at de bør anspore til mer inngående analyser med data som er spesielt innsamlet til å måle de kritiske variable og teste de sentrale hypotesene. Særlig viktig blir det å få nærmere etterprøvd alternative

tolkninger av utdanningsvirkningen, og vurdere mer dekkende og direkte mål på relativ deprivasjon.²⁸

---

²⁸ Flere av de funn som er referert i dette kapitlet er også godt i samsvar med Kari Wuttudals funn i "Holdninger til innvandrere. En undersøkelse fra Trondheim om folks oppfatning av innvandrere og innvandring." (Hovedoppgave i sosiologi ved Universitetet i Trondheim høsten 1986.) For eksempel finner hun at folk

stort sett syntes å være positive til andre kulturer. Fornorskningspress og krav om assimilering syntes heller ikke å være særlig utbredt. En viss reservasjon og skepsis kan jeg likevel finne, spesielt gjelder dette på spørsmål om mer konkrete tiltak som kan bedre innvandreneres muligheter til å utøve sin kultur. ... Folks vilje til å dele avtok dersom det var en mulighet til å tro at deres egen trygghet og velferd kunne bli truet. Likeledes var det en viss motstand blant respondentene mot å gi innvandrere det som kunne oppfattes som særfordeler. ... Selv om de aller fleste er for like rettigheter til innvandrere, mente over halvparten av respondentene at vi i dårlige tider først og fremst bør sørge for arbeid til nordmenn. Mange mente videre at innvandrere ikke burde få økonomisk støtte til å opprettholde egen kultur, selv om de fleste altså mente at andre kulturer var positivt. Også i spørsmål om kontakt viste det seg at jo nærmere kontakt som krevdes, jo flere respondenter reservert seg fra slik kontakt (p. 165 f.). I denne sammenheng må det også henvises til Bente Puntervold Bøs inngående studier av innvandrene og deres kår i Norge. Se rapportene hennes fra *Nabolagsundersøkelsen* (Diakonhjemmets Sosialhøyskole, 1984).

Kapittel 6 Flagg, tro og blod?

Etter det dramatiske frigjøringsåret i Øst-Europa 1989, ble 1990 for mange et ettertankens år. Et rødt teppe hadde i 40 år dekket hele dette gigantiske territoriet. Da det brått ble trukket vekk, avdekket det et lappeteppe under: av nasjonaliteter, av raser, av religioner.

Og lappeteppet var ikke kun et fargerikt fellesskap. Tvert imot: Det viste seg fort at konflikter mellom grupper med ulik farge og tilhørighet, som man hadde trodd var tilbakelagt og tilhørte en førindustriell tid, ikke bare hadde ulmet under det store røde teppe, men også hadde stor destruktiv sprengkraft. I flere områder av det gamle Sovjet-Unionen fryktet man lokale utgaver av Libanon - at etniske grupper i tidligere fredelige provinser plutselig skulle fly i strupen på hverandre.

En grunn til konfliktene i Øst-Europa, var at politisk frihet gikk sammen med synkende velferd - og at ulike grupper sank i ulik takt, slik at de led betydelige forholdstap. Situasjonen er ganske forskjellig fra den som møtte Norge i 1945: Lavmålet var den gang startpunktet, og det kunne bare gå en vei - oppover. I Øst-Europa vet alle at det vil bli verre før det blir bedre. Og likevel kommer de daglige fortredelighetene overraskende når såpen eller sigarettene eller brødet uteblir. Dermed møter man raskt spørsmålet om *hvordan dårligere levekår skal fordeles*. Og da blir det presserende å søke kjennetegn som *viser forskjeller* mellom folk, og særlig slike som gjør at *egen gruppe* synker litt mindre og *de andre* synker litt mer. Kjennetegn som er lette å avdekke og enkle å administrere søkes gjerne - f.eks. et annet språk, en avvikende religion, har annen hudfarge. Kort sagt: Øst-Europas problem var at man kunne få et politisk backlash før man fikk noen økonomisk gjenreisning. Og det politiske backlash kan oppstå fordi fordelingspolitikken fører til forrykninger og forholdstap.

Men konflikter mellom etniske grupper er på ingen måte begrenset til Øst-Europa, selv om det kanskje særlig er her vi har sett stadig flere grupper samle seg under flagg vi ikke lenger visste eksisterte. Det siste

tiåret har sett harde sammenstøt og bitre stridigheter mellom nasjonale, etniske og religiøse grupper i alle verdenshjørner: mellom kinesere og tibetanere, mellom irske katolikker og nord-irske protestanter, mellom baskere og katalonere, mellom palestinere og israelere, mellom etiopere og eritreere, mellom zuluer og xhosas, mellom tyrkere og bulgarere, mellom svarte og hvite i amerikanske byer, mellom hvite og indianere i Brasils jungel.

Det later altså til at omfanget av nasjonale, etniske og religiøse konflikter har økt det siste tiåret. Politiske bevegelser har oppstått og partier er dannet som svar på disse konfliktene, enten for å dempe eller for å aksentuere dem. Et nøkkelspørsmål for dagens samfunnsforskning er derfor hvordan dette fenomenet skal forstås.

Opp gjennom dette århundret har de sentrale begrep i samfunnsvitenskapene i stadig sterkere grad vært hentet fra teorier om formelle organisasjoner og rasjonell atferd. Det er begreper som "byråkrati", "marked", "status", "klasse", og det er begreper som "preferanse", "kalkyle", "nyttmaksimering" og "strategi". Mange av dem har sitt opphav hos den store sosiologen Max Weber. Et hovedtema i hans samfunns-teori var hvordan samfunnet i økende grad ble rasjonalisert eller fornuftsstyrt, ved oppbygging av et logisk sammenhengende lovverk, forutsigbare forvaltningsorganer og effektive markeder. Denne utviklingen sto i kontrast til det tradisjonsstyrte samfunn, og samfunn styrt av karismatisk autoritet, der henførte grupper kunne skape store rystelser.

Men når man ser de kraftige og tildels blodige sammenstøt mellom nasjonale, etniske og religiøse grupper, kan man stille spørsmålet om begrepene for rasjonalistisk samfunnsanalyse er fullgode, eller om man er henvist til å søke tilbake til dem som var i omløp før dem. Altså om det blir like viktig å studere nasjon som å studere markedet, like viktig å studere religion som byråkrati, like viktig å studere rase og etnisitet som rasjonalitet. Kort sagt: Vil vi se en renessanse for begrep som flagg, tro og blod?

I dette kapitlet skal vi forsøke å svare på tre måter. For det første ved å stille i relieff noen av de viktigste funn fra rapporten. For det

andre ved å trekke opp noen mulige framtidsbilder. For det tredje ved å tydeliggjøre noen av de politiske dilemmaer som kan møte Norge i 1990-årene.

En ikke-rasistisk befolkning

Det viktigste funn er at *den norske befolkning ikke er rasistisk*. Syv av ti mener at innvandrere og asylsøkere bidrar positivt til norsk kultur- og samfunnsliv og gjør det rikere, er velkvalifiserte mennesker som styrker norsk næringsliv, og er uenige i at de er en trussel mot vårt levesett. Praktisk talt alle mener at de bør oppnå den samme levestandard som nordmenn.

Men folk har *lite greie på hvor mange* innvandrere som kommer. Syv av ti har *aldri personlig kontakt* med innvandrere, og har dermed bare indirekte kjennskap til dem gjennom massemedia. Det er et massivt flertall for å *oppretholde innvandringsstoppen* - hele 83 prosent. Drøyt 40 prosent sier at det er en nasjonal oppgave å motta flyktninger og asylsøkere i samme omfang som i dag.

De negative reaksjoner som framkommer, kan mer forklares som *reaksjoner på urettferdighet* - altså forholdstap - enn som reaksjoner på rase. Det er en alminnelig oppfatning at de som har bodd og slitt lenge i landet har rett til å stå langt fremme ved tildeling av goder. Ellers blir det dårlig samsvar mellom det en gjør og det en får. De belønninger som oppnås, må stå i forhold til de belastninger man har tatt og de bidrag man har ytet. For eksempel mener nær halvparten at i dårlige tider må arbeidsplassene først og fremst gå til nordmenn. Indikasjonene er nokså entydige på at de som føler seg mest truet eller trengt i sine levekår, også er de som er mest negative. Nær halvparten mener at innvandringen fører mer vold og kriminalitet med seg, og nesten 30 prosent mener at endel av boligmangelen skyldes innvandrere.

Det er også en gjennomgående *kritisk holdning til den politikken* som har vært ført: at den har innebåret urimelig forskjellsbehandling og dårlig ressursbruk, og at det er politikerne som i siste hånd er ansvarlige

for dette. Mediesymbolet på dette er Dagsrevy-innslaget der man ser innvandrere vandre rundt lunchbordet på et norsk høyfjellshotell der de er plassert av norske myndigheter - høyfjellshoteller som bare et fåtall nordmenn ser seg råd til å ta inn på for egne penger. Selv om denne praksis er endret, er det nok av vandrehistorier om ukloke avgjørelser og dårlig bruk av felleshusholdets midler. På mange måter kan man si at reaksjonene mot dette så å si skjer på et sosialdemokratisk grunnlag: I valget mellom å bruke offentlige ressurser på den unge arbeidsdyktige innvandrer og gamle syke mor i pleiekøen, bør mor ha forrang.

På et punkt ser imidlertid de kritiske holdninger ut til å ha økt. I treårsperioden fra 1985-88 økte andelen som var uenig i at det burde gis offentlig "økonomisk støtte slik at innvandrere kan bevare sin egen kultur" fra 50 til 65 prosent, og økningen var størst blant dem som var "helt uenig". Tre fjerdedeler mener imidlertid at innvandrere fritt må kunne utøve sin religion - men stort sett anser man at dette bør være en privatsak.

Framtidsbilder og lærreter

Det siste tiåret er det norske fargekartet endret: Det er kommet til flere synbare minoriteter, folk av annen farge. Av og til gir de nordmenn kultursjokk. Det skjer kanskje ikke først og fremst når innvandrerne bærer med seg en annen livsstil eller taler fremmede språk seg i mellom. Det kan like mye skje når den personen du møter har koreanske ansiktstrekk, men snakker bredt trøndersk; når pakistaneren tar imot deg på skarrende bergensk; når tamileren klinger på finnmarksdialekt.

Slike overraskende treff stiller framtiden i relieff: Hva slags Norge går vi inn i når paletten får flere farger? Vil kontrastene etter hvert dempes? Eller vil de bli de grelle og truende?

Å gi sikre svar, er ikke mulig. Men det som er mulig, er med bred pensel og i grovt riss å trekke opp bilder av hvordan framtiden *kan* komme til å arte seg. Ved å stille dem opp mot hverandre og gjøre konturene tydelige, blir det også mulig å treffe valg og iverksette tiltak

for å styre mot den tilstand man ønsker - og bort fra omstendigheter man vil mislike.

Det tekniske ord for mulige framtidstilstander er *scenarier*. Vi skal her trekke opp fire slike bilder. Det første beskriver *pluralisme*, det andre *polarisering*, det tredje *konflikt* og det fjerde *individualisme*.

Pluralisme

Fortids-Norge hadde mange daler og dialekter, men befolkningen var - med unntak av samene - av samme slekt. Landet var, med Johan Bojers ord, "vår egen stamme".

Men nå er dette i rask endring. Og da kan man ha som mål for Framtids-Norge at det skal bli en mosaikk av ulike etniske grupper, hver med sine særegne kulturer, som lever side om side. Et slikt samfunn kan bestå av lommer av etniske kulturer som utgjør lokale attraksjoner: Little Italy og Chinatown, Bangladesh og Saigon.

Utviklingen mot et slikt samfunn kan oppmuntres og forsterkes ved at alle grupper får bruke den offentlige skolen til å lære sitt språk, slik at nærheten til foreldrene og deres røtter og forgreiningene til andre fra samme gruppe blir opprettholdt. Det kan gi trygghet i det kjente, viten om egen kultur og fasthet i egen identitet. Den etniske solidariteten skapes av en bevisst utviklet tilhørighet.

Utviklingen av et slikt mangefasettert samfunn bygger på en velutviklet kulturellevistisk politikk. Man sikter mot sameksistens mellom ulike etniske, nasjonale og religiøse grupper innen samme stat. Staten er en, men både folkene og språkene og yringsformene kan være mange. Alle er bevisst sin tilhørighet, er trygge i sin selvopfatning og viser den respekt for andre som han selv venter fra andre. Gruppene er forskjellige, men ingen er over eller under hverandre, ikke bedre eller verre. Gruppene lever i symbiose der de gjensidig beriker hverandre.¹

---

¹ Formuleringene her er inspirert av dem som er brukt av The National Coalition for Cultural Pluralism og Harry N. Rivlin og Milton J. Gold, *Teachers for Multicultural Education* (Fordham University Teachers Corps, 1975:p. 5)

Kort sagt: Et slikt Det etnisk pluralistiske samfunn (jfr. Patterson, 1977:169)

- * består av ulike etniske grupper,
- * som er forskjellige og separate,
- * og er ansett likeverdige og behandles respektfullt
- * på sine egne premisser og etter deres egne verdier og standarder for å kunne anses likeverdige.

Det siste punktet er det kulturellevistiske aksiom, som sier at enhver kultur må bedømmes ut fra sine egne premisser, fordi en gruppes verdier, holdninger og fordommer er et produkt av dens egne særegne utviklingsbetingelser. "Menneskelige verdier har, kort sagt, ingen absolutter og de som tilhører en gruppe kan ikke anses bedre eller verre enn noen annen." (Patterson, 1977:170).

Det er både filosofiske og sosiologiske problemer som knytter seg til dette framtidsbildet.

Det filosofiske problem er for det første at kulturellevisme blir "selvrefererende inkonsistent".² For å være kulturellevist blir det på dens egne premisser bare *en* bestemt gruppekultur, som ser andre grupper ut fra dette perspektivet. Og kulturellevisme kan bare være en universell verdi ved å absoluteres, altså ved en selvfornektelse. En kulturellevistisk holdning kan også bli etisk problematisk, fordi den innebærer at man må godta de uhyrligste overgrep, enten det er fra en gruppe mot en annen (f.eks. akseptere at et samfunn bygger på slavehold) eller det er et samfunns praksis overfor egne medlemmer (f.eks. kvinneundertrykking). Og ofte er kulturellevisme et enveisprosjekt med paternalistiske overtoner: kulturellevisten godtar en posisjon som ikke blir godtatt av motparten.

Vel så viktig er det at grupper som lever ved siden av hverandre med klare markeringer, også ofte graver skyttergraver seg imellom, og som ikke bare markerer enemerker, men også danner enklaver. I disse

---

² Vi trekker her veksler på Pattersons (1977) diskusjon, se side 170 f.

enklavene kan det utvikles en kultur med aksentuering av forskjeller og betoning av verdien av å være annerledes. Når det bekrefter velsignelsene ved å leve atskilt, kan et land bli balkanisert og en by oppstykket i gylne eller grå ghettoer, der delene har sine symboler og språk og gjensidige fordommer. Som Patterson skriver:

From our critique of relativism it should be clear that there is no reason why tolerance should be part of the ethnic tradition of any of the groups that make up the plural society. It is, on the contrary, a well-established fact that many groups define themselves as "chosen peoples," for example, the Jews. Others, such as the blacks, claim that their special manner of behavior among themselves is inaccessible to other people -- only black folks are capable of "soul" and whites can never relate successfully or honestly with blacks, because they lack the special mystique which comes only with a black upbringing or, sometimes more crudely, with black skin. The pluralists have no response to these claims of "chosenness" or these denials of the possibility of interaction. They are forced to accept as of equal worth, "no better no worse," the very denial or the nonchosenness of others. Should the pluralist attempt to pass judgement on such denials, the judgement must be based on universal values which transcend all the groups involved, and it is precisely such universal or "mainstream" values which pluralists begin by denouncing. (1977:173).

Denne form for pluralisme bygger også på en annen villfarelse:

..the generosity fallacy. It is the well-intentioned view, held by those pluralists that are most sincerely liberal, that what is true of one ethnic group with respect to its relation with the society at large is true of all other ethnic groups. Yet, ethnic groups are of different types and relate to the wider society in fundamentally different ways. (Patterson, 1977:175).

Poenget er dette: Alle grupper er ikke forskjellige på samme måte. Det er snarere slik som det heter i *Animal Farm*: "Some *are* more equal than others".

Det er et interessant trekk ved Norge som ved flere andre land at gruppedyrkelsen har tiltatt siden 1960-årene. Det gjelder ikke bare etniske grupper - det gjelder også kvinner og samer, innvandrere og nasjonale minoriteter, homoseksuelle og lesbiske. Og alle er opptatt ikke bare av hvordan de behandles, men også av hvordan de omtales og portretteres i media. Mens målet for mange var integrering i kulturens hovedstrøm, er det i økende grad lagt vekt på "likeverdighet" for den undergruppe man identifiserer seg med. Og integrering kan avvises av mer militante ledere som enten å bli oppslukt i eller kuert av "det hvite, mannlige, kapitalistiske, heteroseksuelle establishment eller en overklasse som utøver sitt kulturelle hegemoni". Pluralisme går sammen med separatisme.

I dette perspektivet er ens egen gruppe ikke bare unik - den bærer også en kultur ikke-medlemmer ikke kan forstå. De hvite i den eurosentriske kultur kan ikke forstå svart kultur, kristne vil ikke kunne leve seg inn i muslimes verden, mennene vil alltid være utenfor kvinnefellesskapet. Og det blir viktig å dyrke det særegne i ens egen gruppe dersom en overtar og bruker hovedkulturens begreper og forståelsesformer. Kvinner kan ikke skape utvungent hvis de bruker maskuline symboler, svarte kan ikke tenke fritt dersom de låner de eurosentriske perspektiver, osv.

Spisst formulert uttrykker dette seg i en kultus, der en dyrker det å være annerledes. Det betyr at man identifiserer seg etter rase, nasjonal opphav, kjønnspreferanse, religion, osv. Og tolkningen av egen situasjon kan lett bli at man er et offer for andres i verste fall ondsinnete maktutøvelse og i beste fall ureflekterte diskriminering. Det er ikke vanskelig å bringe ved fra historien til et slikt bål. Innen gruppen kan det utvikles en egen ortodoksi, der militante ledere på den ene side holder hustukt med hvilke avvik fra den rette linja som kan tolereres, og går løs på yringer som kan være anti-innvandrere, anti-islam, anti-kristne, anti-feministiske, anti-homoseksuelle, eller flyktningefientlige, kvinnefientlige osv. På den annen side vil de som mener seg å tilhøre en undertrykt minoritet forlange "lik representasjon" i offentlige fora, eller kanskje til og med "selvstyre". I stedet for et samfunn som er

fargeblindt, får man et samfunn som er basert på etnisk representativitet, i steden for individualisme som basis for demokrati får man en form for demokratisme som innebærer at alle grupper skal være likt representert i alle organer.

Følgen av å betone den unike gruppefaktor er å underkommunisere de menneskelige fellesnevnerne. I så fall kan dyrkelsen av forskjeller og unikhet slå over i sin motsetning: en ny form for konformitet. *Innen* gruppene blir det mindre slingringsrom for å stikke seg ut fordi forskjellene *mellom* gruppene utheves. Under karnevalsdraktene er alle like, fordi reelle avvik ikke tolereres.

Polarisering

Nordmenn reagerer ikke bare på innvandrere og asylsøkere. Disse nye gruppene får også nordmenn til å reagere på hverandre på nye måter.

Dels flytter disse reaksjonene på etablerte fronter, som når det dannes nye organisasjoner for eller mot innvandrere. Dels gir reaksjonene nye stridstema mellom erkefiender, som når gamle partier får noe annet å slåss om. Med andre ord: Innvandringspolitikk er noe nordmenn strides med hverandre om, og som fylker dem mot hverandre.

Et mulig bilde av hvordan striden kan komme til å arte seg, er å tenke seg samfunnet som en A - altså som en konstruksjon forenet i toppen men sprikende på bunnen. Eller med andre ord: eliten er sammensveiset, men fotstykkene peker hver sin vei.

I et slikt bilde blir elitens ansvar og utfordring å dempe gemyttene og roe sinnene - altså å føre en "ansvarlig politikk". Selv vil toppen være lite truet av nykommere på arbeidsmarkedet - nykommerne spiller stort sett ikke i førstedivisjon. Eliten eller elitens barn er heller ikke truet verken på boligmarkedet eller ved lærestedene. Fordi toppsjiktet berøres så lite, kan det opprettholde sin selvoppfatning om å være åpent og fordomsfritt.

De som i hverdagen må bære byrdene ved innvandring, er vanlige arbeidsfolk og den lille mann. Konfliktene mellom ny-kommere og etablerte oppstår dermed lenger nede i samfunnet, der striden om

arbeidsplasser eller konkurranse om statlige eller kommunale midler er merkbar. Særlig vil arbeidsmarkedets B-lag og mottakerne av offentlige ytelser kunne oppleve press mellom egen livssituasjon og samfunnstoppenes krav om solidaritet med nykommerne, altså med de utsatte innvandrere. Det er altså her spriket mellom mellom A'ens bein oppstår.

Men de negative reaksjonene mot nykommerne kan like mye springe ut av opplevelsen av urettferdigheten i offentlig politikk, som av rasisme og personlig motvilje mot fremmede folkeslag. Reaksjonen kan bunne i at de som kommer sist skal få like mye av fatet som dem som har sørget for å fylle det. Det bryter med den gamle regel om at den som vil nyte må yte.

De kan også mene at det er urimelig at de som fra før har minst skal bære ulempene, mens eliten som treffer vedtakene i liten grad berøres av sine egne avgjørelser.

Siden eliten selv i så liten grad gjennomskuer denne sammenhengen - eller ikke *kan* erkjenne den uten å måtte endre sin selvoppfatning - kan den også innta en ringeaktende holdning overfor lavstatusgruppene, for eksempel slik det kommer til uttrykk i betegnelser som "white trash", "lumpenproletariat" eller tilsvarende norske uttrykk.

Men eliten må hindre at motsetningene blir for sterke lengre nede. For da skyves den politiske oppmerksomhet bort fra det den mener striden bør stå om. Nye konflikter mellom A'ens fotstykker blir et uromoment i forhold til de tradisjonelle fronter.

Konflikt

I konfliktperspektivet er ikke samfunnet sydd sammen i toppen og forrevet i lenger nede. Snarere er hele samfunnet todelt, mellom "nordmenn" og innvandrere, mellom hvite og fargete. Fallinjen går etter fargen på huden. Og spenningen kan bygges opp langs flere fronter samtidig.

For det første økonomisk. De ytre ulikheter forsterkes i den grad raseforskjeller bygges sammen med klasseforskjeller - altså et samfunn

der det ikke bare er avstand i kultur mellom etniske grupper, men der det også er systematiske og store sprang i språkferdighet, i utdanning, i inntekt, i livssjanser.

En slik utvikling kan komme som en utilsiktet konsekvens av de beste hensikter. F.eks. ved å betone at fremmedspråklige (merk ordet!) elever skal ha en stor dose opplæring i sitt morsmål. Men når det i praksis går ut over norskundervisningen, reduserer det funksjonsdyktigheten både i det høyere skoleverk og i arbeidslivet. Ulikhetene reproduseres: de som var fremmedspråklige forblir fremmede i annenmanns land.

Og den kyndighet som de ikke erverver, gir grunnlag for nedvurdering av innvandrerne som grupper, siden de ikke mestrer sine nye omgivelser. Unntakene er de etniske grupper som har en egen kultur som vektlegger utdanning og skolering, som f.eks. den kinesiske eller jødiske i USA.

Mangelen på språkferdighet kan i sin tur føre til "statistisk diskriminering" fra norske arbeidsgivere. De "får erfaring" for at innvandrere ikke har de samme ferdigheter som norske arbeidstakere. Dermed får man et todelt arbeidsmarked, der man ved å se på folks fjes med stor sannsynlighet kan si hva vedkommende arbeider med. I B-laget finner man ufaglærte i industri og service, allslags assistenter, restaurantarbeidere, hjelpepersonale, håndlangere, regjøringshjelpere og småkjøpmenn - de som flytter inn i de jobber nordmenn forlater. I A-laget finner man de som har utdannet seg til en jobb og har fast feste i ulike typer profesjoner, fra radiografer til økonomer. I den første gruppen finner storparten av innvandrerne, særlig fargete, sin plass, i den andre storparten av tradisjonelle nordmenn.

Men når man ikke oppnår de samme muligheter på arbeidsmarkedet, blir det vanskeligere å vinne fram f.eks. på boligmarkedet. Det kan i så fall føre til tydeligere grensemarkeringer mellom grupper, der innvandrere konsentreres i bestemte boligområder eller ghettoer, og "urinnvånerne" først flytter fra strøket og siden tar sine barn ut av skolene. Og der nykommerne flytter inn, setter de etter hvert sitt eget preg på omgivelsene, både gatebilde og omgangsformer, og fasader og skilt som

etter hvert skrives på fremmede språk. Gjennom slike mekanismer kan raseforskjeller slå rot i og hente næring fra markedet.

På denne grunn kan det tuftes nye politiske grupperinger - både innvandrersorganisasjoner og anti-innvandrersorganisasjoner. Og det kan komme til mer spontane sammenstøt, særlig mellom den mest utegående del av befolkningen: ungdommen. Dette avsetter seg i negative erfaringer og stereotype oppfatninger om hvordan "de andre egentlig" er. Og når begge grupper handler i forventning om hvordan de andre vil oppføre seg etter det, utløser handlingene reaksjoner som bekrefter forventningene.

Og fordommer er selvsagt ikke noe som bare går en vei: Også utlendinger med sin egen kultur som referansepunkt, kan - ofte meg god grunn - slå fast at "nordmenn er rare": Folk som setter til livs gamalost og spekesild, rømmegrøt og rakøret kan ikke være helt rett navla!

Men det er ikke bare mellom nykommere og gamle nordmenn konflikter kan oppstå - det samme kan skje mellom innvandrersgruppene i norske varianter av "West Side Story". Og slike konflikter, der f.eks. "Young Guns" tørner sammen mot "Killers", kan utløse uttrygghet og uro blant dem som mener at verden var mer forutsigbar før da stilet-kniver ikke var i omløp og kniven bare satt løst i hallingdølens slir.

Kulturkonflikter kan også spilles opp i media, vekselvis som skrekkehistorier og som idyllbeskrivelser, der ytterlighetene som beskrives på ingen måte er representative for det store gross av hendelser.

Poenget er at flere typer konflikter kan komme til å falle langs den samme front. Følelser som utløses av en av dem, kan forsterke de andre, med gjensidig brennemerking mellom gruppene - mellom "degos" og "gringos" - som resultat.

Individualisme

I et symfoniorkester spilles det på ulike instrumenter og det spilles forskjellige toner. Men alt munnar ut i samklang og vellyd der helheten er mektigere enn delene. I ulike partier kan noen instrumenter være mer framtrædende, og solister kan ha sine innslag. I andre partier bruser alle

bidrag opp i et mektige crescendo der de individuelle ytelser gjensidig forsterker hverandre.

På samme måte kan man se et samfunn der ulike etniske grupper integreres. Flerkulturelle industrisamfunn kjennetegnes av at noen standarder er felles. Viktigst blant dem er de meritokratiske - de som gjelder på de livsfelter der alle har sin sjanse til å vise dugelighet, og der bedømmelsen av prestasjonene er fargeblind. Vel kan man i praksis finne typiske forskjeller mellom grupper - som mellom fargete og hvite i Holland - både i gjennomsnittlig utdanning og gjennomsnittlig inntekt. Og slike forskjeller kan bunne i ulik kultur og ulik familiestruktur. Men i prinsippet er samfunnet åpent.

For moderne industrisamfunn har sine fordringer om de skal fungere effektivt. Vel kan man ha fleksitid - men det er nødvendig med kjernearbeidstid hvis ulike virksomheter skal samordnes, og samordning er cruxet i arbeidsdelt virksomhet. Slik samordning kan også bare finne sted dersom deltakerne behersker det samme språk og de samme symboler, kan skrive og lese og forstå de samme begreper. Og samordnet virksomhet vil bare være effektiv dersom man er villig til å følge byråkratiets regler om å se bort fra familiære bånd eller andre former for nepotisme ved ansettelse. Ja, selv klesdrakt og personlig gestalt kan industrialismen stille fordringer til: Ermene må ikke kunne rives med av drivremmen, hår eller skjegg må ikke kunne hektes fast i tannhjulene.

Det betyr at fordringene i moderne industrisamfunn langt på vei presser utviklingen i samme retning - man kan gjerne bruke Max Webers uttrykk om "rasjonalisering" som en fellesbetegnelse for dette.

Industrisamfunnets bydende felles normer eller standarder for alle - "universalistiske normer", som er sosiologenes faglige betegnelse for dem - virker også styrende på hvordan kulturen utformes. Industrialismens fordringer legger kulturelle føringer.

Og disse føringer innebærer at en stadig større del av kulturen i et samfunn blir sammensmeltet fellesgods, der det har kulturhistorisk interesse å vise hvor de ulike elementene er hentet fra, men der det ikke lenger spiller noen rolle for hvordan elementene fungerer. For eksempel

brukes i teksten du her leser bokstaver utviklet av romerne og tall av araberne. Og ordene er hentet allsteds fra: "tekst" kommer fra latin, "bok" fra det gamle høytyske ord for bok, osv. Men opphavsadressen er uvesentlig for funksjonsmåten - like lite som det er viktig at "PC" er hentet fra amerikansk (via det etruskiske ord for maske, "phersu", og det latinske ord for å regne, "computare"), eller at "glastnost" er glidd inn i alle moderne språk fra russisk.

På samme måte er det med andre kulturytringer: tangoen henter både instrumenter og rytme fra flere land, jassen er en strøm med tilsig fra svarte og hvite, flere kontinenter og mange land.

Betegnelsen for et slikt samfunn er "the melting pot" - smeltingepotten. Ulike elementer kan kastes i den, men de flyter etter hvert sammen til én masse. Samfunnet er individualistisk og prestasjonsorientert, og ulike egenskaper og ferdigheter bidrar til hele samfunnets levestandard og dermed for individets egne levekår. Å yte sin særegne individuelle innsats er et sosialt bidrag. Hovedpreget er likevel at alle tar med seg litt av det beste fra hverandre: den indiske restauranten, den japanske TV'en, den franske drakten, den tyske bilen. For ingen av disse består *bare* av det som er særegent for egen gruppe: den indiske restauranten bruker canadisk mel, den japanske TV'en har taiwanske komponenter, den franske drakten er sydd av indisk bomull, den tyske bilen ruller på malaisk gummi.

Men deltakerne i dette fargerike fellesskap kan - *fordi* de har noe grunnleggende felles og universalistisk, normer som gjelder for alle - også dyrke sine særegenheter, de spesifikke i sin etniske kultur: påskelam eller lutefisk, galabeia eller lusekofte.

De felles normer møter innvandrere som gitte størrelser: reglene for låneopptak eller konkurser, eksamener eller førerkort gjelder for alle uavkortet. Men disse sams bærebjelker gjør det også lettere for alle å vise sin egen spesielle farge og tone flagg. Det sentrale er det felles menneskelige - ikke om man er jøde eller greker.

I et slikt samfunn blir også norsk kultur og norsk språk flytende. Dels er de felles standarder hos oss også felles på tvers av alle industrisamfunn - det selges film til 35 millimeter kameraet overalt og

ingen ville begynne å lage et for 37 millimeter; alle stiller sine klokker etter GMT. Og det meste av det som nyttes i Norge er import: vi bruker ikke bare arabernes tall og romernes bokstaver, men også jødernes gudsbilde og grekernes filosofi, engelskmennenes litteratur og latin-amerikanernes dans, japanernes platespillere og amerikanernes rock. I smeltedigelen har massen preg og konsistens, men den flyter og nye elementer innlemmes stadig og endrer substansen.

Det særegent nasjonale eller etniske blir den spenningsfylte komposisjon av felles elementer og kulturelle kontraster, der forskjellene mellom nasjoner blir som cocktails: blandet av de samme hovedingredienser, men på ulike måter og med forskjellig kryddring³.

Dette er et samfunn man kan se på med ro, fordi alle kan finne en plass, og de fleste får en bedre plass i løpet av livet. Men også med nostalgi, fordi hvert land bare blir ulike kroker i den samme "global village". Ja, nasjonene blir på en måte som flyselskapene: Med forskjeller i nyanser, men der det som dekkes over med ulike kulører og danderinger i bunn og grunn er ett og det samme. Alle er individualister og alle er verdensborgere. Nasjonale og etniske forskjeller er variasjoner over de samme tema. Noen barn er gule og noen barn er blå - men det er utenpå.

Frontlinjer

En måte å få grep på framtiden, er å gjøre som foran: Å tegne ulike mulige bilder av den. Portretterer man samfunnet som skåret etter etnisk pluralisme, blir gruppetilhørighet det viktigste identitetsmerke. "Si meg hvem du tilhører, så skal jeg si deg hvem du er". Streker man opp et samfunn preget av polarisering, får man et skilderi av et trekantdrama, der samfunnstoppen forsøker å skifte vær og vind mellom de stridende

---

³ For en interessant drøfting av forholdet mellom Norge og utlandet se Øyvind Østerud, "Norge i våre hjerter? Internasjonaliseringen og det nasjonale," Foredrag ved Norsk Sosiologiforenings Vinterseminar 4.-7. januar 1990. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 3:211-225 Oslo: Universitetsforlaget

parter lenger nede. Avbildes samfunnet som konfliktredent, blir to grupper stående mot hverandre og med en økende kløft imellom. Legger man det individualistiske perspektiv til grunn, er alle enkeltvis med i et fellesskap, men grenser mellom grupper og nasjonaliteter forsvinner og erstattes med gråsoner.

Men det er en annen måte man kan prøve å gripe framtiden på, og det er ved å søke å lokalisere frontlinjer - altså områder der et økende tilsig av utlendinger, flyktninger, asylsøkere og innvandrere vil stille debatten på en annen måte enn før, og kan få mange til å skifte syn selv i saker der de hadde trodd de hadde funnet sitt endelige standpunkt. Vi vil peke på fire slike mulige frontlinjer.

Velferdsmodell eller markedsmodell

I vårt århundre har det skjedd en omfattende omdefinering av sosialt ansvar. Fra et samfunn der den enkelte i hovedsak bare hadde seg selv og sine å falle tilbake på ved sykdom, skade, ledighet eller ulykke, er ansvaret overført til staten gjennom et tett nett av ordninger, fra syketrygd til pensjon, fra attføringsstøtte til utdanningsstipend.

Offentlig politikk er i stor grad fordelingspolitikk, der det skal skiftes vær og vind mellom ulike grupper. Man kan si at oppgaven for offentlig politikk nettopp er å stille grupper opp mot hverandre uten å sette dem opp mot hverandre.

Men det er klart at når offentlige budsjetter kommer under press, blir fordelingskonfliktene mer akutte. Og disse konfliktene står om ulike spørsmål. Blant de viktigste er:

- 1) *Hvor mye skal fordeles - hvor stor skal den offentlige sektor være?*
- 2) *Hvem skal få hva - etter hvilke kriterier skal det fordeles - skal det anvendes andre regler for flyktninger og asylsøkere enn for nordmenn?.*
- 3) *Hvordan skal fordelingspolitikken organiseres - her har folk fra ulike land ulike forvaltningskulturer: I noen land er det offentlige en med-spiller, i andre en motpart. Og når man importerer en forvaltningskultur til et nytt land, kan det oppstå rivninger.*

Poenget er at det offentlige system kan fremme spenninger og kanskje bitterhet i den grad nykommerne i det ytre ser ut til å "ligge samfunnet til last".

For den norske velferdsstaten med dens ordninger for alle, er bygget på et nettverk av underforståtte forpliktelser. For det første at alle helst bør ta hånd om seg selv. For det andre at alle som har betalt inn til velferdsstaten over et langt arbeidsliv kan ta ut det som trengs når det røyner på - og at de må ha en forrang hvis ikke alle kan få. For det tredje at både ens nærmeste og andre som har vært med i systemet har trekkrettigheter.

Solidaritetsproblemet oppstår når nye grupper kommer til som ikke har vært med på oppbygningen og investeringene. For på den ene side er det rimelig at tildeling må stå i forhold til behov - og de som kommer ribbet til landet må derfor få en hjelpende hånd. På den annen side kan det oppleves som urimelig at de skal få ytelser som ikke står i forhold til innsatsen - de kommer jo så å si til dekket bord. Dermed kommer to rettferdighetsprinsipper i konflikt.

Konsekvensen kan bli et økende privatiseringspress: At folk mer vil sikre "seg og sine" enn "dem og de andre". I så fall vil de ønske innskuddsordninger der egen innsats ikke går til utbetalinger for andre. Med andre ord, man vil i større grad søke mot systemer som likner på private forsikringsselskaper, der utbetalinger eller pensjoner går til innskyterne og står i forhold til investeringene.

For markedets logikk er denne: Du må gjerne la dine barn gå på en skole som har et spesielt pensum eller som stiller særskilte krav til livsførsel, som at jenter skal gå med skaut eller gutter skal gå med turban. Men det som går ut over alminnelige ordninger får du bekoste selv. Og hovedprinsippet er enkelt: Du får gjøre hva du vil så lenge du selv på lovlig vis skaper ressurser nok til å ta hånd om deg selv og dine. Da blander andre ikke seg inn. Den eneste måte andre bryr seg, er ved om de etterspør det du tilbyr, slik at du kan opparbeide de ressurser på markedet som du trenger til å gjøre hva du vil.

Hvis denne logikken gjør seg gjeldende, vil innvandring kunne befordre nedbygging av tradisjonelle norske velferdsordninger. Eller formulert spissere: folk vil gå mot velferdsstaten for å sikre egen velferd. Ikke minst når innvandrere kommer fra forvaltningskulturer som er helt ulike den norske, kan dette skje. For kommer noen fra land med korrupte byråkratier som det gjelder dels å utmanøvrere, dels å forsvare seg mot, og overfører slike strategier til norsk virkelighet, kan det vekke reaksjoner: "det går ikke an!" Nordmenn som har sett på seg selv som tillitsfulle og snille, kan komme til å bli mistenksomme og se på seg selv som dumsnille.

Og selve omfanget av innvandringen kan spille inn - "kvantiteten kan slå over i en annen kvalitet", som det het i 1970-årenes ml-sjargong. For da blir både belastningene og utbetalingene store. Særlig kan det skje når det kommer radikale forslag, som f.eks. at Norge bør ta "en million innvandrere". Raseforskjeller kan slå over i politiske endringer. Selve *generøsiteten* i de norske ordningene, som tar sikte på å bringe flyktninger og asylsøkere til norsk nivå, kan undergrave den norske velferdsmodellen.

Kulturrelativisme eller etnosentrisme

Tidligere har vi sett at nordmenn i hovedsak er åpne for at forfulgte og hjemsoekte utlendinger skal kunne søke tilflukt og finne trygghet hos oss. De oppfattes gjennomgående som velkvalifiserte og arbeidssomme folk som styrker norsk næringsliv.

Men samtidig later det til at en stilltiende forutsetning hos mange har vært: De kan gjerne komme hit, men de bør bli som oss, iallfall litt - og de bør iallfall ikke gjøre oss til noe annet eller bygge landet om. Andelen som mener at det bør gis støtte slik at innvandrerne kan bevare sin egen kultur, er gått ned.

Med andre ord: Det er stor grad av åpenhet for at nødstedte må kunne komme til Norge. Men samtidig er det nok mange som mener at dette "Norge" bør være en fast størrelse og forbli slik det er formet av våre forfedre.

Men dette lar seg vanskelig forene med å gi innvandrere som blir fulle borgerretter. For da får de jo nye politisk innvirkning på linje med andre. "De" kan komme til å gjøre krav på å bestemme hva "vi" skal være. Med andre ord: Skal vi være demokratiske, vil "de" gjøre "oss" til noe annet. Skal vi være nasjonalistiske og bevare landet slik det nå en gang er, betyr det at vi blir mindre demokratiske. Spisst formulert: Skal vi slippe inn dem som ikke bare kan kuppe møtet, men også kuppe Stortinget?

Det foreligger allerede eksempler på kontroverser som har utspring i en slik problemstilling. For eksempel så man det under Rushdie-saken, da muslimer i Norge demonstrerte for at en blasfemisk bok måtte forbys. Eller: Når piker fra enkelte land ikke kan ta del i gymnastikken, fordi det bryter med deres egne og fedrenes normer for bluferdighet, hvordan skal norske feminister se på det? Skal norske feminister ha en norm for Loke og en for Tora, og akseptere for andre grupper det de ville se som kvinneundertrykking for ens egen? Eller: Skal norske kvinner slutte å sole seg toppløst fordi det kan virke opphissende på sydlendinger? Mange tvinges av slike knuter inn i nye konfrontasjoner med sine egne verdier. Livsstilsforskjeller kan altså enkelte ganger slå over i mer akutte verdikonflikter.

Poenget er at slike konflikter kan føre til at noen vil komme til å se på innvandrere som en slags virus: De forandrer den norske kroppen de kommer inn i - og det utløser antistoffer. Den innledende kulturrelativismen, der en som utgangspunkt sier at alt er like bra, vil da kunne avløses av et mer etnosentrisk syn: "Det er Norge som er best" - iallfall for nordmenn!

Dilemmaet kan også formuleres på en annen måte. Den kulturrelativistiske posisjon er at andres kulturer må respekteres og at vi ikke må påtvinge dem våre verdier og livsformer. Men det betyr to ting. For det første at vi påtvinges en kulturrelativistisk posisjon. For det andre at vi må åpne for at andre skal komme og forandre vår kultur.

Med andre ord kan den innledende åpenhet med forventning om at fremmede skal skli inn i våre skikker, slå over i et backlash når det oppdages at de som kommer fra andre kulturer er solid satt i sin egen

livsstil, og vil ha rom og plass for den. Det tørner mot en norsk grunnnorm, som i Norge også gjelder for nordmenn, og som best er sammenfattet i uttrykket: "De får oppføre seg som andre folk!"

Her er det på sin plass å legge til: Når vårt land har sendt misjonærer ut i verden, er det nettopp for å forandre andre folkeslag til å bli som oss.

Nærhet eller effektivitet

I sitt siste nummer 1989 skrek forsiden av *Kapital*: "13 milliarder brukt: En million pr. asylsøker". Og i artikkelen ble det vist at asylsøkerne i perioden 1986-90 hadde kostet landet ca. 13. milliarder kroner. I tillegg kommer sosialutgifter som dekkes over kommunale budsjetter, der anslaget er 4 milliarder. Med et antall asylsøkere i perioden på ca. 18.000, blir det ca. en million brukt per asylsøker.

I samme nummer ble det vist at sigøynerhjelpen hadde et årsbudsjett på 25 millioner, som ble fordelt på et antall på ca. 300 norske sigøynere. Sigøynerkontoret sysselsatte ti personer.

Selv om det finnes mange motforestillinger til slike regnestykker kan man i begge tilfeller spørre: Er dette fornuftig nestekjærlighet? Når det er hevdet at man kan holde liv i et barn på sultegrensen i Eritrea eller i Sudan for om lag 1 krone dagen, er det da god politikk å bruke en million eller hundre tusen per person i Norge?

Så sier man: "Det er å sette svake grupper opp mot hverandre!" Og på det er svaret selvsagt ja. Men hvis man *ikke* setter dem opp mot hverandre, betyr det at man mener at menneskeliv i Norge er langt mer verdt enn menneskeliv i Eritrea: En asylsøker her er verdt like mye som 2700 barn i året der (1 million kroner dividert på 365 dager).

Så kan man si at slike kalkyler er håpløse. Og kanskje er de det. Men det er akkurat den type overslag som leger på feltsykehus må gjøre: De satser ikke alt på å redde den pasient som er nærmest - de fordeler innsatsen for å redde flest mulig. Ja, i grunnen er det ikke annet enn den type valg som leger må foreta temmelig dagstøtt, hvis målet er å forlenge liv og redusere lidelse.

Spørsmålet er dermed hvor skal vi satse mest: Der det betyr mest - eller der det betyr mest for oss selv?

Opplysning og diskriminering

En av de sterkeste tradisjoner i utviklingen av vestlige demokratier, er opplysningstradisjonen. Skoler er reist, aviser er opprettet, informasjonsorganer er utviklet - alt for å sikre borgerne kunnskap om den verden de befinner seg i. Pressefrihet og ytringsfrihet har ikke bare som formål at folk skal kunne si hva de vil, men også at de får sann kunnskap om sitt eget samfunn. Med det gamle diktum: "Sannheten skal frigjøre eder!"

Men er det sant? Eller er det slik at fakta er farlige? I Norge fikk man sommeren 1990 en debatt om utlendingers andel av voldtekter. I Sverige hadde man en tilsvarende debatt da det ble påstått at 2/3 av alle voldtekter ble begått av innvandrere.

Og kan ikke informasjon om pengeforbruket på innvandrere og asylsøkere redusere oppslutningen om å yte hjelp og støtte til grupper som har vært utsatt for tortur, forfølgelse og dødstrusler?

Eller hva med AIDS - vil det ikke kunne føre til diskriminering dersom det ble mer kjent at en større andel afrikanere enn norskfødte trolig er smittet av HIV?

Eller hva med fengselspopulasjonen? Er det ikke der en overrepresentasjon av innvandrere - selv når en kontrollerer for alderssammensetningen?

Er det riktig eller er det ikke riktig at det er en overrepresentasjon blant tunge narkotikasmuglere blant dem som er født i utlandet?

Slik kunne man fortsette listen av spørsmål. Men sett at svarene på dem er positive, er det da forsvarlig å gjøre dette kjent? Fører det ikke i så fall til negative reaksjoner, diskriminering og i verste fall til rasisme? For er det ikke sant at *de aller fleste* av dem som kommer fra andre land er lovlidige, arbeidssomme og pliktoppfyllende? Skal de lide for at det er brådne kar også i deres rekker som det er det i våre?

Hvis slik "statistisk diskriminering" blir resultatet - altså at man så å si straffer en hel gruppe for det en undergruppe gjør - er det ikke da

best å holde noe av den skadelige informasjonen tilbake? Kommer ikke her den type etiske regelen til anvendelse, som sier at noen ganger kan sannheten være farlig, fordi den gir virkninger som er skadelige?

Dermed står vi igjen overfor et dilemma: Hvem skal avgjøre *hva* som er skadelig? Er det verre å si at risikoen for å bli HIV-smittet er større ved omgang med folk som har hatt opphold i Afrika, enn ved å si at den er større ved omgang med biseksuelle?

Og vil man ikke komme i en helt umulig situasjon i forhold til grunnleggende demokratiske verdier dersom de som sitter på informasjon og har innsikt velger å innta en paternalistisk holdning til resten av befolkningen - altså å bestemme for dem hva de tåler å vite. For har man ikke da legitimert den samme praksis på andre politiske områder - f.eks. når det gjelder utenrikspolitikk? Er demokrati en for alvorlig sak til å overlates til folket?

Avslutning

Poenget med å trekke opp fire scenarier og fire frontlinjer, er på ulike måter å illustrere hvilke typer av problemer den nye innvandringen stiller Norge overfor og hvilke typer Norge det kan gi. Ved å tydeliggjøre aktuelle dilemmaer og rentegne mulige samfunnsutforminger, og i det hele skarpt og klart vise konflikter og alternativer som presser seg på, blir det også mulig bevisst å gå inn i konfliktene, og på en overveid måte ta del i utformingen av samfunnet. Og samfunnsforskningens oppgave er ikke bare å fortelle hvordan verden er og hvor landet ligger, men også å peke på hvordan verden kan bli og hvordan landet kan bygges.

Appendiks 1 Intervjuundersøkelsen om holdninger til innvandrere, høst 1988

Det dreier seg om en landsomfattende undersøkelse om nordmenns holdninger til innvandrere. Datainnsamlingen ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag fra Nasjonal komité for intervjuundersøkelse. Den nasjonale komiteén hører inn under forskningsrådene NORAS og NAVF, og dens arbeid blir i hovedsak finansiert av disse. Nordmenns holdninger til innvandrere ble av komiteen i 1988 pekt ut som et særlig viktig tema, og ulike forskningsmiljøer ble etter utlysning invitert til å delta i opplegget for undersøkelsen. Forfatterne av denne boken utgjorde den ene av i alt tre forskergrupper som var med i den endelige utforming av spørreskjema, i samarbeid med Statistisk sentralbyrå. Det anvendte spørreskjema er gjengitt i siste del av dette appendiks. De tre forskergruppene sammen med enkelte særlig relevante fagmiljøer ble gitt en tidsavgrenset fortrinnsrett til data etter ferdigstillingen våren 1989. Siden har data vært tilgjengelige for alle interesserte forskere. Det er Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste som er ansvarlig for klarering og formidling av undersøkelsen til brukermiljøene.

Til undersøkelsen ble det trukket et *tilfeldig utvalg* på ca. 3000 norske statsborgere i alderen 16 - 74 år. Disse hadde tidligere vært med minst to ganger i SSBs kvartalsvise arbeidskraftsundersøkelse (AKU), som blir trukket i to trinn (se Vaage, 1989). Datainnsamlingen foregikk for det aller meste i perioden 5. til 30. september 1988.

2976 personer ble forsøkt kontaktet for intervju. Av disse ble omkring 31% (928) registrert som *frafall*. Dette kan umiddelbart virke høyt, selv om det på bakgrunn av Statistisk sentralbyrås erfaringer neppe var så overraskende. I tabell A1.1 er den prosentvise fordelingen i *frafallet* etter SSBs registrering av *frafallsårsak* vist, for hele *frafallsgruppen* og for kvinner og menn separat.

Omkring halvparten av *frafallet* kommer av at den spurte ikke vil la seg intervjuet. De som inngikk i *utvalget* hadde allerede gitt mye av tid og oppmerksomhet i forbindelse med AKU-undersøkelsene. En rimelig forklaring på den relativt store andelen svarnekt kan derfor ligge i en viss motvillighet til å forplikte seg enda mer. Tabellen viser at enkelte forskjeller etter kjønn kan etterspores i *frafallet*, selv om disse ikke synes særlig store eller systematiske. Kvinner har litt større tendens til svarnekt, noe som går i motsatt retning av det en ellers gjerne finner. Utover dette er det heller likheten enn forskjellen i mønsteret for menns og kvinners intervjufrafall som er mest slående.

Tabell A1.1 Frafallsårsak for menn og kvinner. Prosent

	Alle	Menn	Kvinner
Nekting	49	45	53
Sykdom eller dødsfall i fam.	3	2	4
Botr. på skole, arb., ferie, o.l.	8	11	5
Ikke å treffe	18	19	17
Flyttet, ukjent adresse	4	4	4
Annet	19	20	18
I alt	100	100	100
Tallet på personer	928	463	465

Kilde: Vaage (1989), tabell B, side 3

Frafall i survey-undersøkelser trenger i seg selv ikke nødvendigvis innebære et alvorlig problem for datas representativitet. Dersom frafallet ikke fordeler seg skjevt på sentrale befolkningskjennetegn, kan det endelige utvalg fremdeles være rimelig representativt for populasjonen. Resultatene i tabell A1.1 tyder så langt på at det ikke foreligger særlig systematisk utvalgsskjevhet. Et mer presist og detaljert inntrykk av mulige skjevheter kan man få ved å sammenlikne fordelingen i bruttoutvalget på bestemte egenskaper med de uttrukne personer. Siden Statistisk sentralbyrå gjennom AKU-undersøkelsen allerede hadde registrert enkelte opplysninger hos alle som inngikk i det opprinnelige utvalg (bruttoutvalget), har man et grunnlag for å gjennomføre en slik sammenlikning. Noen resultater, der man sammenlikner fordelingen for bruttoutvalg, frafallsgruppen, nettoutvalget og hele befolkningen, er gitt i tabell A1.2. Fordelingene er vist etter kjønn og alder, samt landsdel.

Mønsteret i tabellen synes oppløftende, med henblikk på muligheten for å få fram representative opplysninger. Frafallet ser ikke ut til å ha vesentlige skjevheter. Jevnt over er det derfor også stor likhet i fordelingene til brutto- og nettoutvalget over kjønn og alder. Mønsteret for landsdelene gir klart det samme inntrykk. Tilsvarende gjelder også når netto-utvalget sammenliknes med hele befolkningen.

Så langt tilgjengelige opplysninger rekker, er konklusjonen klar: Frafallet - som umiddelbart kan virke noe stort - har etter alt å dømme ikke gitt vesentlige skjevheter i nettoutvalget. På denne bakgrunn vil en tro at det anvendte utvalg er rimelig representativt i statistisk forstand.

Tabell A1.2 Frafallsanalyse: Prosentvis fordeling på bruttoutvalg, frafallet og nettoutvalg, etter kjønn, alder og landsdel.

	Brutto- utvalg		Frafall		Netto- utvalg		Befolkningen 16-74 år pr 1.1. 1988	
	Tallet på personer	%	Tallet på personer	%	Tallet på personer	%	Tallet på personer	%
I alt	2976	100	928	100	2048	100	3.043.225	100
KJØNN OG ALDER								
Menn	1455	49	463	50	992	48	1.525.571	50
16-24 år	238	8	81	9	157	8	308.009	10
25-44 år	647	22	202	22	445	22	637.179	21
45-64 år	403	14	129	14	274	13	403.615	13
65-74 år	167	6	51	6	116	6	176.768	6
Kvinner	1521	51	465	50	1056	52	1.517.654	50
16-24 år	235	8	76	8	159	8	292.544	10
25-44 år	649	22	187	20	462	23	601.281	20
45-64 år	402	14	127	14	275	13	408.941	13
65-74 år	235	8	75	8	160	8	214.888	7
LANDSDEL								
Oslo, Akershus	599	20	188	20	411	20	646.651	21
Østl. ellers	837	28	256	28	581	28	864.428	28
Agder/Rogaland	399	13	117	13	282	14	399.458	13
Vestlandet	527	18	134	14	393	19	528.835	17
Trøndelag	282	10	99	11	183	9	270.207	9
Nord-Norge	332	11	134	14	198	10	333.646	11

Kilde: Vaage (1989), tabell C. side 4

Utover dette kan det også oppstå feil i forbindelse med innsamling og bearbeiding av data (jfr. Vaage, 1989). Statistisk sentralbyrå er imidlertid kjent for å holde høy kvalitet på slikt arbeid, og det er ingenting som tyder på at det skulle være oppstått særlige feil i håndteringen av denne undersøkelsen. Intervjuingen ble i hovedsak foretatt ved hjelp av telefon. Denne framgangsmåten er ennå ny i vårt land, og man har kanskje ennå noe begrenset erfaringsmaterialet for å kunne vurdere mulige uheldige følger av dette. Normalt er det klare kostnadsfordeler ved telefon-survey. Det er imidlertid et poeng at

teknikken faktisk også kan ha visse fordeler av betydning i vårt tilfelle. Erfaringene tyder på at resultatene er mindre påvirket av intetervju-effekter enn ved vanlig besøksintervju, og at det kan være mer hensiktsmessig enn besøksintervju til spørsmål av mer følsom karakter (jfr. Mordal, 1989:Kap. 1). Så langt synes også erfaringene med telefonintervju i tilsvarende undersøkelser i Sverige og Danmark (Westin, 1982; Kørmeni, 1986) å være gode. Det er likevel et poeng at man i utformingen av spørreskjemaet må ta hensyn til de forhold som særkjenner intervju-situasjonen ved bruk av telefon. Slike hensyn kan legge enkelte begrensninger på måten man kan spørre, intervjuets samlede lengde, etc.. Dette forhold førte imidlertid ikke til uoverstigelige vansker for forskergruppene som samarbeidet med SSB om opplegget. Så langt en kan bedømme ser det ut til at man under ett har fått et materiale med tilfredsstillende pålitelighet og gyldighet i svarene.

Det bør avslutningsvis understrekes at undersøkelsen dreier seg om holdninger til innvandrere i en bestemt betydning, nemlig innvandrere som kommer fra andre deler av verden enn Nord-Europa og Nord-Amerika. Følgende avsnitt ble innledningsvis lest opp for den som ble intervjuet:

Når vi bruker ordet "innvandrere", mener vi vanligvis en utlending som har kommet for å bosette seg her i landet. Det betyr at svært ulike grupper går inn under dette uttrykket, bl.a. både flyktninger og fremmedarbeidere. Her er vi imidlertid interessert i dine oppfatninger og meninger om innvandrere som kommer fra *andre deler av verden enn Nord-Europa og Nord-Amerika*.

Survey-undersøkelsen dreier seg slik i første rekke om nordmenns holdninger til innvandrere fra den tredje verden. Spørreskjemaet er i sin helhet gjengitt nedenfor.

---

*Når vi bruker ordet "innvandrere", mener vi vanligvis en utlending som har kommet for å bosette seg her i landet. Det betyr at svært ulike grupper går under dette uttrykket, bl.a. både flyktninger og fremmedarbeidere. Her er vi imidlertid interessert i dine oppfatninger og meninger om innvandrere som kommer fra andre deler av verden enn Nord-Europa og Nord-Amerika.

---

*1.

Har du eller noen i din nærmeste familie innvandret fra land utenom Nord-Europa og Nord-Amerika i løpet av de siste 15 år?

- 79
- 1 JA
- 2 NEI
-

2.

Bor det innvandrere i ditt nabolag?

- 80
- 1 JA —————> 3
- 2 NEI —————> 4
- 3 VET IKKE —————> 4
-

*3.

Hvor ofte har du kontakt med disse innvandrerne? Har du kontakt med dem...

- 81
- 1 Daglig
- 2 Ukentlig
- 3 Månedlig
- 4 Sjeldnere enn månedlig
- 5 Aldri
- 9 VET IKKE
-

4.

Har du for tiden noe inntektsgivende arbeid av minst 1 times varighet i uken? Som inntektsgivende arbeid regner vi også arbeid som familiemedlem uten fast avtalt løn på gårdsbruk, i forretning og i familiebedrift ellers.

- 82
- 1 JA ————— 5
- 2 NEI ————— 8
-

5.

Arbeider du vanligvis 10 timer eller mer pr. uke?

- 83
- 1 10 TIMER ELLER MER ————— 6
- 2 UNDER 10 TIMER ————— 8
-

6.

Hva er ditt hovedyrke?

HOVEDYRKE: _____

Kan du kort beskrive dine arbeidsoppgaver:

_____
_____

84 - 86 87
   YRKESKODE

7.

Arbeider du i ditt hovedyrke som selvstendig, som ansatt eller som famillemedlem uten fast avtalt lønn?

88

1	☐	SELVSTENDIG	}	→ 9
2	☐	ANSATT		
3	☐	FAMILLEMEDLEM		

8.

Betrakter du deg hovedsakelig som:

89

1	☐	Student/Skoleelev	→ 12	
2	☐	Hjemmearbeidende	}	→ 15
3	☐	Alderspensjonist		
4	☐	Uførepensjonist, etterlattepensjonist		
5	☐	Arbeidsledig		
6	☐	Vernepliktig		
7	☐	Armet		

9.

Arbeider det innvandrere på arbeidsplassen din?

90

1	☐	JÅ	→ 10
2	☐	NEI	→ 15
9	☐	VEI IKKE	→ 15

10.

Er innvandrere på din arbeidsplass stort sett på samme stillingsnivå som deg, på høyere nivå, eller på lavere nivå?

- 91
- 1 PÅ SAMME NIVÅ
  - 2 PÅ HØYERE NIVÅ
  - 3 PÅ LAVERE NIVÅ
  - 4 PÅ FORSKJELLIGE NIVÅER
  - 5 VET IKKE

11.

Hvis du sammenligner andelen innvandrere i ditt yrke med andelen innvandrere i andre yrker: Vil du da si at det er forholdsvis flere, færre, eller omtrent like mange innvandrere i ditt yrke som i andre yrker?

- 92
- 1 FLERE
  - 2 FÆRRE
  - 3 OMTRENT LIKE MANGE
  - 9 VET IKKE
- } → 13

12.

Er det innvandrere på din skole eller ditt lærested?

- 93
- 1 JA → 13
  - 2 NEI ← 15
  - 9 VET IKKE → 15

13.

Hvor ofte har du kontakt med innvandrere på arbeidsplassen/skolen eller lærestedet? Har du kontakt med dem...

- 94
- 1 Døglig
  - 2 Ukentlig
  - 3 Månedlig
  - 4 Sjeldnere enn månedlig
  - 5 Aldri → 15
  - 9 VET IKKE → 15
- } → 14

14.

Er denne kontakten først og fremst knyttet til skolen eller lærestedet/arbeidet, eller treffes dere også privat?

- 95
- 1 KNYTTET TIL SKOLE/ARBEIDSSITUASJONEN
  - 2 TREFFES OGSÅ PRIVAT
  - 9 VET IKKE, USIKKER

---

*15.

Hvor ofte har du kontakt med innvandrere privat? Har du kontakt med dem...

- 96
1	☐	Daglig	}	→ 16
2	☐	Ukentlig		
3	☐	Månedlig		
4	☐	Sjeldnere enn månedlig		
5	☐	Aldri	→	19
9	☐	VET IKKE	→	19
-

16.

Er den/de innvandrerne som du oftest har privat kontakt med i familie med deg, er det nære venner, venner, eller er det bare bekjente?

- 97
1	☐	FAMILIE
2	☐	NÆRE VENNER
3	☐	VENNER
4	☐	BEKJENTE
9	☐	VET IKKE
-

17.

Hvis du skulle sammenligne deg med de innvandrerne du oftest har privat kontakt med, vil du si at dere er svært like, nokså like, eller nokså ulike med hensyn til slike ting som inntekt, utdannelse og yrke?

- 98
1	☐	SVÆRT LIKE
2	☐	NOKSÅ LIKE
3	☐	NOKSÅ ULIKE
9	☐	VET IKKE, STERKT I TVIL
-

18.

Hvis du skulle sammenligne deg med de innvandrerne du oftest har privat kontakt med, med hensyn til slike egenskaper som personlige interesser, holdninger og livsstil, vil du si at dere er svært like, nokså like, eller er dere nokså ulike?

- 99
1	☐	SVÆRT LIKE
2	☐	NOKSÅ LIKE
3	☐	NOKSÅ ULIKE
9	☐	VET IKKE, STERKT I TVIL
-

19.

Informasjon om innvandrere og deres situasjon får vi på flere måter. Har følgende kilder gitt deg mye, en del, litt eller ingen informasjon om innvandrere og deres situasjon?

	MYE	EN DEL	LITT	INGEN	VET IKKE	
	1	2	3	4	9	
Undervisning på skolen	☐	☐	☐	☐	☐	100
Bøker	☐	☐	☐	☐	☐	101
Norske venner og kjente	☐	☐	☐	☐	☐	102
Ukeblader	☐	☐	☐	☐	☐	103
Gjennom arbeidet	☐	☐	☐	☐	☐	104
Aviser	☐	☐	☐	☐	☐	105
Tidsskrifter	☐	☐	☐	☐	☐	106
Radio	☐	☐	☐	☐	☐	107
Fjernsyn	☐	☐	☐	☐	☐	108
Fra innvandrere selv	☐	☐	☐	☐	☐	109

20.

Innvandrere har nå stemmerett ved kommunevalg etter 3 års botid i Norge. Mener du dette er riktig tidspunkt, for seint, for tidlig, eller bør de ikke ha stemmerett ved kommunevalg i det hele tatt?

- 110
- 1 RIKTIG TIDSPUNKT
  - 2 FOR SEINT
  - 3 FOR TIDLIG
  - 4 BØR IKKE HA STEMMERETT
  - 9 VET IKKE

*21.

Innvandrere har i dag rett til å stille til valg på Stortinget når de har fått norsk statsborgerskap og bodd i Norge i 10 år. Mener du dette er riktig tidspunkt, er det for seint, er det for tidlig, eller bør de ikke få stille til valg i det hele tatt?

- 111
- 1 RIKTIG TIDSPUNKT
  - 2 FOR SEINT
  - 3 FOR TIDLIG
  - 4 BØR IKKE FÅ STILLE
  - 9 VET IKKE

*22.

Jeg skal nå nevne noen påstander om innvandrere. Er du helt enig, nokså enig, nokså uenig eller helt uenig i disse påstandene?

HELT ENIG	NOKSA ENIG	BADE OG	NOKSA UENIG	HELT UENIG	VET IKKE
1	2	3	4	5	9

Det følger økende kriminalitet og voldsbruk med innvandrerne.   112

Nordmenn har vanligvis bedre arbeidsmoral enn innvandrere.   113

Innvandrere er gjennomgående velkvalifiserte mennesker som styrker norsk arbeidsliv.   114

Vi bør øke den økonomiske støtten til innvandrere slik at de kan bevare sin egen kultur.   115

Innvandrere som kommer til Norge bør lære seg å følge norske skikker og vaner.   116

Innvandrere må fritt kunne forkynne og utøve sin egen religion i Norge.   117

Innvandrere bør kunne oppnå den samme levestandard som er vanlig for nordmenn.   118

I dårlige tider bør vi først og fremst sørge for arbeid til nordmenn.   119

En del av den boligmangelen vi har i norske byer skyldes innvandringen.   120

Det er en nasjonal oppgave å motta flyktninger og asylsøkere i minst samme omfang som vi har gjort de siste år.   121

De offentlige ressurser som skal gå til asylsøkere, blir i for liten grad brukt hensiktsmessig.   122

*23.

Mener du at loven om innvandringsstopp bør forlenges eller oppheves?

123

- 1 FORLENGES
2 OPPHEVES
9 VET IKKE

24.

Mener du at innvandrere bør kunne være selvstendig næringsdrivende på like fot med nordmenn?

124

- 1 JA
2 NEI
9 VET IKKE

25.

Mener du at innvandrere bør kunne motta norske pensjoner og trygder på samme vis som nordmenn?

125

- 1 JA
2 NEI
9 VET IKKE

*26.

Vil du, ut fra hva du selv føler, si om du er helt enig, nokså enig, nokså uenig eller helt uenig i de følgende påstandene?

HELT ENIG	NOKSÅ ENIG	BÅDE OG	NOKSÅ UENIG	HELT UENIG	VET IKKE
1	2	3	4	5	9

Når jeg har planlagt noe føler jeg meg ganske sikker på at jeg kan gjennomføre det.

126

Det finnes klare retningslinjer for hva som er godt og ondt. Disse er gyldige for alle, uansett omstendigheter.

127

Jeg føler meg verdifull, minst like verdifull som andre.

128

27.

Hvor ofte tror du det skjer at innvandrere blir ansatt framfor nordmenn i arbeidslivet?
Tror du det skjer svært ofte, ofte, av og til, sjelden eller aldri?

- 129
1	☐	SVÆRT OFTE	}	→ 28
2	☐	OFTE		
3	☐	AV OG TIL		
4	☐	SJELDEN		
5	☐	ALDRI	→ 29	
9	☐	VET IKKE	→ 29	

28.

Det sies at innvandrere arbeider hardere, krever mindre lønn og sjelden layoffansetter seg. Tror du det er svært vanlig, forholdsvis vanlig, forholdsvis uvanlig eller svært uvanlig at arbeidsgivere tenker slik og ansetter innvandrere framfor nordmenn?

- 130
1	☐	SVÆRT VANLIG
2	☐	FORHOLDSVIS VANLIG
3	☐	FORHOLDSVIS UVANLIG
4	☐	SVÆRT UVANLIG
9	☐	VET IKKE

29.

Har du selv opplevd, eller har du hørt om noen som ikke fikk den boligen de ønsket fordi den ble solgt eller leid ut til innvandrere?

- 131
1	☐	JA, JEG SELV
2	☐	JA, HAR HØRT OM
3	☐	BÅDE OPPLEVD SELV OG HØRT OM ANDRE
4	☐	NEI
9	☐	VET IKKE

30.

En hører av og til sagt at innvandrere med støtte fra det offentlige går forbi nordmenn i boligkøene. Tror du dette er en helt riktig beskrivelse, en nokså riktig beskrivelse, en nokså uriktig beskrivelse eller en helt uriktig beskrivelse av forholdene?

- 132
1	☐	HELT RIKTIG
2	☐	NOKSÅ RIKTIG
3	☐	BÅDE/OG
4	☐	NOKSÅ URIKTIG
5	☐	HELT URIKTIG
9	☐	VET IKKE

*31.

Jeg skal nå lese opp noen påstander som vi av og til hører. Ut fra dine egne erfaringer, vil du si deg helt enig, nokså enig, nokså uenig eller helt uenig i de følgende påstandene?

HELT ENIG	NOKSÅ ENIG	BÅDE OG	NOKSÅ UENIG	HELT UENIG	VEI IKKE
1	2	3	4	5	9

Folk som meg kan nok stemme, men noe annet kan vi ikke gjøre for å innvirke på politikken.

133

Politikken er ofte så innviklet at alminnelige folk ikke kan sette seg inn i hva det dreier seg om.

134

Innsats er viktigere enn hell for å gjøre det bra i livet.

135

Velstandsutviklingen for folk som meg har vært positiv.

136

Mange grupper har fått mer enn de fortjener av velstandsutviklingen.

137

Når jeg sammenligner min økonomi og mine forhold med det som andre har, er jeg svært misfornøyd.

138

Politikerne har ikke sørget for noen velstandsforbedring for folk som meg.

139

32.

Dersom tallet på innvandrere i Norge skulle bli doblet de kommende årene; tror du det ville endre din personlige økonomi i negativ retning, i positiv retning eller ville det ikke gjøre noen forskjell?

140

- 1 NEGATIV RETNING
2 POSITIV RETNING
3 INGEN FORSKJELL
9 VET IKKE, USIKKER

33.

Vil du si at du og din husstand har det økonomisk bedre eller dårligere enn for ett år siden, eller er økonomien omtrent den samme?

141

- 1 BEDRE
2 DÅRLIGERE
3 OMTRENT DEN SAMME
9 VET IKKE

34.

Vil du, ut fra hva du selv føler, si om du er helt enig, nokså enig, nokså uenig eller helt uenig i de følgende påstandene?

HELT ENIG	NOKSÅ ENIG	BÅDE OG	NOKSÅ UENIG	HELT UENIG	VET IKKE
1	2	3	4	5	9

Av og til får jeg ikke til noe som helst.

142

Jeg er i stand til å klare det meste like bra som andre.

143

Det kan aldri finnes klare og absolutte retningslinjer for hva som er godt og ondt. Hva som er godt og ondt er avhengig av omstendighetene.

1-14

35.

Jeg vil nå lese opp noen ulike grupper av personer. Vil du fortelle hvilke du ikke ville ha som nabo? FLERE SVAR KAN AVMERKES.

- 1
- 145 Enslige mødre
- 146 Personer med kriminell fortid
- 147 Personer av annen rase
- 148 Alkoholikere
- 149 Personer med store familier
- 150 Følelsesmessig ustabile personer
- 151 Innvandrere
- 152 Sosialhjelpsmottakere
- 153 IKKE NEGATIV TIL NOEN
-

36.

Jeg vil nå lese igjennom samme listen. Denne gangen gjelder spørsmålet hvilke du ikke ønsker giftet inn i den nærmeste familien din? FLERE SVAR KAN AVMERKES.

- 1
- 154 Enslige mødre
- 155 Personer med kriminell fortid
- 156 Personer av annen rase
- 157 Alkoholikere
- 158 Personer med store familier
- 159 Følelsesmessig ustabile personer
- 160 Innvandrere
- 161 Sosialhjelpsmottakere
- 162 IKKE NEGATIV TIL NOEN
-

37.

Hvordan oppdager du at en person er innvandrert?

INGEN ALTERNATIVER LESES OPP. MERK AV FOR HVERT KJENNETEGN I.O. NEVNER.

- 1
- 163 SPRÅKET, SNAKKER IKKE NORSK ELLER BARE DÅRLIG NORSK
- 164 OPPFØRSELEN, ATFERDEN
- 165 KLESDRAKTEN
- 166 HUDFARGEN, MØRK HUD
- 167 HÅRFARGE, ANSIKTSTREKK
- 168 ANDRE TING VED UTSEENDE
- 169 ANDRE SVAR
- 170 VET IKKE, KAN IKKE NEVNE NOE

38.

Hvor mange innvandrere, iberegnet flyktninger og asylsøkere, tror du det kom til Norge i 1987? IKKE LES OPP NOEN ALTERNATIVER.

171-172

- 1 0-4999
- 2 5000-9999
- 3 10000-14999
- 4 15000-19999
- 5 20000-29999
- 6 30000-39999
- 7 40000-49999
- 8 50000-59999
- 9 60000-69999
- 10 70000 ELLER OVER
- 11 VET IKKE
-

*39.

Jeg skal nå nevne noen innvandregrupper i Norge. Hvor godt synes du at du kjenner til levemåte og kultur for hver av disse gruppene? Kjenner du dem svært godt, ganske godt, litt eller har du ingen kjennskap til levemåten og kulturen deres?

	SVÆRT GODT 1	GANSKE GODT 2	LITT 3	INGEN- TING 4	VEI IKKE 9	
Chilenere	☐	☐	☐	☐	☐	173
Pakistanere	☐	☐	☐	☐	☐	174
Vietnamesere	☐	☐	☐	☐	☐	175
Dansker	☐	☐	☐	☐	☐	176
Tyrkere	☐	☐	☐	☐	☐	177
Jugoslaver	☐	☐	☐	☐	☐	178
Iranere	☐	☐	☐	☐	☐	179
Polakker	☐	☐	☐	☐	☐	180
Marokkanere	☐	☐	☐	☐	☐	181

40.

Hvor mange ganger i løpet av siste måneden har du:

ANTALL:

Vært tilstede ved gudstjenester i kirken? 182-183

Vært tilstede på andre religiøse møter? 184-185

Hørt andakter og gudstjenester i radio og fjernsyn? 186-187

41.

Hvilket parti ville du stemme på hvis det var Stortingsvalg i morgen?

188-189

- 1 FREMSKRITTPARTIET
- 2 HØYRE
- 3 SENTERPARTIET
- 4 KRISTELIG FOLKEPARTI
- 5 VENSTRE
- 6 ARBEIDERPARTIET
- 7 SOSIALISTISK VENSTREPARTI
- 8 NORGES KOMMUNISTISKE PARTI
- 9 RØD VALGALLIANSE
- 10 ANDRE PARTIER
- 88 VET IKKE/VILLE IKKE STEMME
- 99 VIL IKKE SVARE

42.

Hvor stor brutto inntekt hadde du (og din ektefelle/samboer) i alt i 1987? Med brutto inntekt mener vi samlet inntekt før fradragposter og skatt.

NB! FOR GIFTE/SAMBOENDE IO SKAL SUMMEN AV EKTEFELLEENS INNTEKT OPPGIS. HVIS IO IKKE HAR EGEN INNTEKT, OPPGIS EKTEFELLENS/SAMBOERENS INNTEKT.

190-191

- 00 INGEN INNTEKT
- 01 UNDER KR 50 000
- 02 KR 50 000 - 74 900
- 03 KR 75 000 - 99 900
- 04 KR 100 000 - 124 900
- 05 KR 125 000 - 149 900
- 06 KR 150 000 - 174 900
- 07 KR 175 000 - 199 900
- 08 KR 200 000 - 224 900
- 09 KR 225 000 - 249 900
- 10 KR 250 000 - 274 900
- 11 KR 275 000 - 299 900
- 12 KR 300 000 - 349 900
- 13 KR 350 000 - 399 900
- 14 KR 400 000 - 449 900
- 15 KR 450 000 - 499 900
- 16 KR 500 000 - ELLER MER
- 90 VIL IKKE SVARE
- 80 VET IKKE, KAN IKKE SI (KRYSSSES BARE AV HVIS IKKE IO ER I STAND TIL Å OPPGI ET NOENLUNDE RIMELIG ANSLAG FOR (INNTEKTENS STØRRELSE))

[TIL INTERVJUEREN: KRYSS AV UNDER FOR HVLKEN INNTEKT SOM ER REGISTRERT I SPØRSMÅL 42:]

192

- 1 IO'S INNTEKT
  - 2 EKTEFELLENS/SAMBOERENS INNTEKT
  - 3 SUMMEN AV BEGGE INNTEKT
-

Appendiks 2 Tilleggstabeller og figurer

Tabell A2.1 Identifisering av innvandrere. Prosentfordeling.

Hvordan oppdager du at en person er innvanderer?

INGEN ALTERNATIVER LESES OPP. MERK AV FOR HVERT KJENNETEGN I.O. NEVNER.

Kjennetegn	Andel som nevner kjennetegnet
Språk, snakker ikke norsk...	66.1
Oppførsel, atferd	11.6
Klesdrakt	20.6
Hudfarge, mørk hud	86.0
Hårfarge, ansiktstrekk	18.3
Andre ting ved utseende	9.0
Andre svar	4.8
Vet ikke, kan ikke nevne noe	2.6

N=2045 for alle svaralternativer. Merk at tabellen her ikke skal summere til 100 nedover. Spørsmålet er stilt for hvert kjennetegn separat. Tabellen viser altså først hvor stor andel av befolkningen som nevner språket som betydningsfullt for å oppdage at personen er innvanderer, deretter hvor stor andel som nevner oppførsel eller atferd, o.s.v.

Tabell A2.2 Holdninger til Innvandrere: Reaksjoner på 11 påstander. Prosent.

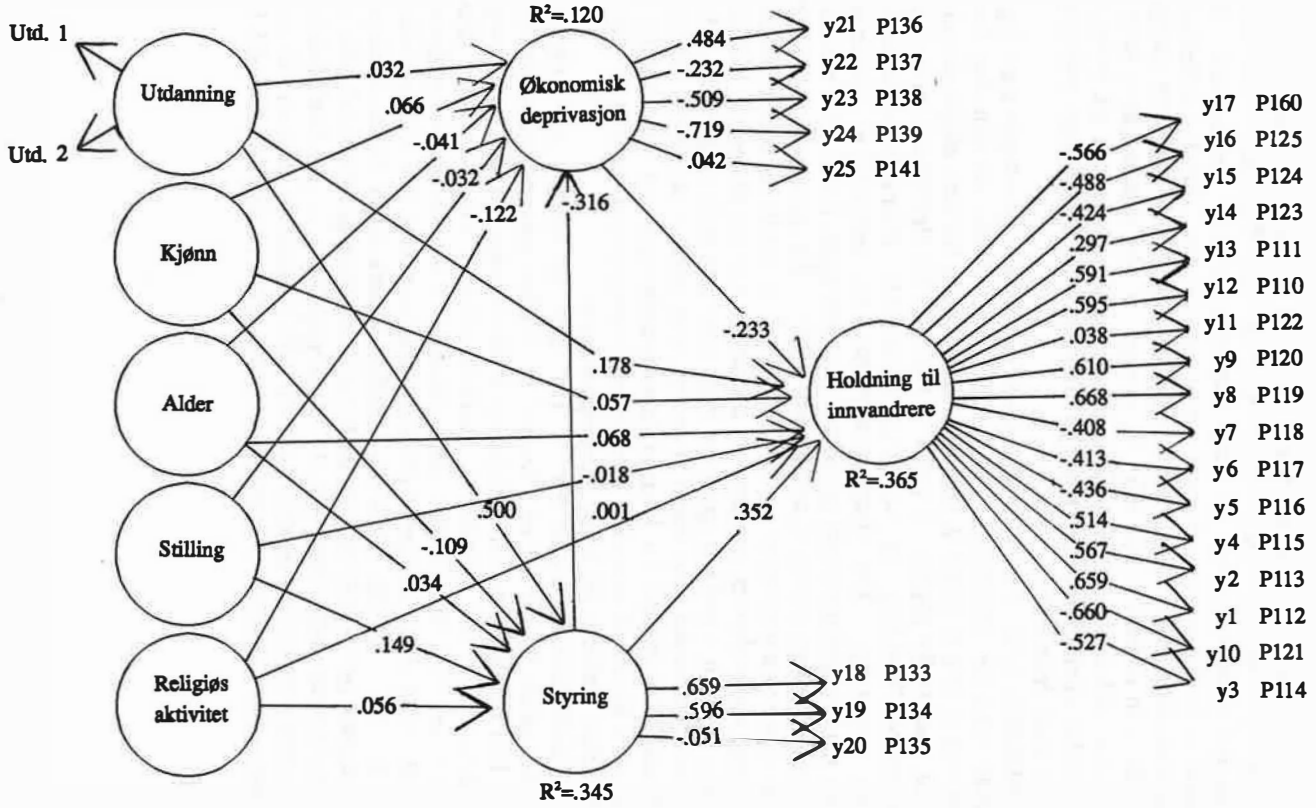
Jeg skal nå nevne noen påstander om innvandrere. Er du helt enig, nokså enig, nokså uenig eller helt uenig i disse påstandene?

	Helt enig	Nokså enig	Både og	Nokså uenig	Helt uenig	Vet ikke
Det følger økende kriminalitet og voldsbruk med innvandrerne.	20.0	25.8	15.6	17.0	17.4	4.2
Nordmenn har vanligvis bedre arbeidsmoral enn innvandrere.	7.6	10.6	13.8	20.8	34.5	12.6
Innvandrere er gjennomgående velkvalifiserte mennesker som styrker norsk arbeidsliv.	17.1	27.0	21.1	14.5	9.5	10.8
Vi bør øke den økonomiske støtten til innvandrene slik at de kan bevare sin egen kultur.	9.5	13.6	7.2	21.1	43.5	5.1
Innvandrene som kommer til Norge bør lære seg å følge norske skikker og vaner.	49.3	22.6	11.6	9.5	5.5	1.5
Innvandrene må fritt kunne forkynne og utøve sin egen religion i Norge.	52.6	22.0	7.0	6.6	9.1	2.6
Innvandrene bør kunne oppnå den samme levestandard som er vanlig for nordmenn.	75.1	17.5	3.0	1.7	1.4	1.3
I dårlige tider bør vi først og fremst sørge for arbeid til nordmenn.	36.3	12.7	7.7	13.5	27.3	2.5
En del av den boligmangelen vi har i norske byer skyldes innvandringen.	12.2	16.4	7.0	16.9	34.9	12.7
Det er en nasjonal oppgave å motta flyktninger og asylsøkere i minst samme omfang som vi har gjort de siste år.	26.9	15.7	8.3	18.4	25.7	5.0
De offentlige ressurser som skal gå til asylsøkere, blir i for liten grad brukt hensiktsmessig.	31.9	20.5	6.7	4.8	3.6	32.5

N=2045 i utgangspunkt for alle svarene. Innslaget av manglende data var gjennomgående svært lite, fra 0.1 til 0.3 prosent, og har få konsekvenser for mønsteret. Andelene skal for hver påstand summere horisontalt til 100.

Tabell A2.3. Holdninger til innvandringsstoppen i 1980, 1985 og 1988. Detaljerte resultater, med Ubesvart (1980 og 1985) og Vet ikke samt manglende data (1988) med i fordelingene. Prosentfordeling.

Mener du at loven om innvandringsstopp bør forlenges eller oppheves?			
SVAR	ÅRSTALL		
	1980	1985	1988
Forlenges	77.0	71.6	68.5
Oppheves	16.1	21.8	14.1
Ubesvart/Vet ikke	6.1	6.5	17.4
I alt	100.0	100.0	100.0
N=	976	1044	2042

Figur A2.1 LISREL-analyse av holdninger til innvandrere

Appendiks 3 Detaljerte resultater: diskriminantanalyse

Med utgangspunkt i faktoranalysen i kapittel 3, ville en kanskje vente å finne en markert såkalt første diskriminant funksjon. En skal imidlertid være åpen for at andre dimensjoner kan framkomme når knippet av holdningsvariable også skal knyttes til partipolitisk orientering. Diskriminantanalysen forutsetter i seg selv ikke noe bestemt om hvilke variable som er uavhengige eller avhengige. I vårt tilfelle gjøres heller ikke slike antakelser. Spørsmålet er nå i hvilken grad og på hvilken måte holdninger til innvandrere gjør tilhengere av forskjellige politiske partier ulike hverandre.

Metoden synes ikke å ha like gode statistiske egenskaper som log-lineære modeller (Fienberg, 1980:105-109). Imidlertid har den sine fordeler ved at den er enkel å bruke, kanskje særlig for mer eksplorerende formål som i vårt tilfelle. I prinsippet forutsetter signifikantesting her multinormal fordeling i de "uavhengige" variable. Denne forutsetningen holder neppe her. Det virker likevel som om metoden er temmelig robust når det gjelder brudd på denne forutsetningen, i alle fall i tilfeller med relativt store utvalg (Lachenbuch, 1975). En annen antakelse for lineær diskriminantanalyse er at "effektene" av diskriminantvariablene på gruppevariabelen er lineære og additive. Det er begrenset hva en egentlig vet om i hvilken grad de funn som her skal rapporteres, blir systematisk påvirket som følge av utslag som ikke er additive. Vi har imidlertid ikke grunner for å tro at de sammenhenger som blir presentert i alle fall i hovedsak avspeiler monotone sammenhenger mellom de ulike uavhengige variable og holdningsgrupperingene.

I diskriminantanalysen har vi tatt med de største partipolitiske grupperingene. RV, NKP og "Andre" er således ikke inkludert, da det er for få i utvalget fra hver gruppe til at de meningsfylt kan inkluderes. I analysen som her gjengis er svarkategoriene "Vet ikke/Ville ikke stemme" og "Vil ikke svare" slått sammen. I mer detaljerte analyser framgår det at disse gruppene plasserer seg temmelig likt, og temmelig "midt på treet". Det har derfor ikke særlige konsekvenser for de endelige konklusjoner om partiflokkenes holdninger om disse gruppene inkluderes eller på hvilken måte dette gjøres. Utgangspunktet for grupperingen er et spørsmål om hvilket politisk parti en ville stemme på dersom det var Stortingsvalg i morgen. Hovedresultatene er sammenfattet i tabell A3.1.

Tabell A3.1 Holdninger til innvandrere og partipolitisk sympati. Diskriminantanalyse.

DISKRIMINANTVEKTER: Standardiserte koeffisienter

Funksjon 1	Funksjon 2	
Variabel		
1.Mer krim	.192	-.125
2.Arbeidsmoral	.151	.278
3.Vel kvalif.	-.053	.035
4.Øke støtte	-.225	.035
5.Lære norske	.027	-.012
6.Fritt fork.	-.101	-.178
7.Samme levest.	-.041	-.121
8.Arbeid først	.037	.171
9.Boligmangel	.214	.229
10.Nasj. oppg.	-.106	.267
11.Ress.bruk	-.042	-.048
12.St.rett,Ko.	.227	-.132
13.St.rett,St.	.069	.582
14.Innv.stopp	.319	-.297
15.Næringsdr.	.127	-.317
16.No. pensj.	.012	.129
17.Inngifte	-.120	.117
KANONISK KORR.	.417	.211
WILK'S LAMBDA	.725	.878
SIGNIFIKANSNIVÅ	.000	.000
<hr/>		
Sentroideverdier for ulike grupper av partitilhengere		
SV	1.242	-.221
AP	.091	-.014
KRF	.162	-.191
SP	-.039	-.193
VENSTRE	.749	.151
HØYRE	-.047	.425
FRP	-.792	-.104
VET IKKE	-.064	-.142
<hr/>		
N=2006		

Det framkommer én markant og klart statistisk signifikant første diskriminantfunksjon, og det denne vi her skal fokusere på. Det er også flere andre funksjoner, som er statistisk signifikante på .01-nivået. I et så stort utvalg som i dette tilfellet vil selv mindre betydningsfulle funksjoner kunne være signifikante i statistisk forstand. I de fullstendige

analyser framkommer i alt 7 slike funksjoner. Vi har imidlertid valgt å begrense rapporteringen i denne sammenheng til de to første og mest gjennomslagskraftige.

Verdien på den kanoniske korrelasjonen for den første funksjonen er på .417. Enkelt sagt kan kvadratet av denne ses som tilsvarende "forklart varians" i regresjonsanalyse. Dette betyr at ca. 17% ($.417 \cdot .417 = .174$) av ulikhetene i skårene på den mest gjennomslagskraftige kombinasjon av holdningsvariable til innvandrere og asylsøkere er ulikheter mellom de forskjellige partipolitiske grupperinger. På individnivå er dette en temmelig markert sammenheng: Det er en klar tendens til at den første diskriminantfunksjonen skiller mellom gruppene; partiflokkene er systematisk ulike i synet på innvandrere og asylsøkere.

Av de i alt 17 utsagn som ble presentert, synes noen umiddelbart å skille mer enn andre. Det gjelder synet på om det følger mer kriminalitet med innvandrene (1), om den økonomiske støtten til dem bør økes (4), om boligmangelen skyldes innvandring (9), deres rett til å stemme (12), samt vurdering av forlengelse av innvandringsstoppen (14). Mer detaljerte analyser viser imidlertid at bortsett fra utsagnet om offentlig ressursbruk (11), samvarierer alle holdningsvariablene betydelig med den første diskriminantfunksjon. Ser vi faktoranalysen (Kapittel 3) og diskriminantanalysen i sammenheng, betyr dette at "Bidrags-/belastnings-dimensjonen" fra den første analysen etter alt å dømme har stort overlapp med "Nærhet til den tredje verden"-funksjonen som framkommer. Fordomsvariabelen som mest effektivt skiller mellom folk flest i utvalget, viser slik også samsvar med rangeringen av tilhengerflokkene etter partienes grunnholdning til land i den tredje verden. Under ett styrker analysene inntrykket av at holdningsindeksen vi har valgt som den sentrale avhengige variabel, har stor gyldighet.

Litteratur

- Adorno, T. W., et al. 1950.
The Authoritarian Personality. New York: Harper and Row.
- Allport, Gordon W. 1954.
The Nature of Prejudice. Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing Company.
- Araldsen, Hege, Gloria Maira og Ragnar Næss. 1989.
Det norske flyktingemottaket 1982 - 1988. Oslo: Kommuneforlaget.
- Aristoteles. 1980.
"Nicomachean Ethics". Translated and introduced by David Ross. London: Oxford University Press.
- Barth, Fredrik. 1969.
Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berelson, Bernhard and Gary Steiner. 1964
Human Behavior, An Inventory of Scientific Findings New York: Harcourt, Brace and World
- Berlinske Tidende. 1990.
"Konservative strammer kursen overfor flyktninge" 1. seksjon. 3. August.
- Becker, Gary S. 1957.
The Economics of Discrimination. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bjørklund, Tor. 1988.
"The 1987 Norwegian Local Elections: A Protest Election with a Swing to the Right". *Scandinavian Political Studies* 11 3:1-24.
- Blalock, Hubert M., Jr. 1967.
Toward a Theory of Minority Group Relations. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Blauner, Robert. 1975.
"Colonized and Immigrant Minorities" i Yetman, N. R og C.H. Steele (eds.). *Majority and Minority. The Dynamics of Racial and Ethnic Realltions*. Boston: Allyn & Bacon Inc.
- Bonacich, E. 1972.
"A Theory of Ethnic Antagonism: the Split Labour market". *American Sociological Review* 37:547-559.

- Boudon, Raymond. 1986.
 "The Logic of Relative Frustration" i Jon Elster. *Rational Choice*. New York: New York University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1984.
A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Brox, Ottar. 1972.
Strukturfascismen ock andra essäer. Stockholm: Prisma.
- Bø, Bente Puntervold. 1984.
Nabolagsundersøkelsen. Oslo: Diakonhjemmets sosialhøgskole.
- Campbell, Angus et al. 1960.
The American Voter. New York: Wiley.
- Cohen, R. 1978.
 "Ethnicity". *Annual Review of Anthropology* 7.
- Colbjørnsen, Tom, Gudmund Hernes og Knud Knudsen. 1982.
Klassestruktur og klasseskiller. Oslo: Universitetsforlaget.
1984. "Samfunnsvitenskapelig årsaksanalyse: En introduksjon til LISREL-systemet." *Tidsskrift for samfunnsforskning* 25:5.34
- Cooley, William M. and Lohnes, Paul R. 1972.
Multivariate Data Analysis. New York: John Wiley and sons.
- Condran, John G. 1979.
 "Changes in White Attitudes Toward Blacks: 1963-1977". *Public Opinion Quarterly* 43:463-76.
- Davis, James A. 1975.
 "Communism, conformity, cohorts, and categories: American tolerance in 1954 and 1972." *American Journal of Sociology*.
- De Levita, D.J. 1965.
The Concept of Identity. Paris: Mouton & Co.
- Departementene. 1989.
Bosetting og integrering av flyktninger og personer med oppholdstillatelse på humanitært grunnlag - organisering, ressursbruk og finansieringsordninger. Visse fremmedkontrollspørsmål. Innstilling utarbeidet av interdepartemental arbeidsgruppe. Oslo: Utlendingsdirektoratet.
- Dollard, J. et al. 1939.
Frustration and Aggression. New Haven: Yale University Press.

- Echoff, Torstein. 1966.
Rettferdighet Oslo: Universitetsforlaget.
- Eitinger, Leo. 1981.
Fremmed i Norge. Oslo: Cappelen.
- Erikson, E.H. 1968.
Identity Youth and Crisis. New York: Norton.
- Erlich, Howard. 1973.
The Social Psychology of Prejudice. New York: Wiley Interscience Publications.
- Extrabladet. 1990. "Dansk terror mod flyktninge". Artikkel 28. Juli.
- Fendrick, J.M. 1967.
"Perceived Reference Group Support: Racial Attitudes and overt Behavior".
American Sociological Review 32:960-979.
- Fienberg, Stephen E. 1980.
The Analysis of Cross-classified Categorical Data. 2nd. edition. Cambridge, Mass.: MIT-Press.
- Fishbein, Martin. 1967.
"A consideration of beliefs, and their role in attitude construction" i Martin Fishbein (ed.) *Attitude theory and measurement*. New York: John Wiley & Sons.
- Fishbein, Martin og J. Ajzen 1975.
Belief, Attitude, Intention and Behavior. An Introduction to Theory and Research. Reading, Mass.: Addison - Wesley
- Fryklund, Bjørn og Tomas Peterson. 1989.
"Vi mot dom" *Det dubbla främlingskapet i Sjöbo*. Lund: Lund University Press.
- Fugelli, Per. 1981.
"Rasisme i Finnmark" i Gunnar H. Gjengset (red.) *Samisk mot - norsk hovmod*. Oslo: Pax.
- Gans, H.J. 1974.
"Introduction" i Sandberg, N.C. *Ethnic Identity and Assimilation*. New York: Praeger.
1979. "Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America". *Ethnic and Racial Studies* 2:1-20.

- Gecas, Victor. 1989.
 "The Social Psychology of Self-Efficacy". *Annual Review of Sociology* 15:291-316.
- Gergen, K.J. 1971.
The Concept of Self. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Gibney, Mark. 1989.
A Critique of Norway's Refugee/Asylum Policy and Proposals for Change. Oslo: Institutt for Menneskerettigheter.
- Glazer, N. og D.P. Moynihan (red.) 1975.
Ethnicity: Theory and Experience. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Grimnes, Ole Kristian. 1989.
 "Norske flyktninger i Sverige under den annen verdenskrig" i Johansson og Persson (red.) *Nordisk flyktningepolitikk i verdenskrigens epok*. Lund: Lund University Press.
- Harding, John, et al. 1954.
 "Prejudice and Ethnic Relations " i Gardner Lindzey og Elliot Aronson. *The Handbook of Social Psychology, Vol.5*. London: Addison-Wesley Publishing Company.
- Harvey, J.H. og W.P. Smith. 1977.
Social Psychology: An Attributional Approach. St. Louis: aC.V. Mosby Co.
- Hauge, Alfred. 1983.
Cleng Peerson. Møte med vandringsmannen. Oslo/Stavanger: Universitetsforlaget.
- Haugen, Einar. 1975.
Norsk i Amerika. Oslo: Cappelen forlag.
- Hechter, Michael. 1976.
 "Ethnicity and Industrialization: On the Profileration of the Cultural Division of Labor". *Ethnicity* 3:214-224.
1978. "Group Formation and the Cultural Division of Labor". *The American Journal of Sociology* 84:293-318.
- Hernes, Gudmund og Knud Knudsen. 1976.
Utdanning og ulikhet. NOU 1976:46. Oslo: Universitetsforlaget.
1987. "Kjønn og klasseidentifikasjon" i Colbjørnsen, Tom, Gudmund Hernes, Gunn Birkelund og Knud Knudsen. *Klassesamfunnet på hell*. Oslo: Universitetsforlaget.
1989. "Over grensen". *Tidsskrift for samfunnsforskning* 30:27-60.

- Hernes, Gudmund. 1975.
Makt og avmakt. Oslo: Universitetsforlaget.
1986. "The Dilemmas of Social Democracies" forthcoming in Philippe Schnitter (ed.) *Experimenting with Scale*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holmberg, Søren og Mikael Gilljam. 1986.
Väljare ock val i Sverige. Stockholm: Bonniers.
- Hughes, Michael og David H. Demo. 1989.
"Self-Perceptions of Black Americans: Self-Esteem and Personal Efficacy".
American Journal of Sociology 95 2:132-160.
- Hulbary, William E. 1975.
"Race, Deprivation, and Adolescent Self-Images". *Social Science Quarterly* 56:105-114.
- Hyman, Herbert. 1960.
"Reflections on Reference Groups". *Public Opinion Quarterly* XXIV.
- Hyman, Herbert og Charles R. Wright. 1975.
The Enduring Effects of Education. Chicago: University of Chicago Press.
- Ickes, W.J. og R.F. Kidd. 1976.
"An Attributional analysis of Helping Behavior" i Harvey, J.MH. Ickes, W.J. and Kidd, R.F. (eds.) *New Directions in Attributional Research*. Vol. 1. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Ass.
- Jackman, Mary R. og Michael J. Mua. 1984.
"Education and intergroup attitudes: Moral enlightenment, superficial democratic commitment, or ideological refinement?" *American Sociological Review* 49:751-769.
- Jackman, Mary R. og Marie Crane. 1986.
" 'Some of my best friends are black....': Interracial Friendship and Whites' Racial Attitudes". *Public Opinion Quarterly* 50:459-486.
- Jackman, Mary R. 1973.
"Education and prejudice or education and response set?" *American Sociological Review* 38:327-39.
- Jenssen, Anders Todal og Elin Pedersen. 1989.
Jo mere vi er sammen dess gladere blir vi? Paper til den 15. Nordiske Sosiologikongress, Aalborg 18-20 august.
- Johansen, Jan Otto. 1989.
Sigøynernes holocaust. Oslo: Cappelen.

- Johansson, Rune og Hans-Åke Persson (Red.) 1989.
Nordisk flyktningepolitikk i världskrigens epok. Lund: Lund University Press.
- Katz, Daniel. 1960.
"The functional approach to the study of attitudes". *Public Opinion Quarterly*: 24:163-204.
- Kiecolt, K. Jill. 1988.
"Recent Developments in Attitudes and Social Structure" *Annual Review of Sociology* 14:381-403.
- Klausen, Arne Martin (red.) 1986.
Den norske væremåten. Oslo: Cappelen, daCapo-serien.
- Klecka, William, R. 1980.
Discriminant Analysis. Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Cluegel, James R. and Alliot R. Smith. 1982.
"Whites beliefs about black's opportunity". *American Sociological Review* 47:518-532.
- Knudsen, Knud. 1972.
Sosialhjelp og nærmiljø. Hovedfagsoppgave i sosiologi. Bergen: Sosiologisk institutt.
1981. *Ulikhet i ungdomsskolen.* Oslo/Bergen: Universitetsforlaget.
1987. "Kortere arbeidstid, nedsatt pensjonsalder eller lengre ferie?" Vedlegg 4 i Arbeidstidsutvalgets utredning *NOU 1987:9B.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Kørmendi, Ester. 1987.
Refugees in Denmark. København: Socialforskningsinstituttet.
- Kørmendi, Ester, et al. 1986.
"Datakvalitet ved telefoninterview". *Socialforskningsinstituttets studie 52.* Socialforskningsinstituttet: København.
- Lachenbruch, Peter A. 1975.
Discriminant Analysis. New York: Hafner Press.
- Lange, Anders og Charles Westin. 1981.
Etnisk diskriminering och social identitet. Stockholm: Liber Förlag.
- Larsen, Anne Kathrine. 1986.
"Elska din granne, men lat grinna stande - sosialt samvær i en vest-norsk bygd". I Arne Martin Klausen (red.) *Den norske væremåten.* Oslo: Cappelen, daCapo-serien.

- Le Vine, R.A. og D.T. Campbell. 1972.
Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior.
 New York: John Wiley & Sons.
- Liebersohn, Stanley. 1975.
 "A Societal theory of Race and Ethnic Relations" i Yetman, N.R. og C.H. Steele. *Majority and Minority. The dynamics of Racial and Ethnic Relations.*
 Boston: Allyn and Bacon Inc.
- Lipset, Seymour M.. 1960.
Political Man. Garden City, NJ: Ancor.
1981. *Political Man.* Second edition. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lorentzen, Håkon. 1989.
Staten, Røde kors og asylmottaket. ISF-rapport 89:2. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Martinussen, Willy. 1984.
Sosiologisk analyse. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mendelsohn, Oskar. 1987.
Jødernes historie i Norge gjennom tre hundre år. Bind I og II. Oslo: Universitetsforlaget.
- Merton, Robert K. og Alice S. Kitt. 1950.
 "Contributions to the Theory of Reference Group Behaviour," i Robert K. Merton og Paul F. Lazarsfeld (eds.) *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of the American Soldier.* Glencoe, Ill.: Free Press.
- Miller, D.R. 1963.
 "The Study of Social Relationships: Situations, Identity and Social Interaction" i Koch, S. (ed.) *Psychology: A Study of a Science. Vol. 5.* New York: McGraw-Hill.
- Mordal, Tove L. 1989.
Som man spør, får man svar. Oslo: Tano.
- Myrdal, Gunnar. 1944.
An American Dilemma. New York: Harper and Brothers.
1964. *An American Dilemma.* New York: McGraw-Hill Paperbacks. Volume 1 og 2. Ny utgave med eget postskript av Arnold Rose, og nytt forord av forfatteren.
- Newman, W.M. 1973.
American Pluralism. A Study of Minority Groups and Social Theory. New York: Harper & Row.

- Nikolinakos, M. 1973.
 "Notes on an Economic theory of Racism". *Race* 14 4:365-382.
- Nunn, Clyde et al. 1978.
Tolerance for Nonconformity. San Francisco: Jossey-Bass.
- Næss, Ragnar. 1989.
Flyktninger som ressurs. Oslo: Kommuneforlaget.
- Parming, T. 1977.
The Nature of Ethnic Identity. Ph.D. thesis. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International.
- Patterson, Orlando. 1977.
Ethnic Chauvinism. The Reactionary Impulse. New York: Stein and Day.
- Pettersen, Per Arnt og Arne Kolstad. 1989.
A Welfare State Majority meets New Ethnic Minority Groups. Bodø: Høgskolesenteret i Nordland.
- Ramsøy, Natalie Rogoff. 1977
Sosial mobilitet i Norge. Oslo: Tiden
- Rivlin, Harry N. og Milton J. Gould. 1975.
Teachers for Multicultural Education. Fordham University Teachers Corps.
- Rokeach, Milton. 1968.
 "Attitudes: nature of" i *International Encyclopedia of The Social Sciences*.
- Rosenberg, Morris. 1989.
Society and the Adolescent Self-Image. Revidert utgave. Middeltown Conn.: Wesleyan University Press.
- Rosenberg, Morris og Leonard I. Pearlman. 1978.
 "Social Class and Self-Esteem among Children and Adults". *American Journal of Sociology* 84 1:53-77.
- Runchiman, W.G. 1966.
Relative Deprivation and Social Justice. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sampson, E.E. 1976.
Social Psychology and Contemporary Psychology. Andre utgave. New York: Wiley.
- Selznick, Gertrude J. og Stephen Steinberg. 1969.
The Tenacity of Prejudice. New York: Harper & Row.

- Smith, Brewster M. 1968.
"The personal setting of public opinion: A study of attitudes toward Russia." i Martin Fishbein (ed.) *Attitude Theory and Measurement*. New York: John Wiley & Sons.
- Smith, Brewster M., J.S. Bruner and R.W. White. 1956.
Opinions and Personality. New York: Wiley.
- SOU 1984.
I rätt riktning. SOU 1984:55. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Stinchcombe, Arthur L. 1975.
"The Political Sociology of Ethnic Loyalties" i Fred Greenstein og Nelson Polsby. *Handbook of Political Science*. Reading, Mass: Addison Wesley.
- Stouffer, Samuel A. 1949.
The American soldier. New York: Princeton.
1955. *Communism, conformity, and Civil Liberties*. New York: Wiley.
- Sudman, Seymour and Norman M. Bradburn. 1983.
Asking questions. London: Jossey-Bass Publishers.
- Tajfel, H. 1974.
"Social Identity and Intergroup Behavior". *Social Science Information* 13:69-93.
- Thuen, Trond (red.) 1980.
Samene - urbefolkning og minoritet. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thurow, Lester C. 1975.
Generating Inequality. New York: Basic Books, Inc.
- Ustvedt, Yngvar. 1989. "Rasisme på norsk", artikkel i *Dagbladet* 5.6 1989.
- Vaage, Odd Frank. 1989.
Sluttrapport: Undersøkelse om holdninger til innvandrere. Oslo: Statistisk sentralbyrå: Interne notater 89/13.
- Wegner, D.M. og R.R. Vallacher. 1977.
Implicit Psychology: An Introduction to Social Cognition. New York: Oxford University Press.
- Westin, Charles. 1982.
"Innvandrerne i svenskarnas øgon" i Charles Westin. *Att leva med mångfalden*. Stockholm: Liber Förlag.
- Williams, Robin M., Jr. 1975.
"Relative Deprivation" i Lewis A. Coser (ed.) *The Idea of Social Structure*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Woon, Long Litt. 1990.

"Media og innvandrere", kronikk i *Dagbladet* (onsdag, 25 juli 1990).

Wrightsman, L.S. 1977.

Social Psychology. Belmont: Brooks-Cole.

Wuttudal, Kari. 1986.

Holdninger til innvandrere. Hovedfagsoppgave. Trondheim: Institutt for sosiologi og samfunnskunnskap.

Yetman, N.R. og C.H. Steele. 1975.

Majority and Minority. the Dynamics of Racial and Ethnic Relations. Boston: Allyn and Bacon Inc.

Øyvind Østerud. 1990.

"Norge i våre hjerter? Internasjonaliseringen og det nasjonale," Foredrag ved Norsk Sosiologiforenings Vinterseminar 4.-7. januar 1990. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 3:211-225 Oslo: Universitetsforlaget

Indeks

A

- Adorno, T. W. 40
Aggresjon 41
Ajzen, J. 46
Alder 102
Allport, Gordon W. 41
Alta 19
Amerikanske credo 28
Arbeidsmarkedshypotesen 99
Aristoteles 78
Attribusjonsteorien 39
Aune, Dag 82
Autoritære personlighet, den 40

B

- Barlien, Hans 15
Becker, Gary 30
Berelson 96
Bjørklund, Tor 90
Blalock, Hubert M., jr. 25, 33
Blauner, Robert 31
Bonacich, E. 32
Boudon, Raymond 79
Bourdieu, Pierre 36
Brox, Ottar 32

C

- Campell, Angus 100
Campell, D. T. 41
Cohen, R. 39
Colbjørnsen, Tom 32, 113
Coleman 91
Cooley, William M. 113
Crane, Marie 46, 58

D

- Dahl, Carl 13
Davis, James A. 100
De Levita, D. J. 36
Demo, David H. 91, 92, 119
Demokrati 148
Diskriminantanalyse 113
Diskriminering 30, 150
Dollard, J. 41

E

- Echoff, Torstein 78
Effektivitet 149
Eitinger, Leo 22
Erikson, E. H. 36
Erlich, Howard 41
Etnosentrisme 147
Etnosentrismeteorien 39

F

- Fendrick, J. M. 27
Fishbein, Martin 46, 87
Flerkulturelle industrisamfunn . . 142
Flor, Pierre Pumeau 13
Flyktninger i Sverige 16
Forblommingshypotesen 100
Fordom 84
Forholdstap 77
Fryklund, Bjørn 78
Fugelli, Per 20

G

- Gans, H. J. 39
Gergen, K. J. 36

Gilljam, Mikael	89
Glazer, N.	39
Gold, Milton R.	134
Grimnes, Ole Kristian	17
Grunninnstillinger	69
Grunnloven	12, 23
Gruppedyrkelse	137

H

Harvey, J. H.	39
Hauge, Alfred	15
Haugen, Einar	15
Hechter, Michael	31
Hernes, Gudmund	70, 78, 79, 85, 91, 98, 99
Holdninger	57, 87
Holmberg, Søren	89
Hughes, Michael	91, 119
Hyman, Herbert	79, 100

I

Ickes, W. J.	39
Identitet	36
Identitetshypotesen	100
Individualisme	141
Individuelle teorier	25, 36
Intern kolonialisme	31

J

Ja til et fargerikt fellesskap	77
Jackman, Mary R.	46, 58, 100
Johansen, Jan Otto	12
Jødeparagrafen	12
Kaldhol, Bjørn	81
Kalundborgopprøret	90
Kidd, R. F.	39
Kitt, Alice S.	79
Kjønn	104
Klasseforskjeller	139

Klecka, William R.	113
Kluegel, James R.	93, 113
Knudsen, Knud	70, 78, 91 98, 99, 113
Konflikt	139
Kulturell arbeidsdeling	32
Kulturrelativisme	135, 147
Kørmendi, Ester	55, 90

L

Lange, Anders	25, 32, 89
Larsen, Anne Kathrine	22
Le Vine, R. A.	41
Legninger	57
Lie, Trygve	12
Lipset, Seymour M.	100
LISREL	117
Lohnes, Paul R.	113
Lumpenproletariat	139
Lundegård, Teis	13

M

Markedsmodell	145
Martinussen, Willy	57, 87, 109
Marxistisk teori	31
Massemmedia	46
Matteus	11
Mendelsohn, Oskar	12, 14
Merton, Robert K.	27, 79
Miller, D. R.	36, 37
Moynihan, D. P.	39
Muha, Michael J.	100
Multivariate analyse	116
Myhre	80
Myrdal, Gunnar	27

N

Nansen, Fridtjof	11
Nasjonalisme	148

Nestekjærlighet	149
Newman, W. M.	27
Nikolinakos, M.	31
Nærhet	149

O

Opplysning	150
----------------------	-----

P

Parming, T.	39
Patterson, Orlando	135
Peerson, Cleng	15
Personlighet	40
Peterson, Tomas	78
Pettersen, Per Arnt	126
Pluralisme	134
Polarisering	138
Politisk orientering	113
Privatiseringspress	146

R

Ramsøy, Natalie, Rogoff	99, 109
Referansegrupper	27
Relativ deprivasjon	77
Religiøsitet	111
Rivlin, Harry N.	134
Rockeach, Milton	87
Rosenberg, Morris	92
Runchiman, W. G.	89
Rushdie	10

S

Samer	19
Sampson, E. E.	36
Scenarier	134
Sjöbo	89
Sjöbo-saken	78
Smeltedigel	144
Smith, Alliot R.	113

Smith, Brewster M.	87
Smith, W. P.	39
Sosialutgifter	149
Statistisk diskriminering	30, 140
Steiner	96
Stinchcombe, Arthur	21
Stoltenberg, Thorvald	12
Stopp innvandringen	76
Stouffer, Samuel	77
Strukturelle teorier	25, 26
Strukturufascismen	32
Styringshypotesen	99
Syndebukker	42

T

Tajfel, H.	37
Thommessen, Annette	8
Thrane, Marcus	16
Thuen, Trond	19
Thurow, Lester C.	30
Todelt arbeidsmarked	32
Tolerante personlighet, den	41
Tønseth, Erik	80

U

Universalistiske normer	142
Ustvedt, Yngvar	12, 14
Utdanning	99
Utvandringen til Amerika	14

V

Vallacher, R. R.	39
Velferdsmodell	145
Velferdsordninger	147
Verdihypotesen	100

W

Wegner, D. M.	39
Wergeland, Henrik	13

Westin, Charles . . . 25, 32, 55, 89
Williams, Robin M., jr. 79
Woon, Long Litt 57
Wright, Charles R. 100

Wrightsman, L. S. 36

Y

Ytringsfrihet 150

SVART PÅ HVITT

Det siste tiåret er det norske fargekartet blitt forandret: En ny, synlig minoritet er kommet til, folk av en annen farge. De er ikke lenger noen man møter på TV-skjermen, de er tilstede i praktisk talt alle lokalsamfunn. Nordmenn får satt sine verdier om offervilje og solidaritet på prøve. Avisene bærer bud om sammenstøt og konflikter mellom nykommere og nordmenn - men også om støtte og hjelpsomhet.

Ser man bakover i norsk historie, finner man at Norge i ulike faser har stått overfor nasjonale problemer både med innvandring og utvandring.

Hvordan har Norge møtt innvandrere og flyktninger det siste tiåret? Har negative reaksjoner tiltatt i styrke og er de blitt mere utbredt? Er Norge et land av rasister? Hva ligger bak negative reaksjoner og avvising - er det rasistiske holdninger, eller ligger andre vurderinger under?

Dette er spørsmålene denne boken søker å gi svar på. Den trekker også opp mulige utviklingslinjer i et Norge med en større andel innvandrere og peker på kritiske valg som landet står overfor.

Gudmund Hernes er forskningsleder ved FAFO og professor i sosiologi ved Universitetet i Oslo

Knud Knudsen er professor ved Høgskolesenteret i Rogaland og er tilknyttet Rogalandsforskning og Universitetet i Bergen

FAFO-rapport nr. 109
ISBN 82-7422-047-1

Fagbevegelsens senter for forskning,
utredning og dokumentasjon
Fossvn. 19, 0551 Oslo 5, tlf. (02) 71 60 00